

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**19. YÜZYILDA BATI'DAKİ POZİTİVİST AKIL ANLAYIŞININ
TÜRK DÜŞÜNÜRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Mürsel TEKİN**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK**

Ankara-2012

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**19. YÜZYILDA BATI'DAKİ POZİTİVİST AKIL ANLAYIŞININ
TÜRK DÜŞÜNÜRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Mürsel TEKİN**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK**

Ankara-2012

ONAY

Mürsel TEKİN tarafından hazırlanan "19. Yüzyılda Batı'daki Pozitivist Akıl Anlayışının Türk Düşünürleri Üzerindeki Etkisi" başlıklı bu çalışma 22.11.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Jürimiz tarafından Felsefe Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nurten Göknel..... (Başkan)

Prof. Dr. Kazım SARIKALAK..... (Üye)

Prof. Dr. Emel Koş..... (Üye)

ÖNSÖZ

Dünya devletleri için büyük sıkıntılar getiren 19. Yüzyıl, dönemin en büyük Türk-İslam Devleti olan Osmanlı Devleti için de buhranların, değişimlerin yüzyılı olmuştur. Günümüzde özellikle bu yüzyılın getirdiği siyasi ve sosyal sıkıntılar konuşulmaktadır. Bu çalışmamızdaki amaç, dönemin yalnızca siyasal olayları değil, Türk Düşünce dünyasına olumlu ve olumsuz etkilerini ortaya koymaktır.

Dönemi ve düşünce dünyamıza etkilerini daha iyi kavrayabilmek amacıyla çalışmamızda, daha önceki yüzyılların düşünce eksenlerine kısaca değinilmiştir. Ayrıca zikredilen yüzyılda düşünce dünyamızda görülen etki, ağırlıklı olarak 'pozitivizm' olduğu için, bu çalışmada da konu bu bağlamda ele alınmıştır. İlk kısımda pozitivizmin Türk Düşüncesine girişi, etkileri ve etki kanalları incelenmiş daha sonra ikinci kısımda da düşünürlerimiz üzerindeki etkilerine değinilmiştir.

Tezimi yazarken, Türk Düşüncesinin son dönemi ya da yakın geçmişi olarak adlandırabileceğimiz bu dönem hakkında yeterince çalışmanın olmadığını fark ettim. Bu çalışmanın kendi alanındaki bu boşluğun doldurulmasında etkin bir rol oynaması en büyük temennimdir. Bundan sonraki akademik hayatımda da bu dönem ile ilgili araştırmalar yaparak, kendi düşünce dünyamızın daha açık-seçik bir şekilde ortaya çıkarılmasında küçük de olsa bir katkı sağlamak için çabalayacağım.

Son olarak; bu tezin adının belirlenmesinden tez haline gelinceye kadar benden maddi manevi hiçbir desteğini esirgemeyen ve aynı zamanda tüm lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca kendisini örnek almaya çalıştığım, çok değerli hocam ve Tez Danışmanım Sayın Prof. Dr. Kazım Sarıkavak'a tüm saygı ve sevgimle şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Tez çalışmam süresince özellikle yabancı dildeki kaynaklara erişmemde bana yardımcı olan ve aynı zamanda maddi manevi desteğini her zaman yanımda hissettiren nişanlım Nil Kandil'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu değerli kişilerin yanı

sıra tez çalışmam boyunca bana yardımcı olan tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Mürsel TEKİN

Kırklareli,2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİZM

1.1. TANIMI VE TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

19.YY DA OSMANLI-TÜRK DÜNYASININ DURUMU

2.1. TANZİMAT FERMANI VE ETKİLERİ.....	25
2.2. ISLAHAT FERMANI.....	32
2.3. OSMANLI DEVLET'İNDE YABANCI OKULLARI VE AZINLIK OKULLARI.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POZİTİVİZMİN TÜRK DÜŞÜNÜRLERİNE ETKİSİ

3.1. ABDULLAH CEVDET.....	43
3.1.1. Hayatı ve Eserleri.....	43
3.1.1.1. Hayatı.....	43
3.1.1.2. Eserleri.....	46
3.1.2. Abdullah Cevdet'in Düşünceleri.....	47
3.1.3. Avrupa'dan Damızlık İnsan Getirme Tartışması.....	51
3.2. BEŞİR FUAD.....	53
3.2.1. Hayatı ve Eserleri.....	53
3.2.1.1. Hayatı.....	53
3.2.1.2. Eserleri.....	56
3.2.2. Beşir Fuad'ın Düşünceleri.....	58
3.2.3. Beşir Fuad'ın İntiharı.....	63

3.3. RIZA TEVFİK.....	65
3.3.1. Hayatı ve Eserleri	65
3.3.1.1. Hayatı	65
3.3.1.2. Eserleri	69
3.3.2. Rıza Tevfik'in Düşünceleri	70
3.4. BAHA TEVFİK.....	76
3.4.1. Hayatı ve Eserleri	76
3.4.1.1. Hayatı	76
3.4.1.2. Eserleri	77
3.4.2. Baha Tevfik'in Düşünceleri	79
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	91
ÖZET	96
ABSTRACT	97

SİMGELER VE KISALTMALAR

A. g. e.	: Adı geçen eser
A. g. m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
düz.	: Düzeyleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
sad.	: Sadeleřtiren
sf.	: Sayfa
yay.	: Yayınlayan
v.d.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

19. ve 20. Yüzyıllar Osmanlı ve Türk dünyası için hem düşünce anlamında hem de siyasi anlamda çok çalkantılı yıllar olarak tarihe geçmiştir. Bu çalışmada bu dönemin düşünce sistemindeki Batı etkisi anlatılmaya çalışılacaktır. Tezimizin başlığındaki 'pozitivist akıl' kavramından kastımız, A. Comte'un sistemli bir hale getirdiği pozitivism akımıdır. Esas olarak A. Comte ve etkisinden bahsetmekle beraber, İngiliz pozitivismi, materyalizm ve evrimci görüşlerin etkilerine de değinilecektir. Bunun nedeni ise, üzerinde duracağımız dönem ve bu dönemdeki düşünürlerin tek bir düşünür ve akımdan etkilenmemiş olmalarıdır. Bu dönemin düşünürleri etkilendikleri alanlar itibariyle maddeci ve ruhçu düşünürler olarak iki kısımda ele alınabilirler. Bu çalışmada maddeci düşünürlerden özellikle pozitivism akımından etkilenen düşünürler üzerinde durulacaktır. Fakat tekrar etmekte fayda vardır ki, üzerinde durulan düşünürlerde aynı zamanda materyalist ve evrimci bir tarafta vardır.

Batıdaki pozitivist ve maddeci eğilimin son dönem Türk düşüncesine girişinden bahsedilirken, aynı zamanda bunların Türk dünyasına girişi üzerinde de durulacaktır. Türk dünyasından kasıt ise, yabancı okullar, siyasi alandaki kurum ve kuruluşlar, dergi ve gazeteler gibi basın-yayın organlarıdır. Bahsedilen bu alanlar bir ülkenin her alanını etkileyen dinamikler olduğu için bahsetmeden geçmek eksiklik doğuracaktır.

Tezimizin bölümlerinde konuların sırası, tez başlığımızdaki kavramların sırasıyla paralel olarak düzenlenmiştir. Bu sıraya göre ilk bölümde genel olarak pozitivismden bahsedilecektir. Pozitivism kavramıyla anlatılmak istenen A. Comte'un sistemli hale getirdiği Comte pozitivismi ya da Fransız pozitivismidir. Pozitivismden bahsedebilmek için ilk olarak kavramın kökü olan pozitif kelimesi incelendikten sonra pozitivismin tarihsel süreçteki yeri anlatılacaktır. Her felsefi sistemde olduğu gibi pozitivismde bir evveli, hazırlık süreci; bu sistemin ortaya çıkmasını hazırlayan düşünürler ya da düşünce sistemleri vardır. Bu bağlamda hem akla hem de deney ve gözleme

sıkı sıkıya bağılı olan pozitvizmin temelini inebilmek için başta F.Bacon ve Descartes olmak üzere bazı filozoflara da kısaca değinilecektir. Bacon ve Descartes'i daha iyi anlayabilmek için de onların dönemine, kilisenin otoritesine, bilimsel buluşların karşılaştığı sorunlara ve düşünce dünyasına genel olarak değinilecektir.

İlk bölümde üzerinde durulacak olan bir diğer önemli husus ta, pozitvizmin ortaya çıkışını ve çıktığı dönemi etkileyen Rönesans ve reform hareketleridir. Rönesans ve reform hareketleri yalnızca pozitvizme zemin hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda tüm dünyayı hem siyasal açıdan hem de düşünsel açıdan oldukça fazla etkilemiştir. Bu denli önemli olan bu iki olayın üzerinde durulmadan geçilemeyeceği aşikârdır. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde bu hususlar da dikkate alınacak ve üzerinde durulacaktır.

Çalışmamızın ilk bölümünde değinilecek olan bir diğer konu da yine Rönesans ve Reform hareketlerinin hem nedenleri hem de sonuçları arasında gösterilebilecek bir konu olan aydınlanma düşüncesi ve hümanizmdir. Aydınlanma düşüncesi, felsefi düşüncede bir çığır; mihenk taşı konumundadır. Etkisi günümüz felsefi düşüncesinde bile devam eden bu evreye de tezin ilk bölümünde yer verilecektir.

Tezimizin ilk bölümünde bu konulara değinirken kaynak düşünürlerin kendi kaynakları temel alınmakla beraber ikincil kaynaklara da başvurulacaktır. Bu bağlamda başta A. Comte olmak üzere, Bacon ve Descartes'in hem kendi kitaplarına hem de bunlar hakkında doğrudan ya da dolaylı olarak yazılmış kitap ve makalelere başvurulacaktır.

Pozitvizmin anlamı ve tarihsel süreçteki yeri etraflıca anlatıldıktan sonra ikinci bölüme geçilecek ve Osmanlı Devleti ve Türk Düşünce dünyasının 19. Yüzyıldaki ahvali üzerinde durulacaktır. Birçok Avrupa devleti için de sancılı bir yüzyıl olarak geçen 19. Yüzyılın, Osmanlı Devletindeki yansımalarının nasıl olduğu, devlete ve düşünce hayatına olumlu-olumsuz ne

tür etkileri olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. 600 yıl gibi uzun bir süre hem siyasi anlamda, hem askeri anlamda ve hem de bilim-düşünce alanında büyük başarılarla imza atmış olan Osmanlı Devleti'nin belki de 'karanlık yüzyılı' olarak adlandırılabilir olan 19. Yüzyıl'da Devlet, yukarıda zikrettiğimiz alanların hemen hepsinde adeta körelmiş ve yıkılmış bir görüntü sergilemektedir. Hem siyasi alanda hem de düşünce alanında kendisini gösteren bu yıpranmışlığın nasıl ve neden kendini gösterdiği bu bölümde tartışılacaktır.

Türk dünyası için her alanda etkisini göstermiş olan olaylardan bahsedilmeye ilk olarak Tanzimat Fermanından başlanılacaktır. Fransız İhtilali ile ortaya çıkan millet kavramı etkisini özellikle bünyesinde birden çok ulusu, milletleri barındıran büyük İmparatorluklarda kendisini göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında bünyesinde birçok dinden ve ulustan gruplar barındıran Osmanlı Devleti için de millet kavramının ne tür sorunlara yol açtığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti bu sıkıntıdan kurtulmanın yollarını ararken, devletin bünyesindeki unsurlar iyiden iyiye seslerini yükseltmiş ve ayrılma sinyallerini vermeye başlamıştır. Bu konuda daha önce çok fazla problem yaşamamış olan Devlet, kurtulmanın yolunu azınlıklara bazı haklar tanımakta bulmuştur. Azınlıkların ayrılma taleplerini onlara vereceği imtiyazlarla durdurabileceğini tasarlayan Devlet, Tanzimat Fermanı adı altında azınlıklara birçok yeni hak tanımıştır. Bu hakların çerçevesinin belirlenmesinde ise yabancı devletler kendi diplomatları aracılığıyla oldukça etkili olmuşlardır. Yabancılara sağlanan bu imtiyazlar Devleti daha da zora sokmuştur. Devletin ana unsurları olan Müslüman-Türk kesim Devlete adeta kırılmış ve aslında kendilerinin azınlık statüsüne sokulmuş durumda olduğunu iddia etmişlerdir. Azınlık tebaaya verilen yeni haklar bir bakıma onların bu iddialarını kısmen de olsa doğrular nitelikte olmuştur. Bu bakımdan Tanzimat Fermanı ve bu fermanın ilan edildiği dönem gerek düşünce anlamında gerekse sosyal-içtimai hayatta çok

büyük yankılar uyandırmış bir dönem olarak önem arz ettiği için ikinci bölümde üzerinde genişçe durulacaktır.

Tanzimat Fermanı çok büyük umutlarla ilan edilmesine rağmen ne devlet erkânında ve Müslüman tebaada olumlu karşılanmış ne de azınlıklarda ve Gayr-i Müslim tebaada kabul görmüştür. Kendilerine verilen hakların yetersiz olduğunu düşünen azınlıklar ve Gayr-i Müslimler tekrar başkaldırmaya başlamış ve devletin kendilerine daha fazla imtiyaz vermesini talep etmeye başlamışlardır. Azınlıkları bir türlü memnun edemeyen Devlet-i Osmaniye, 'Islahat Fermanı' adı altında yeni bir imtiyaz paketi yayınlayarak tüm tebaalarını eşit konuma sokmayı amaçlamış ve devletin dağılmasını önlemeye çalışmıştır. Tanzimat Fermanıyla azınlıklara tanınan imtiyazlar genişletilmiş ve yeni bazı haklar eklenmiştir. Devletin çok güvendiği ıslahat hareketleri ise Tanzimat Fermanıyla aynı kaderi paylaşmış, azınlık tebaanın isteklerini karşılamaktan uzak olmuş, yalnızca Devletin otoritesinin iyice azalmasına neden olmuştur. Tanzimat Fermanından 17 yıl sonra yürürlüğe giren Islahat Fermanın Devlet'e olumsuzluklardan başka bir şey getirmemiştir denilebilir.

Çalışmamızın ikinci bölümünün son kısmında, 19. Yüzyılın olumsuz havasının Türk Düşünce dünyasındaki yansımalarının ilk basamakları olarak nitelendirebileceğimiz 'azınlık ve yabancı okulları' anlatılmaya çalışılacaktır. Yabancıların ve azınlıkların Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanıyla elde ettiği en büyük haklardan birisi eğitim alanında olmuştur. Eğitim alanındaki kavuştukları yeni haklarla azınlıklar ve yabancılar Osmanlı topraklarında kendi okullarını açmaya muktedir olmuşlardır. İlk bakışta gayet masumane ve insancıl gibi görünen bu olay, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Açtıkları okullarda pozitif bilimlerin yanı sıra güçlü bir misyonerlik faaliyeti yürüten okullar kısa sürede devletin ajan ve misyonerlerin yuvası haline gelmesine sebep olmuşlardır. Bu okulların düşünce hayatındaki yansımaları arasında tezimizin konusunu teşkil eden

pozitivizm akımının ve bu akımın bilgi, varlık ve ahlak anlayışının düşünce hayatımıza girmesi olmuştur.

Müfredatlarında aynı anda hem pozitif ilimler hem de kendi inanç ve dinlerine ait ilimler barındıran bu okullar aslında pozitivizmi ülkemize yerleştirirken kendi içlerinde çelişki yaşamış gibi görünmektedirler. Pozitivizmin özellikle semavi dinler konusundaki yıkıcı tutumu düşünüldüğünde, bu okulların hem pozitivist bir tutum sergilemesi hem de oldukça derin dini eğitim vermeleri düşündürücüdür. Bu açıdan bakıldığında aslında her koşula hemen entegre olan Avrupa devletlerinin bu akıma da kendilerince entegre olduğu ve aslında pozitivizmin salt din karşıtlığının yalnızca bizim ülkemizde kendisini gösterdiği görülecektir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, Pozitivist akımların düşünce dünyamıza fiilen girişi üzerinde durulacaktır. Bu açıdan ilk olarak pozitivist eğilimlerin düşünürlerimize nasıl ve hangi araçlarla geçtiği anlatılacaktır. İlk olarak basın-yayın hayatında kendini gösteren pozitivizmin, hangi dergilerle, hangi kuruluşlarla ve çevirilerle ülkemizde kendisini gösterdiği üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Özellikle materyalizmin ve pozitivizmin doğrudan ya da dolaylı olarak etkisinin görüldüğü eserlerin tercümeleriyle kendisini gösteren etki, gideren yoğunlaşmış ve kendisini düşünürlerimiz üzerinde de göstermiştir denilebilir.

Pozitivizmden etkilenen düşünürlerimizin sayısı bir yüksek lisans tezinde ele alınamayacak kadar çok olduğu için, bu çalışmada önemli görülen dört düşünür anlatılacaktır. Bunlar Dr. Abdullah Cevdet, Beşir Fuad, Rıza Tevfik ve son olarak Baha Tevfik'tir. Pozitivizmin etkisini açıkça görebileceğimiz bu düşünürlerimizin hayatları ve eserleri kısaca anlatıldıktan sonra düşünceleri üzerinde durulacak ve pozitivist yanları ortaya konulacaktır. Bu düşünürlerde yalnızca salt pozitivizm etkisi yoktur. Bu düşünürler aynı zamanda materyalistlerdir. Sadece felsefeyle uğraşmayan bu isimlerin hemen hepsi aynı zamanda dönemlerinin ünlü siyasetçileri ve

edebiyatçılardır. Bu çalışmada onların bu yönlerinden kısaca bahsedilecek olsa da daha çok felsefi düşünceleri üzerinde durulacaktır.

Çalışmamız bu üç ana bölüm, giriş ve bir de sonuç bölümünden oluşacaktır. Genel olarak kullandığımız kavramlar da bazen dipnotlarda bazen de ana metnin içinde açıklamaya çalışılacaktır. Türk düşüncesinin son dönemlerindeki bu etkiler yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece düşünürler düzeyinde değil aynı zamanda siyasi ve içtimai hayatı da kapsayacak şekilde anlatılmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİZM

1.1. TANIMI VE TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ

Pozitivizmin tarihçesini incelemeye ilk olarak kavramı açıklayarak başlamak isabetli olacaktır. İngilizce *positivism*; Fransızca *positivisme* ve Almanca *positivismus* olarak karşımıza çıkan ve bugün çok sık tekrar edilen 'pozitivizm' kelimesini anlayabilmek için onun köküne inmek ve ne anlama geldiğine bakılmalıdır. Pozitivizm, pozitif kelimesinden türetilen bir kavramdır. Pozitif sözcüğü, geç Latince, *öne koymak, karşıya koymak, vaz' etmek, göz önüne yerleştirmek* anlamlarına gelen 'ponere' fiilinden türetilmiştir.¹ Sözcüğün geç Latince 'positivus' şeklinde geçtiği görülmektedir. Genel anlamıyla 'positivus', deneysel olan, spekülatif olmayan anlamlarına gelmektedir. Pozitif kelimesi günlük hayatta da karşımıza çıkan bir kelime olarak; 'olumlu', 'uygun', 'iyi' anlamlarına gelmektedir. Bizim yaygın olarak bildiğimiz ve burada da üzerinde duracağımız anlamıyla pozitivizm kavramı felsefe dilinde 19.Yüzyılın ilk yarısında görülmüştür. Geçmişin bize bıraktığı her şeyi terk etmeye yönelik anlayışı temsil etmek için A. Comte tarafından ortaya koyulmuştur.²Kavramı ilk olarak kullananın bazı eserlerde A. Comte; bazı eserlerde ise Comte'un yanında çalışmakta olduğu kişi yani Saint-Simon olduğu söylenmektedir. Bu bağlamda çoğunluk pozitivizm kavramını ilk kullanan kişinin Saint-Simon; fakat pozitivizmi bilimsel bir hareket haline getirenin A. Comte olduğunu kabul etmektedir denilebilir.³

---

¹ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, 7. Baskı, İstanbul, **Paradigma Yayıncılık**, 2010, sf. 1289-1290, Murtaza Korlaelçi, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, 2. Baskı, Ankara, **Hece Yayınları**, 2002, sf. 13

²Korlaelçi, **A.g.e.**, sf. 17

³ Prof. Dr. Şafak Ural 'Pozitif Felsefe' adlı yapıtında bunu belirtmiştir. Ona göre, Pozitivizm, bilimsel bir yönetime işaret etmek amacıyla ve bu yöntemin felsefeye uygulanması anlamında ilk olarak Saint-Simon tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Auguste Comte ile birlikte, pozitivizm, felsefî bir hareketin adı haline gelmiştir. Bu terim sadece bir ekol olarak felsefede değil, bilimde, sanatta,

Genel olarak pozitivism, modern bilimi temel alan, bilimsel olanı değerli gören ve metafizik ve dini, insanlığın ilerlemesinin önündeki en büyük engel olarak gören dünya görüşüdür.⁴Pozitivism, metafizik ile bilim arasında kesin sınırlar koyan, dogmayı ve sezgisel olanı bilimsel etkinlik alanından uzaklaştıran ve üzerinde odaklanması gereken tek bilgi türü olarak bilimsel bilgiyi işaret eden, metafizik söylemlerin yerine akla, gözleme ve deneye dayalı pozitif bilginin almasını öngören dünya görüşü olarak ifade edilebilir. Pozitivism, toplum bilimlerinin de tıpkı fizik gibi olgusal olması gerektiğini savunmuştur. Pozitivizmin toplum bilimlerine uyarlamaya çalıştığı yöntem fiziğin yönteminden örnek alınmıştır. Fizikte ne denli kesin kanıtlar elde edilebiliyorsa, insana dair gerçekler konusunda da bunun yapılabileceği düşüncesi pozitivismin genel düşüncesidir.

19.Yüzyılda A. Comte tarafından bir sistem haline getirilen pozitivismin ortaya çıkmasında Fransız Devriminin etkisi yadsınamaz. Fransız Devrimi'nin ortaya çıkmasındaki düşünsel sebeplerin başında ise aydınlanma hareketi bulunmaktadır. Aydınlanmanın bazı düşünürlerine değinmeden önce ana hatlarıyla Fransız Devriminin sebep ve sonuçlarından bahsetmek faydalı olacaktır. Resmi tarihi kayıtlara göre 1789 yılında Fransa'da meydana gelen ve Fransız Devrimi ya da Fransız İhtilali olarak adlandırılan sosyal olgu aslında ekonomik, sosyolojik, ideolojik ve düşünsel sebep ve sonuçları kendi içerisinde barındıran toplumsal bir olaydır. Fransız İhtilali'ni önemli kılan en büyük özelliği ise; onun sadece Fransa ile sınırlı kalmayıp tüm Avrupa'nın yeniden şekillenmesinde oynadığı roldür. Aslında Fransız Devrimi sadece Avrupa'yı değil hemen hemen dönemin tüm devletlerini yakından ilgilendirmiştir. En genel anlamıyla Fransız İhtilali, Fransa'daki mutlak monarşi yönetim biçiminin yıkılarak yerine bir anlamda cumhuriyet rejiminin getirilmesi ve bunun yanında Hıristiyanlık ve bunu güç olarak kullanan kiliseye karşı kazanılmış bir zaferin adıdır denilebilir. Ortaçağ'da kiliselerin baskısından bunalan halk için yeni bir tehdit daha ortaya çıkmıştır: zalim

---

edebiyatta, hukukta belirli bir düşünce biçimini ifade etmektedir.(Bkz. Şafak Ural, Pozitif Felsefe, 2. Baskı, İstanbul, **Say Yayınları**, 2006, sf. 47)

⁴ Cevizci, **A.g.e.**, sf. 1292

istibdat yönetimleri. Fransa bu konuda başı çeken ülkelerden olmuştur. Özellikle XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda bu şekilde istibdat ile yönetilen 'merkezi devlet' modellerinin ilki Fransa'da karşımıza çıkmıştır.⁵Bu anlamda asıl savaş ve kazanılan zafer Diderot'un dediği gibi gökyüzü ile kralın ululuğuna karşı kazanılmıştır.⁶

Fransız Devrimi'nden bahsederken bunun arka planında olan aydınlanma düşüncesinden bahsetmeden önce çok kısa da olsa iki büyük olaya değinilecektir: Rönesans ve Reform.

Rönesans, 15. ve 16. Yüzyıllarda ortaya çıkıp Ortaçağ'dan modern zamanlara geçişe aracılık eden ve kültürel açıdan klasik kültüre geri dönüşün yaşandığı tarihsel dönemdir.⁷Rönesans'ın tetikleyicisi olarak tarih kitapları üç icadın Batı'ya girişini işaret ederler. Bunlar: Barut, matbaa ve pusulanın icadıdır. Barut sayesinde yapılan güçlü silahlar feodal düzenin güçlü kalelerini yıkmak için kullanılmıştır. İlk başta kulağa çok basit bir açıklama gibi gelse de, feodal düzenin çöküşünde onların güçlü kalelerinin barut sayesinde yıkılması, es geçilmeyecek kadar önemli bir olgudur. İkinci büyük icat ise matbaa olmuştur. Matbaanın bulunmasıyla bilginin yaygınlaşması kolaylaşmış ve incili okuma yetkisini sadece kendinde gören ruhban sınıfı için tehlike sinyalleri görülmeye başlamıştır. Çünkü matbaa sayesinde basılarak çoğaltılan kitapların en önemli bölümünü kutsal kitap yani İncil oluşturmuştur. Ruhban sınıfının tekelinde bulundurduğu bilgi matbaanın icadıyla beraber tüm insanlığa ulaşmıştır. Rönesans teriminin Yunan ve Roma düşüncesinin ve edebiyatının bir dirilişi olarak kabul ettiğimizde bunun ortaya çıkmasındaki en büyük pay şüphesiz matbaanınıdır. Üçüncü önemli icat olan pusula sayesinde yeni fiziki alanlar keşfedilmiş ve yenedünya düzeni şekillenmeye başlamıştır. Rönesans'tan önceki dönemde Batı'da krallıklar ve kilisenin otoritesi birçok alanda kendini hissettirmiştir. Bu anlamda, kültür, politika,

---

⁵ Ernest Von Aster, Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri, haz. Şennur Şenel, İstanbul, **Phoenix Yayınları**, 2004, sf. 1-8

⁶Roger Daval, Fransız Düşünce Tarihi, çev. Ahmet Angın, Bahar Matbaası, İstanbul, 1968, sf. 10

⁷ Cevizci, **A.g.e.**, sf. 1338

ekonomi, inanç, bilim ve toplumun diğer tüm alanlarında insanlar bu iki gücü yani krallık ve kiliseleri göz önünde bulundurmamak zorunda kalmışlardır. Düşünsel alanda ortaya koyduklarına bakıldığında yukarıda da değinildiği gibi Rönesans, Yunan ve Roma düşüncelerinin entelektüel alanda yeniden boy göstermesidir diyebiliriz. İnsana olan saygı ve güven tekrar iade-i itibar edilmiş ve otoritenin gücü zayıflamıştır. Özellikle hümanizm ve hümanist felsefeciler bu alanda boy göstermişlerdir.

Pozitivizmin arka planında Aydınlanma hareketi vardır. Pozitivizm, iki düşünürden büyük ölçüde beslenmiştir denilebilir: Descartes ve Bacon. Pozitivizmi Descartes'in insan aklına verdiği öneme kadar indirmek mümkündür. Pozitivizmde her bilgi son aşamada duyu deneyine dayanmak zorundadır.⁸ Tecrübî felsefenin kurucusu ve Yeniçağ Pozitivizminin babası olarak kabul edilen Bacon, metafiziğin daima aynı daire içinde dönüp dolaşacağını söylemiş ve bu alana pek ehemmiyet vermemiştir.⁹ Aynı doğrultuda Comte'da, olguların arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması gerektiğini ve verimsiz olduğu için olguların nedenlerinin araştırılmasının felsefeden uzak tutulması gerektiğini savunmuştur. Bir bilginin metafizik açıdan ya da ontolojik açıdan gerçekliğini ve ilk nedenini araştırmak, sonucun imkânsız olması hasebiyle son derece gereksizdir bu nedenle Comte'a göre önemli olan ve yapılması gereken, bilginin deneysel doğruluğunu ve olgular arasındaki ilişkisinin ortaya konulmasıdır. Bu bilgiler ışığında pozitivizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan en önemli iki düşünürün, 'bilmek egemen olmaktır' sözü ile doğanın bilinmesini ve bu bilginin doğaya hâkim olmak için kullanılması gerektiğini ve gerçek bilginin olgulara dayanan bilgi olduğunu söyleyen Bacon ve Descartes olduğu söylenilebilir.

22 Ocak 1561 yılında Londra'da doğan F.Bacon, soylu bir aileye mensuptur. O, Descartes ile birlikte modern düşüncenin en önemli düşünürleri hatta kurucuları arasında zikredilir. Bilginin, güç olduğunu söylemiş ve doğanın bilgisini elde ederek ona hâkim olabileceğimiz üzerinde

⁸ Karaca Nuray, Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi, Ankara, **Anı Yayınları**, 2008, sf. 6

⁹ Korlaelçi, **A.g.e.**, sf. 43

durmuştur. Doğanın bilgisini elde edebilmek için de Aristoteles'ten beri süregelen bilimsel yöntem olan tümdengelim yerine tümevarımı metot olarak esas almıştır. Bacon, geçmişin tüm otoritelerine, klasik bilginin düşünme biçimleriyle sözde araştırma yöntemlerine, ortaçağın antik yunan mirası üzerine yükselen bilgi telakkisine karşı çıkar; Aristoteles'i, bütün bir klasik felsefeyi ve skolâstik düşünüşü eleştirmiştir.¹⁰Bacon, skolastik düşüncenin köhneleşmiş, bilim üretmek yerine olanı tekrar eden; sadece olanı ispatlayan bilimsel yöntemini eleştirmiştir. Şu da belirtilmelidir ki, Bacon Aristoteles'in kullandığı tümdengelim yöntemini tamamen reddetmez. Bacon'a göre bilimsel araştırmalarda tümdengelim yöntemi de önemlidir; fakat Aristoteles'in hatası tamamen tümdengelimle yönelerek tümevarımı göz ardı etmesi olmuştur. Bacon'a göre Aristoteles ve onun takipçileri durumunda olan Ortaçağ düşünürleri gerçek dünyanın kendisi ile uğraşmak yerine basit ve eksik bir tümevarım ile elde ettikleri genel önermelerden çıkarımlar yapmaktadırlar. Bacon bu düşüncesini şu cümleleriyle ortaya koymaktadır:

*"Şimdi kullanılan önermeler, birkaç denemeden ve kökenleri dikkate alındığında, aynı boyut ve kapsama sahip, sık sık ortaya çıkan birkaç durumdan elde edilmiştir. Eğer ortaya atlanmış veya bilinmeyen bir karşı örnek çıkarsa, önerme bazı önemsiz ayrımlarla korunurdu."*¹¹

Bacon'ın bu konudaki düşüncelerinin haklılık payı olduğu düşünülmektedir. Nitekim kullanılan genel önermeleri oluştururken biz dünyadaki tüm nesne ve olguları gözlemleyemeyiz. Bu nedenle gözlemlenen sayılı olgulardan çıkarımlar yaparak genel önermeleri oluşturur ve daha sonra da bunlardan çıkarımlar yaparız. Örneğin; 'Bütün fillerin hortumu vardır.' önermesi doğada gözlemlenen fillerden yola çıkarak oluşturulmuş bir genellemedir. Aristoteles ve takipçileri bu şekilde basit sayım ve gözlemlerle ortaya koydukları genel yargılardan yola çıkmışlardır. Bu yargılar çok basit bir şekilde oluşturulmuş olduğundan Bacon'a göre bunlardan çıkarılacak kıyaslamalarda yanlış olacaktır. Çünkü mantıksal bir çıkarımın doğru

¹⁰ Cevizci Ahmet, On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi, Bursa, **Asa kitabevi**, 2001, sf.47

¹¹ Bacon Francis, Novum Organum, çev. S.Önal Akkaş, Ankara, **Doruk Yayınları**, 1999, sf. 12

olabilmesi için, kullanılan önermelerin doğru ve güvenilir olması gerekmektedir. Oysaki 'Bütün fillerin hortumu vardır.' önermesinden yola çıkarak hortumu olmayan bir filin olmadığını söylemek yanlış olacaktır. Buradan yola çıkarak denilebilir ki, Bacon'a göre genel kavramlar basit gözlemlerle değil; geniş ve güvenilir gözlemlerle oluşturulmalıdır. Ayrıca bilimsel doğruların değişebileceği de kabul edilmelidir. Bir gün karşımıza hortumsuz bir fil çıktığında 'Bütün fillerin hortumu vardır.' önermesi geçerliliğini kaybedecektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Bacon'un bilimsel yöntem anlayışı bir bakıma Karl Popper'in 'yanlışlanabilirlik ilkesi' ile paralellik göstermektedir.¹²

Pozitivizme zemin hazırlayan bir diğer önemli filozof Descartes'tir. René Descartes, 31 Mart 1596 yılında Fransa'da doğmuştur. Ünlü bir matematikçi, filozof ve düşünürdür. Modern Felsefenin kurucuları arasında gösterilen Descartes, kesin bilgiye ulaşmanın yollarını araştırmıştır. O, doğru bilgiye ulaşabilmenin ilk şartının zihninde daha önceden var olan tüm bilgilerden şüphe etmek olduğunu belirtmiştir. Descartes için şüphe etmek düşündürmektir, düşünmek ise var olmaktır. Descartes kesin bilime ulaşmak için geometrik metodu metafiziğe uygulamıştır.¹³ Daha önceden zihnine girmiş olan tüm bilgilerin doğruluğundan şüphe eden Descartes, gelenekçi bilime karşı kökten bir şüphe duymuştur. Descartes'in şüpheciliği metodik şüphecilik olarak adlandırılmıştır. Onun şüphesi sadece kesin bilgiye ulaşmak için bir araçtır. Onun şüpheciliğinden şöyle bahsedilmektedir:

"Descartes asla şüphe etmek için şüphe etmiyor. Kökten olmakla beraber, şüpheciliği geçicidir ve amacı kesin ve bizzat kendisinin elde ettiği bir bilime varmaktır. Aynı zamanda Kilise Filozoflarından ve tam anlamıyla şüphecilerden ayrılıyor. Skolâstikler şöyle demişlerdi: 'anlamak için inanıyorum'; o, aksine olarak,

¹² Yanlışlanabilirlik ilkesi, çağdaş bilim felsefecisi Karl Popper'in, klasik bilim anlayışının ya da mantıkçı pozitivizmin doğrulanabilirlik ilkesine karşı/alternatif olarak öne sürdüğü ilkedir. İlke genel olarak ifade edildiğinde, tümel önermelerin, bilimsel genelleme ya da teorilerin, hiçbir zaman kesin sonuçlu olarak doğrulanamayacağını, fakat tek bir aykırı örnek ya da veriyle yanlışlanabileceğini öne sürer.(Cevizci, Felsefe Sözlüğü, sf. 1628)

¹³ Weber Alfred, Felsefe Tarihi, çev. Vehbi Eralp, 4.baskı, İstanbul, **Sosyal Yayınları**, 1991, sf. 214-215

*'anlamak için şüphe ediyorum' diyor. Descartes için şüphe, ancak ilk bir kesin hakikat bulur bulmaz kendisinden hemen kurtulmakta acele ettiği bir araçtır.*¹⁴

Descartes'in kesin doğrulara ulaşmak için kullandığı yöntemi dört aşamalı bir yöntemdir. Bu yöntemin ilk kuralı 'Apaçıklık Kuralı'dır. *Metot Üzerine Konuşma* adlı kitabında Descartes bu kuralları açıklamıştır:

*"Birincisi, doğruluğunu apaçık olarak bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek; yani aceleyle yargıya varmaktan ve önyargılara saptırmaktan dikkatle kaçınmak ve vardığım yargılarda, ancak kendilerinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik olarak kavradığım şeylere yer vermektir."*¹⁵

Descartes'in yönteminin ikinci kuralı ise 'Analiz Kuralı'dır:

*"İkincisi, inceleyeceğim güçlükleri daha iyi çözmek için düşüncelerden her birini, mümkün olduğu ve gerektiği kadar bölümlere ayırmaktır."*¹⁶

Yöntemin üçüncü kuralı 'Sentez kuralı', dördüncü kuralı ise 'Sayma Kuralı'dır:

"Üçüncüsü, en basit ve anlaşılması en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı bir merdivenden basamak basamak çıkarmak gibi, bileşik şeylerin bilgisine yavaş yavaş yükselmek için düşüncelerimi bir sıraya göre yürütmektir."

*Sonuncusu ise, hiçbir şeyi atlamadığımdan emin olmak için, her yanda eksiksiz sayımlar ve genel kontroller yapmaktır."*¹⁷

Descartes'in dört aşamalı bu metodunun pozitivistlere sağladığı katkı, insan zihnini ön plana çıkarması olarak açıklanabilir. Aklını ön plana alan, onu ve onun ortaya koyduğu ürünleri değerli kabul eden bireyler, birçok ön yargıdan da kurtulmuş olarak doğru bilginin peşinden koşabileceklerdir. Bu

¹⁴Weber, **A.g.e.**, sf. 215

¹⁵Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. Sahir Sel, 5. Baskı, İstanbul, **Sosyal Yayınları**, 1994, sf. 21

¹⁶Descartes, **A.g.e.**, sf. 22

¹⁷Descartes, **A.g.e.**, sf. 22

açıdan Descartes'in yönteminin A.Comte ve tüm pozitivistlere doğrudan etki ettiği düşünülür.

Descartes'in felsefe dünyasına yaptığı bir diğer önemli katkı da onun Tanrının, dış dünyanın ve kendi varlığının kanıtlanması konusunda öne sürdüğü görüşleridir. Her şeyden şüphe ederek işe başlayan Descartes en sonunda ilk şüphe etmediği şeyin şüphe etmek olduğunun farkına varır. Şüphe etmek ise düşündüğünün bir göstergesi olduğundan dolayı Descartes, 'düşünen bir ben' olarak varolduğu bilgisine ulaşır. Bu bilgi Descartes'in ulaştığı ikinci kesin bilgi olmuştur. O, ilk olarak düşünen bir varlık olarak kendi varlığının bilgisine ulaşmıştır fakat bedeninin varlığını henüz ispatlayamamıştır. Descartes bu aşamadan sonra zihnindeki kavramları irdelemeye başlar. Zihnindeki kavramların hepsinin uydurma, yada kendi oluşturduğu fikirler olabileceğini fakat yalnızca Tanrı kavramının bunlardan münezzehe olduğu kanısına varır. Zihnindeki tanrı fikri onun ürünü olamaz çünkü onun zihni sonludur, kısıtlıdır; tanrı fikri ise sonsuzdur. Sonludan sonsuz olanın çıkamayacağı için bu fikri onun zihnine başka bir varlık; bir sonsuz varlık koymuş olmalıdır. O, bunu şu sözleriyle dile getirir:

*"Böylece geriye yalnızca benim kendimden türemiş bir şey olup olamayacağının irdelenmesi gereken Tanrı ideası kalır. Tanrı adı ile sonsuz, bengi, değişmez, bağımsız, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve benim kendimi ve eğer var oldukları doğruysa benim dışımda varolan başka her şeyi yaratmış olan bir tözün anlarım. Ama tüm bu özellikler öylesine büyük ve üstündür ki, onları ne denli dikkatle irdelersem, yalnızca benden doğmuş olabileceklerine inancım o denli azalır. Bu yüzden, daha önce söylenmiş olanlardan, Tanrının zorunlu olarak varolduğu yargısını çıkarmalıyız. Çünkü bendeki töz ideasının bir töz olmam olgusundan ötürü bende olmasına karşın, gene de benim kendim sonlu olduğum için bu sonsuz tözün bir ideası olamaz ve böyle bir idea ancak gerçekten sonsuz bir tözden ortaya çıkabilir."*¹⁸

¹⁸ Descartes, Anlığın Yönetimi İçin Kurallar-İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar, çev. Aziz Yardımlı, 2. Baskı, İstanbul, **İdea Yayınları**, 1998, sf. 109-110

O, zihnindeki Tanrı idesinin zorunlu, mutlak bir varlığa ait olmasından yola çıkarak; Tanrı kavramını sonlu olan kendi zihninin üretemeyeceği sonucuna varmıştır. Descartes'a göre Tanrı fikrini onun zihnine bizzat tanrının kendisi koymuştur. O halde Tanrı vardır ve bizim zihnimize Tanrı kavramını bizzat kendisi yerleştirmiştir. Her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın varlığını keşfetmiş olan Descartes için yeni bir problem ortaya çıkmıştır. Tanrı'nın her şeye gücü yetiyorsa Descartes'i aldatmaya da pek ala gücü yetebilir. Fakat Descartes bu düşünceyi şu şekilde alt etmiştir: Aldatma fikri ile Tanrı'nın mükemmelliği birbirine zıt kavramlardır bu nedenle mükemmel bir Tanrı aldatmaz. Fakat bu kavramı onun zihnine koyan bir Tanrı değil de her şeye gücü yeten kötü bir cin ise; onu aldatmış olabilir. Fakat eğer onu aldatan kötü bir cin olsa bile bu şekilde aldatılan bir varlık olarak var olmuş olacaktır. Bu bağlamda onun varlığı kanıtlanmış olacaktır. Tanrı'nın varlığı Descartes için çok önemlidir. O, eğer Tanrının varlığını kanıtlayamamış olsaydı, 'düşünüyorum, öyleyse varım' önermesi içinde sıkışıp kalmış olacaktı ki buda onu solipsizme (tekbencilik) düşürecekti.¹⁹

İnsan aklına verdiği büyük önem sayesinde pozitivist filozoflara büyük bir miras bırakan Descartes ve bilimsel bilgiye, onu elde etme yöntemine vurgu yapan Bacon'un yanı sıra Newton, Kepler, Galileo gibi bilim

---

¹⁹**Solipsizm:** Genel bir çerçeve içinde, benmerkezcilik ya da egoizme yakın bir öğreti olarak, ben'e büyük önem atfeden, ben'i temele alan yaklaşım; kişinin kendi çıkar ve hazları dışında hiçbir şeye değer vermemesi gerektiğini savunan öğreti. İmtiyazlı olup indirgenemez birtakım özelliklere sahip bulunan birinci şahsa ait bir bakış açısının var olduğunu ve bu bakış açısının kişiyi başka her şey ve herkesten tecrit ettiğini savunan görüş. **Epistemolojide**, kişi ya da insanın kendi benliği ve bilinç içeriklerinden başka hiçbir şeyi bilemeyeceğini öne süren öğreti. Tekbencilik, insan zihninin kendi zihin içeriklerinden, kendi içkin küresinde yer alanlardan başka hiçbir şeyi bilmediği, bilgimizin yalnızca ve tümüyle zihin hallerimizin bilgisi olduğu düşüncesinden hareketle, bizim kendi zihin hallerimiz dışında hiçbir şeyin var olduğunun bilinemeyeceğini, bilinmeyen bir şeyin varoluşunu öne sürmek için hiçbir neden bulunmadığını, bundan dolayı bildiğimiz zihin hallerinin evreni meydana getirdiğini iddia eder. Tekbencilige göre, zihin hallerine, bilinç içeriklerine ek olarak, başka bir şeyin daha var olup olmadığı bilinemez, zira insan duyu-deneyim sınırları içinde, idelerinin oluşturduğu duvarların arasında sıkışıp kalmıştır. Öğreti, bu çerçeve içinde, bir şeyin varoluşuna ilişkin bilginin nedeni ve haklı kılıcı temelini bilinç olduğunu öne sürer. **Ontolojide**, kişinin kendi beni ve bilinç içerikleri, zihin halleri dışında hiçbir şeyin var olmadığı görüşü. Tekbencilik, bu bağlamda 'yalnızca kendi benliğimin var olduğunu', kişinin kendi beni dışında, hiçbir şeyin var olmadığını, ben, zihin ya da bilincin bütün varlığı meydana getirdiği, hiçbir şeyin bağımsız bir varoluşa sahip olmadığını, başka şeylerin bilince ve zihin hallerine indirgenebileceğini iddia eder.(Cevizci, Felsefe Sözlüğü)

insanlarının buluşları da pozitivismi hazırlayan yapı taşları arasında zikredilebilir.

Pozitivism, ortaya çıktığı dönemde ve daha sonraları birçok alanda kendisini nüanslarla göstermiştir. Bunlardan biriside Comte'un Hıristiyanlık dinine alternatif olarak ortaya koyduğu **pozitif din** ya da **insanlık dini** adı altında din alanında ortaya çıkmıştır.²⁰ A. Comte, kendisinden önceki tüm dinlerin geçersiz hale geldiğini ve artık işlevlerini yitirdiğini söyler. Ona göre bu dinler, son din olan 'pozitif din ya da insanlık dini'ne geçiş için birer köprü görevi görmüşlerdir. Artık tek din olarak pozitif-insanlık dini vardır ve bu dinin iman esasları bilim tarafından belirlenecektir. Burada esas soru metafizik öğelere karşı çıkan ve tüm dinlerin geçersiz olduğunu söyleyen Comte neden bir dini inanç ortaya koyma ihtiyacı hissetmiştir? Comte'un yapmak istediği, insanları metafizik öğeler içeren semavi dinlerden kopararak kendi kurduğu insanlık dinine yaklaştırmaktır. Comte, dinin toplumdaki otoriteyi sağlayan en güçlü yapı olduğunu görmüştür. Bununla birlikte din, tüm ahlaksal yapının da temelinde yer almaktadır.²¹ Bu nedenle din toplum için zaruri bir ihtiyaçtır. Fakat bu zaruri ihtiyacı Hıristiyanlık ya da başka bir metafizik içeriğe sahip din ile değil; iman esaslarını bilimin ve insan aklının belirlediği insanlık dini ile gidermeyi düşünmüştür.

Dinin gerekliliğine bu kadar inanan pozitivismin kurduğu yeni dinin kutsal formülü ise şöyledir: 'İlke olarak aşk, temel olarak düzen, amaç olarak ilerleme.'²² Comte, kurduğu bu yeni dinin peygamberi, kadınlar melekleri ve insanlık da Tanrısıdır.²³ Aslında bakıldığında bugün çok açık görülmektedir ki Comte insanlığı kurtarmaya çalıştığı metafizik içerikli dinlerden pek de farklı bir din kurmamıştır. Çünkü kurduğu insanlık dininin birçok prensibini çürütmeye çalıştığı Hıristiyanlık dininden almıştır denilebilir. Comte ortaya

²⁰Auguste Comte, Pozitivism İlmihali, çev. Peyami Erman, 2. Baskı, İstanbul, **Milli Eğitim Basımevi**, 1986, sf. 25-37

²¹ Ahlakın temelinde dinin olduğu düşüncesi çok tartışılan bir konudur. Bu bağlamda benim şahsi düşüncelerimde ahlakın temelinde din olgusunun olduğu doğrultusundadır. Bu konuyla ilgili Prof. Dr. Recep Kılıç'ın '**Ahlakın Dini Temeli**' adlı eserde geniş bilgiye yer verilmiştir.

²²Korlaelçi, **A.g.e.**, sf. 31

²³Korlaelçi, **A.g.e.**, sf. 37

attığı felsefi sistemi ile ateist görüşlerini sağlamlaştırmaya çalışırken, son dönemlerinde ortaya attığı 'yeni din' ile bir anlamda kendisi ile çelişmiştir. Kendi içerisinde de bu çelişkiyi yaşamış olmasının muhtemel olduğunu düşünülebilir. Fakat bunu bazı mantıksal oyunlarla geçiştirmeye çalışmıştır. Örneğin; ortaya attığı yeni dinde, semavi dinlerin tanrısı gibi metafizik bir tanrının olmadığını söyler. Bu yeni dinde Tanrı; insanlığa faydalı olan değerlerdir, insanlığın kendisidir. Bu bağlamda Comte'un takipçilerine de bu çelişkinin yansıdığı görülmektedir. Comte'un insanlık dini ile ilgili görüşleri nedeniyle, takipçileri arasında gruplaşmanın olduğu görülmektedir:

*"Comte'un felsefeyi dine dönüştürmek ve böylece yeni din yaratmak amacına yönelik çabalarınca nitelenen yeni bir yaratıcılık dönemine girmesiyle Comte'çu akım ikiye bölünmüştür. Laffitte'in yönetimindeki birinci grup kendilerini Comte'un mirasçıları ve yasal öğrencileri olarak görüyorlardı ve dinsel öğretisini eleştirmeden olduğu gibi benimsiyorlardı. Littré'nin başını çektiği diğer grup ise Comte'un ilk dönemindeki tüm görüşlerini benimsiyor, ama 'yeni din'e ilişkin öğretisini reddediyorlardı."*²⁴

Tüm bunlara ek olarak Comte'un pozitif sosyolojisine dayanan politik felsefesi, din ile bilimi uzlaştırmak için atılmış önemli bir adım olarak görülmüştür.

Comte'un pozitivist anlayışında bilimler sınıflamasına da önemli yer ayırdığını görürüz. Pozitivizm için önemli ve geçerli olan bilgi pozitif bilgidir. Pozitif bilgide ise esas olan olayların sebeplerini olayın dışında metafizik bir öğede aramamaktır. Pozitivizm, olayların sebeplerini başka bir olayla açıklar. Aslında onun yapmak istediği, olaylar arasındaki kanunları, bağlantıları saptamaktır. Bunu yapabildiğimiz zaman olayların sonuçlarını önceden kestirebilme olasılığımız da artacaktır. Pozitivizmin bilgi anlayışına göre, bilgi daima izafidir; görecelidir. Bilimsel bilgi denilen bilgi türü her zaman değişebilir; geçerliğini yitirebilir. A. Comte, pozitivist düşünceleri doğrultusunda bilimleri tasnif etmiştir. Ona göre, bilimler en basitten en

²⁴Özügül Oğuz, Pozitivizm ya da Mantık Olarak Felsefe, İstanbul, **Us Yayıncılık**, 1991, sf. 17

karmaşığa doğru düzenlenmelidir. Hiçbir bilim, bir diğerine indirgenemez ve temelde 6 bilim vardır. Bunlar sırasıyla: Matematik-Fizik-Kimya-Fizyoloji(biyoloji) ve son olarak toplumbilim(fizik sosyal/sosyoloji)dir.²⁵ Matematik, onun için, Descartes'in tersine, en üstün bilim değildir, yalnızca sosyolojik bir daldır. Fenomenlerin en soyutlarına ve en genellerine yönelik olan matematik, daha ilk anda rasyonel pozitiflik haline ulaşmıştır. Matematiğin bu pozitif hali Comte için önemlidir. Comte göre matematik tüm bilimlerin en eskisidir. Pozitif felsefe matematikle oluşmaya başlamıştır. Genel ya da özel her rasyonel bilimsel eğitimin gerçek hareket noktasını teşkil etmesi gereken bilim matematiktir.²⁶ O, fizikte ve matematikteki kanıtlanmaya elverişli bilgi türünün insani-beşeri bilimlerde de olması hayaliyle sosyolojiyi kurmuştur.

Pozitivizmden bahsederken bazı eserlerde onun materyalizm ile bir anıldığı, hatta bazı zamanlar birbirinin yerine kullanılma gibi bir yanılaşa düşüldüğü görülmektedir. Materyalizm kelime anlamı itibariyle yalnızca maddenin gerçek olduğunu, madde ve maddenin değişimleri dışında hiçbir şeyin var olmadığını, varlığın maddeden başka bir şey olmadığını öne süren görüştür.²⁷ Tanımlarından da anlaşılacağı üzere iki kavram birbirinden ayrıdır. Materyalizm, varlık problemi ile ilgili iken; pozitivizm başta bilgi problemi ile ilgilenirse de tüm alanlarda kendisini göstermektedir. Bununla birlikte pozitivizm için klasik materyalizmin bilgi anlayışı ile paralellik gösteriyor denilebilir.

İnsanlık dinini kısaca açıkladıktan sonra şimdide pozitivizmin yönteminden biraz bahsetmek isabetli olacaktır. Pozitif yöntemle anlatılmak istenen acaba Ampirizmle aynı mıdır? Bu konuda Comte'un *pozitif felsefe kursları* adlı eserindeki sözleri şöyledir:

"Pozitif yöntemle tam olarak kastedilen nedir? Ampirizm midir ya da olguları ve dış dünya karşısına bir fotoğraf makinesi gibi yerleşmiş ve fikir çağrışımlarıyla

²⁵Özügül, A.g.e., sf. 16

²⁶ A. Comte, Pozitif Felsefe Kursları, çev. Erkan Ataçay, İstanbul, **Sosyal Yayınları**, 2001, sf. 89

²⁷ Cevizci, A.g.e., sf. 1074

fenomen dizilerine öykünmekten başka rolü olmayan anlayışı saptamak mıdır söz konusu olan? Çok açık biçimde hayır. Çünkü bilimin olgulardan değil yasalardan kaynaklandığını ayrıca ön teoriler ve hipotezler olmadan hiçbir gözlemin gerçekleşemeyeceğini yorumlarımızca gördük ve göreceğiz. Düşünce gerçeği teşkil eder ve somut olgulardan daha çok soyutlamalardan doğar. Diğer taraftan pozitif anlayış ampirizme olduğu kadar apriorizme de karşıdır.”²⁸

Comte olayların nedeninin ne olduğuyla ilgilenmeyi reddeder. Ona göre asıl ilgilenilmesi gereken ‘nedenler’ değil; yalnızca olgular arasındaki ilişkilerdir. Pozitivizm bilimin üstüne düşünmek yerine, somut olan olguları kuvvetlendirmek ve olgular arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak için uğraşır. Comte’a göre bilim, kökenine dikkatlice bakılmadan ve değeri derinliğine araştırılmadan, bir veri olarak incelenmesi gereken bir olgudur.

Pozitif felsefe kavramı, pozitivizmin tüm alanlardaki etkisini kapsayan bir felsefe sistemi olarak tanımlanmaktadır. Auguste Comte, bu felsefeyi özellikle ilahiyatçı ve metafizik felsefeye karşı kullanmıştır. Metafiziği o denli eleştirmesine rağmen, bu onun, kimi zaman metafizik yapmasını engellememiştir. Bu konuda pozitif felsefe kursları adlı eserinin giriş bölümünde onun için şöyle denilmektedir:

“Comte’un bilimler felsefesinde, tam bir örtük ontolojinin varolduğu görülebilir ayrıca ancak bir metafizikçi, örneğin, optik ışığının indirgenemez bir olgu gibi incelenmesi gerektiğini düşünebilir.”²⁹

Gerek buradaki cümlede belirtildiği gibi gerekse Comte’un kurmaya çalıştığı yeni dinde göze çarpan bazı metafizik öğelerde görüldüğü gibi Comte, metafizikten tamamen kurtulamamıştır.

Pozitivizm kavramını yukarıda da açıkladığımız gibi genel olarak olgular arasındaki ilişkilerle ilgilenen bir felsefe sistemi için kullanıldığını biliyoruz. Bununla birlikte ne kadar metafizik öge kırıntılarına rastlansa da genel anlamıyla pozitif felsefe, ilahiyatçı felsefe ya da metafizik felsefe ile

²⁸ Comte, A.g.e., sf. 19-20

²⁹ Comte, A.g.e., sf. 26

asla bağdaşamaz çünkü bunların olgulara konu olan bir yanı yoktur. Kant'ın da üzerinde durduğu gibi bu alan yalnızca pratik aklın alanıdır ve inanç ile temellendirilir.

Pozitivizmi, o dönem insanlığın içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarılması için ortaya atılmış ve toplumu refaha ve pozitif evreye taşıyacak olan bir teori ya da toplum bilimi olarak adlandırmak mümkündür. Bu bağlamda pozitivizm, toplumda var olan ve insanlığın ihtiyacı olan her şeye karşılık olmalıdır. Comte'un da vurguladığı gibi pozitivizm, bir din, bir hukuk sistemi, bir epistemolojik teori ve aynı zamanda bir politika sistemidir.

Comte'un pozitif felsefe ve pozitif bilimler dizininde tek bir bilim yok, sisteme bağlı bilimler sistemi vardır. Ona göre tek başına ele alınan bir bilim yararsızdır ve bütün bilimler evrenseldirler.³⁰A. Comte insanlık dini ile ilgili düşüncelerini aynı zamanda önemli bir eserinin de adı olan 'Pozitif Politika Sistemi'nde açıklamıştır. Bu eserde aslında Comte'un yapmak istediği kendi felsefesini bir sistem olarak ortaya koyma çalışmasıdır. Bir felsefenin sistem felsefesi olabilmesi için insanlığın tüm alanlarına yönelik bir açıklama getirmesi gerekir. Aslında başında beri metafiziğe karşı olan Comte pozitivizmi bu bağlamda insanlığın inanç ihtiyacına sisteminde bir yer bulabilmek amacıyla bu eserini yazmıştır denilebilir. Bu eserinde önceki eserlerindeki görüşlerinin hemen hepsini kapsar nitelikte görüşler ortaya koyar. Endüstri, ahlak, din, eğitim, politika gibi bütün insansal faaliyetlere sisteminde açıklama getirmiştir. Comte, politikayı pozitivizm ile rasyonelleştirmeye çalışmıştır. Politikayı, onu yönetmesi gereken bilimlere bağımlı kılmayı hedeflemiştir.

Pozitivizm, insan zihninin gelişiminin tarihsel süreçte aldığı yol ile doğru orantılı olarak ilerleyen bir terim olarak düşünülmüştür. Comte tarafından ortaya konulan bu düşünce 'uç hal yasası' olarak adlandırılmıştır. Bu konudaki düşüncelerini A. Comte şu şekilde ifade eder:

---

³⁰Özbilgen Erol, Pozitivizmin Kısacasında Türkiye, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1994, sf. 64-65

“Pozitif felsefenin gerçek doğasını ve kendine has karakterini uygun şekilde göstermek için, kendi bütünlüğünde düşünülmüş, insan zihninin kademe kademe ilerleyen gelişimine genel olarak göz atmak gerekir, çünkü bir kavram yalnızca kendi tarihi sayesinde iyi bir biçimde bilinebilir.”³¹

İnsan zihninin gelişimi, bilimlerin gelişimi ile paralellik gösterir ve zorunlu bir yasaya bağlı olarak gerçekleşir. Yani üç hal yasasının ortaya çıkışı ve insan zihninin bu üç durumu yaşaması mecburi bir şekilde olmuştur denilebilir. Comte' a göre pozitivizm ya da pozitif sistem üç farklı aşamadan oluşan, insan zihninin zorunlu ve gerekli evreleri ile paralel olarak gelişmiştir. Bu üç evre sırasıyla; *Teolojik evre, metafizik evre ve son olarak pozitif evredir.* Comte'un bu konudaki düşünceleri Pozitif Felsefe Kursları adlı eserinde şu şekilde yer alır:

“Başka bir deyişle, insan zihni, doğası gereği tüm araştırmalarında, her şeyden önce karakterleri farklı olan ve hatta kesinlikle birbirine zıt olan bu üç felsefe yapma yöntemini kullanır; önce teolojik yöntem sonra metafizik yöntem ve son olarak da pozitif yöntem. Bundan dolayı, üç çeşit felsefe ya da tüm fenomenlere dair üç çeşit genel kavramlar sistemi birbirine ters düşer: Birincisi insan zihninin zorunlu hareket noktasıdır; üçüncüsü insan zihninin sabit ve belirgin halidir; ikincisi yalnızca bir geçiş teşkil eder.”³²

Teolojik evrede insan zekâsı merakını varlıkların özüne, olayların ilk ve son sebeplerine, yani mutlak olanın bilgisine yöneltmiştir. Teolojik evre, dünyanın ve insanın kaderinin tamamen Tanrının iradesine dayandırıldığı bir dönemdir.³³ Teolojik evre için Tanrıların ya da Tanrının çağı diyebiliriz. Comte, teolojik evreyi de kendi içerisinde 3 ayrı döneme ayırır: Fetişizm, Politeizm ve Monoteizm.³⁴ Fetişist evrede dış dünyadaki fiziki nesnelere birer

³¹ Comte, **A.g.e.**, sf. 32

³² Comte, **A.g.e.** sf. 33

³³The History of Philosophy, Modern Philosophy from 1500 Ce to the Present, Edited By Brian Dugnan, Newyork, Britannica Educational Publishing, 2011, sf. 155

³⁴Comte'un 3 hal yasasının ilk basamağı olan teolojik evre alt bölümlere ayrılır. Bunlar sırasıyla; fiziki nesnelere kendi duyguları ve amaçları olan canlı varlıklar olarak görüldükleri fetişist evre,

canlı varlık gibi görülüp algılanmışlardır. Politeist dönemde ise insanlık, olayları ve nedenleri birden çok tanrıya bağlamış ve açıklamıştır. Teolojik evrenin son dönemi ise bir tür tek Tanrıçılık dönemi olarak düşünülebilir. Bu dönemde politeizmin bütün Tanrıları gitmiş yerine ise tek bir Tanrı fikri gelmiştir. Comte göre İslamiyet ve Katoliklik de dâhil bütün monoteizm şekilleri hem ilahi dogmalarında hem de ahlaki esaslarında büyük ölçüde birbirlerine benzerler.³⁵ Bu evreyi anlatırken Comte, büyük ölçüde değerlendirmelerini Katoliklik üzerinden yapmıştır. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi tüm monoteist dinlerin birbirlerine benzediğini düşünmesinden dolayı bu değerlendirmeler diğer monoteist dinler içinde geçerlidir düşüncesi Comte'da hâkimdir.

Comte'un Üç Hal Yasası'nın ikinci evresi metafizik evredir. Bu evre birbirine taban tabana zıt olan teolojik evre ile pozitif evre arasında sadece bir geçiş evresi, diğer bir deyişle sadece bir köprüdür. Metafizik evre bir bakıma teolojik evrenin biraz geliştirilmiş hali gibi görünmektedir. Metafizik evre de olguların nedenlerini Tanrıların aktivitelerine bağlamak yerine; olgular ve nedenler, soyut varlıklara, prensiplere, görünmeyen güçlere atfedilmiştir.³⁶ Yani metafizik evre de âlemi idare eden, nedenlerin temelinde yatan, bir ya da birden çok Tanrı değil; fakat bir soyut kuvvet, bir prensiptir diyebiliriz. Comte bu evreyi şu şekilde anlatır:

*"Metafizik halde, doğaüstü etkenlerin yeri soyut güçlerle, dünyanın çeşitli varlıklarının içinde olan gerçek kendiliklerle doldurulmuş ve bu etkenler, açıklaması o zaman herkes için uygun olan kendiliği belirtmekten ibaret fenomenlere bizzat kendi başlarına neden olmaya elverişli olarak tasarlanmışlardır."*³⁷

Plüralist canlılığın aşamalı bir basitleştirilmesinden sonra, tanrıların fenomen öbeklerini ya da sınıflarını yöneten görünmez güçler olarak tasarladıkları politeistik evre, bütün güçlerin artık evreni yaratıp yönettiğine inanılan tek bir tanrıya toplandığı monoteist evredir.

³⁵Korlaelçi, A.g.e., sf. 86

³⁶Copleston Frederick, A History of Philosophy, Volume IX, Modern Philosophy: From the French Revolution to Sartre, Camus, and Levi-Strauss, Newyork, Doubleday Publishing, 1994, sf. 79

³⁷ Comte, A.g.e., sf. 33

Teolojik evrede olduğu gibi metafizik evrede de insan, mutlağı bulmanın, ilk nedenlere ulaşmanın peşindedir. İnsanoğlu, bu tutkusunun aslında imkânsız olduğunu ancak son evrede yani pozitif evrede görmüştür.

A. Comte'a göre insanlığın varacağı son dönem pozitif dönemdir. Bu dönemde insanoğlu bir önceki dönemde yaptığı soyutlamaların pek işe yarayan şeyler olmadığını fark eder. Bu aşamada insan zihni mutlak olanı bulmanın imkânsız olduğunun ve bunun peşinde koşmanın beyhude bir çaba olduğunun farkına varmıştır. Maddenin ilk nedeni, nerden geldiği, nereye gittiğinin artık bir önemi kalmamıştır. Önemli olan tek şey olgular arasındaki ilişkilerin prensiplerini ortaya koymaktır. Bu evre ile ilgili Comte'un görüşleri önemlidir:

*"Son olarak, pozitif halde, mutlak kavramları elde etmenin imkânsızlığını kabul eden insan zihni, kendini, yalnızca iyi düzenlenmiş akıl yürütmenin ve gözlemin kullanımıyla fenomenlerin gerçek yasalarını yani onların değişmez art arda geliş ve benzeşim ilişkilerini keşfetmeye adanmak için, evrenin başlangıcını ve yöneldiği yeri aramaktan ve fenomenlerin asıl nedenlerini öğrenmeye çalışmaktan vazgeçer. Şu halde, kendi gerçek sınırlarına indirgenmiş olguların açıklanması işi, bundan böyle artık bilimin ilerleyişinin gitgide sayısını azaltmaya yöneldiği çeşitli özel fenomenlerle kimi genel olgular arasındaki ilişkiden başka bir şey değildir."*³⁸

Comte'a göre bu dönemler zorunlu olarak yaşanmışlardır. İnsanlık tarihi sırasıyla bu evreleri görmüştür. İlk başta zorunlu olarak her şeyin nedenini teolojik etkenlere bağlayan teolojik dönem yaşanmıştır ve bu dönemde teolojik felsefe en az pozitif felsefe kadar kabul ve işlev görmüştür. İnsan zihni geliştikçe bir anlamda kabına sığmamış ve bir geçiş dönemi olan metafizik evre yaşanmıştır. Son olarak da değişmeyen ve zorunlu olan üç hal yasası doğrultusunda son evre olan pozitif evreye geçilmiştir. Comte'a göre dördüncü bir evre yoktur. Pozitif evre nihai evredir ve insan zihni bu evreyle birlikte tekâmüle ermiştir.

---

³⁸ Comte, A.g.e., sf. 33

Kurduğu pozitif felsefe sistemiyle insanlığı ve insan zihnini son aşamaya taşıyacağına inanan Comte, kendi sistemi içerisinde tutarlı bir çizgi izlemiştir. Başından beri karşı olduğunu belirttiği metafiziğe karşı aldığı tutuma rağmen özellikle son dönemindeki insanlık dini hakkındaki düşüncelerinde metafizik yapmaktan kurtulamamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

19.YY DA OSMANLI-TÜRK DÜNYASININ DURUMU

2.1. TANZİMAT FERMANI VE ETKİLERİ

Fransız İhtilali ile birlikte tüm dünyada kendisini hemen her alanda göstermiş olan değişimler çok geçmeden Osmanlı Devleti'ne de ulaşmıştır. İhtilal'in en büyük hedefi, büyük krallıkları, kralları/hükümdarları ve çok uluslu devletleri yıkmak olmuştur. Bu cihetten bakıldığında bünyesinde birçok ulusu barındıran ve saltanatla yönetilen Osmanlı Devleti de nasibine düşeni çok geç olmadan almıştır.8-12. Yüzyıllardaki zengin ilim, teknik, sanat ve felsefe faaliyetinin yerini tekrarcılık almıştır. Osmanlı devleti, 16-19. Yüzyıllar arasında hiçbir orijinal fikri faaliyet gösterememiştir.³⁹

Osmanlı toplumunda değişim rüzgârları aslında Tanzimat fermanından önce III. Selim'in tahta çıkmasıyla esmeye başlamıştır.7 Nisan 1789'da Fransız Devriminin arifesinde tahta oturan III. Selim devletin çok büyük değişimlere muhtaç olduğunu daha şehzadelik dönemlerinde bile fark etmiştir. Devletin başına geçtikten sonra yaptığı birçok değişiklik olmasıyla birlikte en önemlisi 1793 yılında kurduğu Nizam-ı Cedid⁴⁰ ordusudur. Osmanlı devletinin en büyük ve radikal reformcusu olarak III. Selim'i zikredilebilir. Elbette ondan önce reform hareketleri olmuştur fakat hiçbiri reformları ve III. Selim kadar radikal olmamıştır. Nizam-ı Cedid yani yeni düzen hakkındaki bir diğer ilginç nokta ise, onun Fransız Devrimi ile Fransa'da yapılan yenilik hareketinin askeri alanda Osmanlı devletindeki bir tezahürü olarak kabul edilmesidir. Padişah'a Fransız kralından gelen mektuplarda Fransa'da ortaya

---

³⁹ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 9. Baskı, **Ülken Yayınları**, 2010, sf. 25

⁴⁰ Kelime anlamı olarak 'yeni düzen' anlamına gelmekle beraber F. Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat ' adlı eserinde kavramı 'yeni kanun, yeni sistem asker' olarak günümüz Türkçesine çevirmiştir. Kelimelerin yalın ve bireysel anlamları itibariyle 'yeni' ve 'düzen' olarak çevrilmeleri mümkün olsa da asıl itibariyle askeri alanda yapılan bir yenilik olması hasebiyle 'yeni düzen asker' olarak çevirmek v anlamak daha isabetli olacaktır.

çıkılmış olan yeni düzenden bahsedilmiştir. Ve kimi yazarlara göre yeni düzen kavramı Fransa'dan olduğu gibi alınmıştır.⁴¹ Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür ki; aslında Osmanlı Devleti'nin yenilik hareketleri için yönünü Batı'ya çevirmesi bir tesadüf olmamıştır. Bunun sebeplerinin başında o dönemin Batı'da yenilikler dönemi olması gelmektedir. Bu nedenle yenilik ve değişime muhtaç olan Osmanlı için Batı'dan hazır alınan yeniliklerin iyi ve kolay bir yöntem olduğu düşünülmektedir. Nizam-ı Cedit adı ile 24 Şubat 1793 yılında kurulan ve 14 sene kadar varlığını sürdürmüş olan bu yeni ordu, Kabakçı Mustafa İsyanının baskısı ile 1807 yılında ilga edilmiştir.⁴²

Nizam-ı Cedit ordusunun lağvedilmesinin ardındaki sebebin kapıkulu askerlerinin isyanı, bu kurumu kendilerine karşı tehlike olarak görmeleri gösterilmektedir. Nizam-ı Cedit ordusunun kaldırılması ve dönemin diğer yenilik hareketlerinin durmasının altında yatan sebeplerden biriside Rumeli başta olmak üzere Devletin her köşesinde çıkan isyanlardır. Bu isyanların ortaya çıkmasındaki en büyük sebep olarak ise Fransız İhtilali'nin ortaya çıkarmış olduğu milliyetçilik bilinci gösterilebilir. Çünkü çıkan isyanların çoğu merkeze uzak, ellerinde para ya da güç bulunduran valiler ya da paşalar tarafından çıkarılmıştır. Bu isyanlarda kullanılan teknik ise çoğunlukla farklı milletlerden olan Osmanlı tebaasının kışkırtılması olmuştur. İsyanların olduğu bölgelerdeki ayanlar, valileri hatta sultanları dinlemez hale gelmişlerdir. 1798-1804 yılları arasında Anadolu ve Rumeli'nin büyük bir kısmı ayanların hükmü altına girmiştir.⁴³ Ayanların bu başlarına buyruk tavırları Sultanı endişelendirmiş hatta zora sokmuştur denilebilir. Taşradaki bu ayanlar 1808 yılında merkeze bir toplantıya çağırılmıştır. Merkezi otoriteyi hiçe sayan bu ayanları kontrol altına almak için yapılan bu toplantıda yedi maddelik bir anlaşma imzalanmıştır.⁴⁴ Anayasa hukukçuları tarafından Osmanlı Devleti'nin ilk anayasal belgesi olarak değerlendirilen bu anlaşma ile aslında sadece

⁴¹Lewis Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. B. Babür Turna, 4. Baskı, Ankara, **Arkadaş Yayınevi**, 2010, sf. 82-83

⁴² Yeni Türk Ansiklopedisi, Ed. Ayvaz Gökdemir, cilt.7, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1985, sf. 2680

⁴³ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, haz. Ahmet Kuyaş, 16. Baskı, İstanbul, **Yapı Kredi Yayınları**, 2002, sf. 110

⁴⁴Ayhan Bıçak, Türk Düşüncesi II Kaygılar, İstanbul, **Dergâh Yayınları**, 2010, sf. 46

ayanlar kontrol altına alınmamış; Padişahın otoritesi de ilk defa sınırlandırılmıştır.

O dönemde Osmanlı Devletinde yapılmaya çalışılan yeniliklerin en önemlilerinden birisinin Nizam-ı Cedit ordusunun kurulması olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Bazı devlet adamlarının da teşvikiyle Kabakçı Mustafa isyanı olarak bilinen isyan 25 Mayıs 1807 yılında meydana gelmiştir. Bunun üzerine Sultan isyanın büyümemesi için 28 Mayıs'ta Nizamı Cedidi kaldırdığını açıklamıştır. Fakat isyan bununla da son bulmamış ve III. Selim Han padişahlıktan geri çekilmek durumunda bırakılmıştır. Tahttan indirilen padişahın yerine IV. Mustafa tahta geçmiştir.⁴⁵ Aslında sadece bu olay bile dönemin Osmanlı Devleti açısından ne kadar da vahim olduğunu göstermeye yetmektedir. Yenilik taraftarı bir padişah yapmak istediği yenilik sebebiyle padişahlıktan çekilmek zorunda bırakılmıştır. Olayların tarihi kısmı bu tezin konusu olmadığından dolayı sadece sosyal açıdan tarihi olaylardan bahsetmeye çalışılacaktır.

Sultan III. Selim Han'ın ölümüyle sekteye uğrayan yenilik hareketleri Sultandan sonra tahta geçen iki padişah döneminde pek de ileriye gidememiştir. Yenileşme ve değişim hareketlerinin hızlanması II. Mahmut dönemine rastlamıştır. II. Mahmut amcası gibi askeri alanda değişime gittiği gibi aynı zamanda askeri alanın dışında da birçok yenilik hareketinin mimarı olarak gösterilir. Fakat yaptığı yeniliklerden en önemlisi ise yine askeri alanda olmuştur. Amcası III. Selim'in kurdurduğu fakat devam ettiremediği Nizam-ı Cedit'i tekrar yürürlüğe koymak amacıyla farklı isimde bir ordu kurmuştur. Kurduğu bu yeni orduya da Sekban-ı Cedit ismini vermiştir. Onun yaptığı asıl yenilik ise bu yeni orduyu kurmaktan çok, Devletin başına bela olmaya devam eden Yeniçeri ocağını kaldırması olmuştur. Devletin şanlı dönemlerinde, savaşların kazanılmasının baş mimarları olarak gösterilen yeniçeriler, son dönemde sık sık başkaldırır olmuş ve devlete büyük bir yük olmaya başlamıştır. Mora isyanı sırasında yeniçeri ve sipahilerin daha fazla

⁴⁵ Ö. Faruk Yılmaz, Belgelerle Osmanlı Tarihi, cilt.3, İstanbul, **Osmanlı Yayınevi**, 1999, sf. 227-228

bozulduğunu gören II. Mahmut, bu fesat yuvalarını kaldırmaya karar vermiştir. Tüm bunların farkında olan padişah 15 Haziran 1826 yılında yeniçeri ocağını kaldırmıştır. Bu olay 'hayırlı olay' anlamına gelen 'Vak'a-i Hayriye' olarak adlandırılmıştır.⁴⁶ Devlete faydalarından çok zararları dokunmaya başlayan yeniçerilerin ilgası, tüm yurttan ve hatta Avrupa'da derin yankılar uyandırmıştır. İstanbul'daki yabancı devlet elçileri padişaha kendi hükümdarları namına tebriklerini sunmuşlardır.⁴⁷

II. Mahmut'un ölümünden sonra padişahlık tahtına oğlu Abdülmecit geçmiştir. Abdülmecit'in babası gibi yenilik yanlısı bir hükümdar olduğu tarihçiler tarafından belirtilmektedir. Döneminin en önemli olayı ise bu kısımda asıl incelenecek konu olan Tanzimat fermanının ilanı olmuştur.⁴⁸ Tanzimat fermanının aslı Reşit Paşanın Avrupa devlet adamları ile yaptığı konuşmalardan edindiği bir reform programı olduğu birçok tarihçi tarafından kabul görmektedir.⁴⁹ En genel anlamıyla Tanzimat, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde birçok alanda yapılan düzenlemeler, değişim ve gelişim girişimlerinin yapılmaya çalışıldığı bir fermanın ve bu yeniliklerin yapılmaya çabalandığı zaman diliminin adıdır. Giderek bozulmuş, işlemez hale gelmiş olan Osmanlı Devlet teşkilatının, mali gücü, askeri gücü ve adalet teşkilatının yeniden düzenlenmesi, iyileştirilmesi adına yapılmış olan Tanzimat fermanı Fransız İhtilali'nin tüm dünyaya yaydığı milliyetçi fikirlerinden etkilenen azınlıklara bazı imtiyazlar tanınmasının fermanı olarak adlandırılabilir. Tanzimat'ın temelini Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı 'adalet' ve 'eşitlik' fikirleri oluşturmuştur. Özellikle eşitlik konusunda çalışmalar II. Mahmut döneminde başlamıştır ve Padişah'ın '*Ben tebaamdan Müslüman'ı camide, Hıristiyan'ı kilisede ve Musevi'yi havrada fark ederim. Aralarında başka hiçbir fark yoktur.*' Sözü aslında eşitlik fikrine olan sadakatin anlatılması konusunda

⁴⁶ Yılmaz, A.g.e., sf. 279-280

⁴⁷ Yılmaz Öztuna, II. Mahmut, Ankara, **Kültür Bakanlığı Yayınları**, 1989, sf. 71

⁴⁸ **Tanzimat:** Düzeltmeler, düzenlemeler, düzen vermeler, yoluna koymalar; nesir ve nazım olarak yazmalar. Sultan Abdülmecit zamanında, 1839 yılının 3 Kasım günü Gülhane'de okunan ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu adı altında anılan bir padişah fermanı olup Büyük Reşit Paşa tarafından ilan edilen ıslahat tasarısı ve bu ıslahatın devridir. (Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Lügat, sf. 1234)

⁴⁹ Berkes, A.g.e., sf. 213

iyi bir örnektir. Tanzimat'ın tam anlamıyla ne olduğunun anlaşamadığını belirten bir tarihçinin konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

“Ne gibi hadiseleri ifade ettiği vazih şekilde tayin edilemeyen bir tabir de Tanzimat'tır. Tanzimat bazen, sadece Osmanlı İmparatorluğu dahilinde hakim Müslüman kitle ile tabi Hıristiyan kavimler arasındaki münasebetlerin bir safhası olarak düşünülmektedir. Bazen de memleketimizin garp medeniyeti dairesine giriş hadisesiyle bir tutulmaktadır. Tanzimat şüphesiz bu iki ana istikameti tamamı ile sınırları içine almakta ve esasen bu iki hareket arasında da pek sıkı münasebetler bulunmaktadır. Fakat Tanzimat meselesini tam manasıyla anlamak için evvela onu mücerret muhakemelerle gazete sütunlarından gelen telakkilerin elinden kurtarmak lazımdır. Tanzimat nedir, demeden önce onun doğmuş bulunduğu cemiyetin tarih içindeki yürüyüşünü, içtimai kadronun geçirdiği asli değişiklikleri ve bizzat bu hareketin safhalarını göstermeliyiz.”⁵⁰

Yukarıda da belirtildiği gibi birçok alanda gücünü kaybetmiş olan Cihan İmparatorluğuna tekrar eski itibarını kazandırma çabalarının bir ürünüdür Tanzimat. Burada konumuzla çok fazla ilgisi olmamasına rağmen, değinilmeden geçilmeyecek kadar da önemli olan bir noktada daha vardır. Tezin konusu her ne kadar düşünsel anlamdaki değişimler ve dönemin düşünürleri olsa da, o dönemin önemli sosyolojik olgularından bağımsız düşünürleri ve onların düşünceleri ele alınamaz. Bu bakımdan kısaca tarihçiler tarafından Osmanlı Devletindeki türlü çöküşlerin baş mimarı olarak gösterilen toprak sisteminin çöküşünden kısaca bahsedilecektir. Bununla ilgili olarak tarihçilerin görüşleri önemlidir:

“Osmanlı İmparatorluğu bilhassa çiftçi kitlelere dayandığından kudret ve hayatiyeti bilhassa onlara bağlı olduğundan, tımar sisteminin ve onunla münasebeti olarak arazi rejiminin uğradığı değişiklikler böyle bir araştırmada hususi bir ehemmiyet kazanmaktadır. Filhakika, imparatorluğun parlak devrinde, tımar, zeamet ve has toprakları bilhassa Rumeli'de vakıflarla beraber arazinin büyük kısmını kaplamakta idi. Anladığımızı göre bu rejimin bozulması devleti, askeri ve

---

⁵⁰ İnalçık, A.g.e., sf. 31

mali intihat içine atmış ve bilhassa XVIII. Asır sonuna doğru imparatorluğun bir toprak aristokrasisi elinde parçalanmasına başlıca amil olmuştur...

Osmanlı İmparatorluğu'nda da arazinin ve devlet otoritesinin mahalli beyler tarafından gasp edilmesi, ancak devletin zaafı ve toprak sisteminin bozulduğu zamanlarında başlamıştır. Osmanlı tarihinde bu hadise bilhassa XVIII. Asrın ikinci yarısında ağaların, beylerin, ayanların zuhuru ile kendini meydana vurmaktadır. Fikrimizce bunun tesirleri imparatorluğun sükûtuna kadar devam etmiş ve diğer amillerinde inzımanı ile parçalanmaların hakiki sebebi olmuştur.”⁵¹

Osmanlı İmparatorluğunun XIX. Yüzyıldaki en önemli vakası olarak gösterilen Tanzimat Fermanı, Gülhane meydanında Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından büyük bir kalabalığa hitaben okunmuştur. Ferman metnini de bizzat paşanın kendisi hazırlamıştır. Sultan Abdülmecit'in Gülhane köşkünden takip ettiği törene sadrazam, şeyhülislam, bütün vezirler, saraylılar, devlet ileri gelenleri, ulema, askeri ve mülki rical ve erkân, Rum ve Ermeni Patrikleri, hahambaşı, İstanbul'da bulunan bütün yabancı devlet elçileri ve konsolosları, Fransız kralı Louis-Philippe'in Reşit Paşa'nın dostu olan bir oğlu, esnaf dernekleri ve on binlerce halk topluluğu katılmıştır.⁵² Osmanlı Devleti içerisinde olumlu tepkiler olduğu gibi, Tanzimat'ı gâvurlaşmanın alameti, M.Reşit Paşa'yı da Batı'nın oyuncağı olmuş bir sadrazam olarak kabul edenlerde olmuştur. Osmanlı kamuoyunun Hatt-ı Hümayun'a karşı beliren tepkisinin, onu kendi medeniyetine yabancı görmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Batı kamuoyu ise, tam tersine, kendi medeniyetinin bir parçası olarak kabul etmiştir.⁵³ Müslümanlar, Tanzimat Fermanıyla şeriatın çiğnendiğini düşünmüş ve gayri Müslimlerle aynı seviyeye indirildiklerini iddia etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'ni bu sıkıntılı durumlardan kurtarmak isteyen reformcular, Batı'dan bilim adamları, subaylar, doktorlar getirerek Batı'nın ilmini almayı hedeflemişlerdir. Fakat hiçbir zaman bu konuda tam anlamıyla

⁵¹ İnalçık, A.g.e., sf. 34-35

⁵² Yeni Türk Ansiklopedisi, Ed. Ayvaz Gökdemir, cilt.10, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1985, sf. 3956-3957

⁵³ İnalçık, A.g.e., sf. 61-62

başarılı oldukları söylenemez. Başarılı olamamalarının nedenleri kendi içinde çeşitlilik gösterir. Bu sebepler şöyle sıralanmıştır: İlk olarak, modern araştırmaları hatta öğretimi, din için tehlikeli sayan fanatik zihniyetler bu reformların içselleşmesine ve yaygınlaşmasına engel teşkil etmiştir. İkinci bir sebepte, modern araştırmanın, derin köklerine kadar inmeye sabredemeyen ve her şeyden önce, günün ihtiyacına cevap vermek isteyen yöneticiler olmuştur.⁵⁴Fakat mezkûr sebepler aslında daha çok göz önünde bulunan sebeplerdir; gerçek sebepler Osmanlı Devlet yapısının ve halk kitlesinin sosyo-kültürel durumudur. Yapılan reformlar, halkın ve devletin kemikleşmiş olan kültürel durumuna yabancı kalmıştır. Aslında sorun Batı'nın teknik ve ilminde değil; bize o reformları taşıyanların gözden kaçırdığı ayrıntılardadır. Halkın durumu göz önüne alınmadan yapılan bu yenilik hareketleri sürekli tepki toplamıştır. Buradaki en büyük yanlışlık, Batı dünyasından din, dil ve ırk olarak ayrılan Osmanlı tebaasının ve yönetim kadrosunun bu farklarının göz önünde bulundurulmayışıdır.

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı eşitlik, hürriyet, özgürlük, demokrasi idealleri özellikle Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devletine taşınmaya başlanmıştır. Fakat ne yazık ki; Tanzimat ve bu fikirler daha çok yabancı müdahalesinden faydalanan ve ayrılmak isteyen azınlıkların işine yarayan birer vasıta olmuştur. Devlet Tanzimat fermanıyla azınlıklara verdiği haklara sadık kalarak azınlıkları yüksek mertebelere getirmiştir. Fakat azınlıklara bu yetkilerin verilmesi onları Devlete bağlamak yerine, ayrılma işlerini kolaylaştırmıştır. Ülkeye giren yabancı sermaye ile ticaret ve maddi kuvvet büyük ölçüde azınlıkların eline geçmiştir.

Büyük umutlarla ilan edilen Tanzimat Fermanı Devlete ve millete istenilen sonucu getirmemiştir. Tanzimat Fermanıyla tüm tebaaya uygulanmak istenilen eşitlik düşüncesi, Gayr-i Müslim tebaanın elde ettiği hakları Devletin aleyhine kullanması, Müslüman tebaanın da kendisini

---

⁵⁴ Ülken, A.g.e., sf. 35

aşağılanmış hissetmesiyle huzurdan çok huzursuzluk ve kargaşa ortamı oluşturmuştur.

2.2. ISLAHAT FERMANI

3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın istenilen sonuçları vermemesi üzerine Sultan Abdülmecit Han bazı yeni kararları da ekleyerek yeni bir ferman hazırlatmıştır. 18 Şubat 1856 yılında yani Tanzimat Fermanından 17 yıl sonra ikinci bir fermanın ilanı gerçekleşmiştir. İslahat Fermanının ilanı da tıpkı Tanzimat Fermanının ilanı gibi birçok yerli ve yabancı devlet adamının huzurunda Babiâli'de okunmuştur.⁵⁵

Tanzimat Fermanıyla istediklerini tam olarak elde edemeyen Avrupalı Devletler Osmanlı Devletinden azınlıklara yeni haklar tanınması ve Tanzimat ile verilen bazı kanunların hukuki düzenlemelere tabi tutulması konusunda Babiâli'ye baskı kurmuşlardır. Dış güçlerin Osmanlı'dan istedikleri, azınlıkların ve özellikle Hıristiyan tebaanın Müslümanlardan aşağı bir statüde olmasının tamamen kaldırılması olmuştur. Tanzimat Fermanı ne kadar eşitlik naraları üzerine ilan edilmiş olsa da Osmanlı yönetimi Müslümanların Gayr-i Müslimlerden üstün olduğu fikrini tam olarak ortadan kaldıramamıştı.⁵⁶ Batılı devletler uygulamaya konulmasını istedikleri yeni ıslahatlarla Gayr-i Müslim azınlıklara daha fazla haklar tanınması için çabalamaya başlamışlardı. İstedikleri ıslahatların aslında tek amacının bu olduğu düşünülmektedir. Bu konuda Osmanlı Devlet'ine yapılması gereken ıslahatlar hakkında şunlar söylenmiştir:

“Yargıyı mümkün mertebe idareden ayırmak, bütün halkın aynı kanuna tabi olmasını gerektiren durumlarda karma mahkemeler kurmak, adliye ve idarede ıslahat yapmak; uygulamada valilerin emir ve keyfine tabi olan vilayet idare

⁵⁵Philippe Engelhardt, Tanzimat ve Türkiye, çev. Ali Reşad, İstanbul, **Kaknüs Yayınları**, 1999, sf. 137

⁵⁶ Bilal Eryılmaz, Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, 3. Baskı, İstanbul, **İşaret Yayınları**, 2010, sf. 139-140

meclislerinin oluşum biçimini ve görevlerini yeniden düzenlemek; söz konusu meclislerin üyelerinin seçimini valilerin etkisinden kurtararak belirli miktarda vergi veren halk tarafından yapılmasını sağlamak; kamu hizmetleri için ihtiyaç duyulan memurları yetiştirmek amacıyla hususi okullar açmak; Devlet memurluğuna cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın bütün tebaayı kabul etmek...”⁵⁷

Avrupa Devletleri yapılacak ıslahatlar konusunda Osmanlı Devletine yalnızca tavsiyelerde bulunmakla yetinmemiş; yapılmasını istediği ıslahat hareketlerini adeta dikte etmişlerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Islahat Fermanı, yabancı devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda hazırladıkları ve Osmanlı devletine kabul ettirdikleri bazı uygulamalar olarak tanımlanabilir.⁵⁸Islahat Fermanında özetle şu maddeler yer almıştır:

*Herkes mal, can ve namus güvenliğine sahip olacak.

*Herkesin kanun önünde eşitliği sağlanacak

*Fatih döneminde gayr-i Müslim tebaaya tanınmış olan haklar, ruhani liderlerle görüşülerek tekrar müzakere edilecek.

*Ruhani liderler artık halktan bahşiş almak yerine devletten maaş alacaklar.

*Devletin bütün tebaası hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın devlet memuru olabilecek.

*Hapishaneler yenilecek.

*İşkence ve fiziki cezalarla ilgili düzenlemeler kaldırılacak.

*Askerlik mükellefiyeti gayri Müslim tebaaya da uygulanacak.

*Patrikhaneler, miras gibi bazı davalara bakabilme yetkisi kazanacak.

*Yabancılara emlak edinme hakkı verilecek.

---

⁵⁷ Eryılmaz, A.g.e., sf. 139

⁵⁸ Eryılmaz, A.g.e., sf. 140

*Hiçbir resmi yazışmada Hıristiyanlara hakaret içeren ifade ve söz kullanılmayacak.

*Rüşvet ve yolsuzlukların ortadan kaldırılması için kanunlar düzenlenecek ve uygulanacak.

*Azınlık tebaaya verilen eğitim hakları düzenlenecek ve genişletilecek⁵⁹

Tanzimat Ferman'ından dolayı aşağılandıklarını düşünen Müslüman-Türk tebaanın tepkisi Islahat fermanıyla daha da artmıştır. Daha önceleri Müslümanlar hakkında Gayr-i Müslimlerin şahitliği kabul edilmezken, Islahat Fermanıyla birlikte bu ortadan kalkmıştır.⁶⁰ Azınlıklara Tanzimat'tan bu yana verilen ayrıcalıklar aslında eşitlik fikrini Müslüman-Türk tebaa aleyhine olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Eğitim alanında, ticaret alanında, hukuk alanında hem kendi özel tebaalarına tanınan haklardan hem de Müslüman-Türk tebaaya tanınan haklardan yararlanan azınlıklar üstün duruma geçmiştir. Islahat Fermanıyla birlikte bu yeniliklere gösterilen tepkileri Cevdet Paşa Tezakir'inde şöyle anlatmıştır:

*'Ehli İslam'dan birçoğu, 'Aba ve ecdadımızın kaniyla kazanılmış olan hukuku mukaddese-i milliyemizi bugün kaybettik. Millet-i İslamiye, Millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehli İslam'a bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür.' Deyu söylenmeye başladılar.'*⁶¹

Yine aynı eserinde Cevdet Paşa ikinci bir soru sorarak Müslüman tebaanın küskünlüğünü ve mağduriyetini belirtmek istemiştir:

*"Gayri Müslimler, Müslümanlarla her alanda eşit olunca, acaba birinci esas(İslam milletinin hâkimiyeti) yıkılmış olmuyor mu ?"*⁶²

⁵⁹ Eryılmaz, **A.g.e.**, sf. 141-143, Islahat Fermanının tam metni için Bkz. Engelhardt, Tanzimat ve Türkiye, Ek 2.

⁶⁰ Eryılmaz, **A.g.e.**, sf. 145

⁶¹ Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir, 3. Baskı, Ankara, **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, 1991, sf. 68

⁶² Cevdet Paşa, **A.g.e.**, sf. 85

Islahat fermanından şikâyetçi olan yalnızca Müslüman tebaa olmamıştır. Islahat fermanını tenkit edenlerden birisi de devletin azledilen önemli bir ismi, Mustafa Reşit Paşa olmuştur. Ona göre bu ferman ‘ hainler tarafından Avrupa’ya verilen memleketi bölme planıdır. Reşit Paşa’yı ıslahat fermanına düşman kılan hususun ıslahatın mahiyetinden çok Reşit Paşa’nın azledilmesinden dolayı duyduğu kırgınlık olduğu düşünülmektedir.⁶³

Görüldüğü gibi Tanzimat Ferman’ında da Islahat Ferman’ında da aslında sadece Avrupalı Devletlerin gönlü hoş olmuştur denilebilir. Devletin içindeki azınlık tebaa büyük imtiyazlara sahip olmuş fakat bu düşünüldüğü gibi onları devlete bağlamamış, aksine kopuşu hızlandırmıştır.

Tanzimat ve Islahat Fermanından sonra hızla Meşrutî idareye doğru yol alan Osmanlı Devletindeki düşünürler üzerinde pozitivizm etkisine geçmeden önce eğitim alanındaki küçük ama önemli bir hususa değinmekte fayda olacaktır. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla birlikte Müslüman olmayan halkın elde ettiği en önemli haklardan birisi de eğitim alanında olmuştur. Bu alanda meydana gelen serbestlik sayesinde açılan yabancı okulları Osmanlı Devleti’ne Batı’nın düşüncesini taşımaktan daha çok misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir denilebilir. Bu okullar azınlık okulları ve yabancı okullar başlığı altında iki kısımda incelenecektir.

2.3. OSMANLI DEVLET’İNDE YABANCI OKULLARI VE AZINLIK OKULLARI

Osmanlı Devlet’inde eğitim ve öğretim kurumları açma hakkı hem Müslüman tebaanın hem de Gayr-i Müslimlerin ellerinde bulundurduğu bir hak olmuştur. Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u fethettiğinde Gayr-i Müslim tebaanın kendi dilini, dinini, hukukunu ve eğitimini yaşatmasına izin vermiştir. Osmanlı Devleti içerisinde Müslüman tebaanın açtığı okulların dışında iki okul türü daha vardır. Bu iki okul türü birbiri ile zaman zaman

⁶³Engelhardt, A.g.e., sf. 138

karıştırılmaktadır. Ülke içerisinde yaşayan azınlıkların açtıkları okullar, azınlık okullarıdır. Bu azınlıklar Gayr-i Müslim olmakla beraber Devletin vatandaşlarıdır. İkinci tür okullar ise yabancı okullarıdır. Bu okulların kuruluşunda ise azınlıkları destekleyen ve asıl amaçları misyonerlik faaliyetleri olan yabancı devletler rol oynamışlardır.

Osmanlıdaki Gayr-i Müslimlerin eğitim-öğretim gördükleri azınlık okullarının giderleri, Gayr-i Müslim tebaanın zenginleri ve kurdukları vakıflar eliyle karşılanmıştır. Azınlık okullarından başka ikinci grup Gayr-i Müslim okulları, 'yabancı okullar'dır. Bu okulların Türkiye'de açılışlarının başlangıcı, Papalığın cismani gücü misyonuna sahip olan Fransa ile İslamlığın cismani gücü olarak görülen Osmanlı devleti arasında 1536 yılında imzalanan ve tarihe 'kapitülasyonlar' olarak geçen ticari içerikli antlaşmaya dayanır.⁶⁴Fransa'ya verilen bu ticari ayrıcalıkların amacının Osmanlı Devleti karşısındaki Hıristiyan birliğini bir nebze olsun kırmak olduğu düşünülmüştür. Fransızlara tanınan bu haklar zamanla ticari boyuttan çıkıp dini, siyasi ve sosyal birtakım haklara dönüşmüştür. Devletin güçlü dönemlerinde siyasi bir amaçla Fransa'ya verilen bu haklar zamanla Devletin güçsüzleşmesine paralel olarak diğer Avrupa devletlerine de tanınmıştır. Özellikle Tanzimat'tan sonra birçok Avrupa Devleti imtiyazlar elde etmiştir. Tanzimat'tan sonra Devletin genel politikası ne kadar kapitülasyonları kaldırmaya yönelik olmuşsa da bu mümkün olmamış; güçlü iken verilmeye başlanan bu imtiyazları güçsüzken kaldırmak imkânsız hale gelmiştir denilebilir. Avrupa Devletlerine tanınan bu imtiyazlar neticesinde Osmanlının son dönemlerinde Avrupa devletleri Osmanlı'nın içerisindeki azınlık cemaatlerini çeşitli yönlerde desteklemeye başlamıştır ki bu da çöküşün önemli nedenlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Yabancı okulları ve azınlık okullarının hızla çoğalmasında da bu imtiyazların kötüye kullanılması ve bazı hukuki boşluklardan faydalanılması rol oynamıştır.

⁶⁴ Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı.10, Yıl:2001, sf. 14

Azınlık okullarının yalnızca bir eğitim kurumu olarak görülmesi bir hatadır. İlk olarak bu kurumlarda çalışan eğitimciler ve diğer görevliler, sadece birer meslek erbabı olmayıp aynı zamanda Hıristiyanlığın ve sömürgeci Batı zihniyetinin birer propagandacısı olmuşlardır.⁶⁵ Misyonerlik faaliyetlerini yürüten bu insanlar Osmanlı Devlet'ine daha çok ya eğitimci ya da doktor veya hemşire olarak girmişlerdir. Bunun nedeni ise çöküşe geçmiş olan ülkede ihtiyaç duyulan en büyük açığın eğitim ve sağlık alanlarında kendisini göstermiş olmasıdır. Misyonerler çok iyi bilmektedir ki bir insana belli misyonları yüklemenin en kolay yolu onun ihtiyaç sahibi olmasıdır. İhtiyaç sahibi insanlar yüklenmek istenilen misyonlara karşı diğer insanlara göre daha savunmasızdır. Fakat bu kurumları meydana getirenler her ne kadar ihtiyaç sahiplerine yönelik çalışmalarla amaçlarını gizlemeye çalışmış olsalar da Osmanlıdaki Müslüman tebaa tarafından tepki göreceklarının bilincinde olmuşlardır. Bu bağlamda özellikle dinsel görevlerini gizlemek için de çaba sarf etmişlerdir. Bu bakımdan kurulan bir cemiyetin isminin sonradan değiştirilmesi ve içerisindeki 'Hıristiyan' kelimesinin çıkarılması önemli bir örnek olarak gösterilebilir. İlk olarak İngiltere'de gençliği sefahat âleminde kurtarmak için oluşturulmuş Young Men's Christian Association (Hıristiyan Genç Erkekler Cemiyeti), daha sonraları özellikle İslam ülkelerinde teşkilatlanarak okullar ve dernekler şeklinde faaliyet göstermiştir. İslam ülkelerinde ve Osmanlı Devletinde de faaliyet gösteren bu kurumun ismi daha sonra Türk-Amerikan Kulübü olarak değiştirilmiştir.⁶⁶

Fransa ve Amerika'nın öncülüğünü ettiği yabancı okulları açma işine zamanla Almanya, İngiltere, İtalya ve Rusya'da okullar açmıştır. Bu okulların birçoğu ruhsatsız olarak açılmıştır. Ülkelere verilen imtiyazlar ve kanunlardaki muğlâklıklardan yararlanılarak bu okullar açılmışlardır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bazı düzenlemeler getirilmişse de bu okulları ve misyonlarını destekleyen Devletlerin baskısı sonucunda denetimlerine ve uyguladıkları programlara pek müdahil olunamamıştır.

⁶⁵ Necmettin Tozlu, Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara, **Akçağ Yayınları**, 1991, sf. 1

⁶⁶ Tozlu, **A.g.e.**, sf. 69-70

Osmanlı Devleti Tanzimat'la birlikte Fransız ihtilaliyle ortaya çıkmış olan Millet kavramı neticesinde içinde bulunan tüm milletlere, tüm azınlıklara geniş haklar vererek eşitlik sağlamaya çalışmıştır. Fakat verilen bu haklar umulduğu gibi azınlık tebaaları devlete bağlamak yerine, onları destekleyen dış kuvvetlerinde yardımıyla aksine bir sonuç doğurmuştur.

Azınlık okulları içerisinde en çok bulunan okullar Rum okulları olmuştur. Rum okullarının tedrisatında Yunan okullarında okutulan kitaplar okutulmuş ve programlarında Türkçeye yer verilmemiştir. Rum okullarında Türkçe öğretilmesine yönelik devletin politikaları karşısında ise bu okullarda Türkçe okutulmasının ve masrafının devlete yüklendiği görülmüştür. Bu doğrultuda Rum okullarında Türkçeyi öğretecek öğretmenlere vilayetlerin maarif bütçelerinden maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁷ Rum okullarının sayısı Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar yaklaşık 3500'ü bulmuştur. Rumlara ait okulların yanı sıra Devletin aleyhinde propaganda yapan bazı Rum cemiyetleri de eğitim faaliyetleri ve propaganda faaliyetlerini sürdürmüştür. Bunların en bilinenleri arasında Rum Cemiyeti Ebediyesi adıyla bilinen ve daha sonra Beyoğlu Rum Sillog'u adını alan kuruluştur. Yunan milletinin kültür aşıluyıcısı ve propagandası görevini üstlenen bu kurumun İzmir, Yanya, Kıbrıs, Kahire ve İskenderiye gibi merkezlerde de şubelerinin olduğu bilinmektedir.⁶⁸

Osmanlı Devletinde eğitim kurumları bulunan bir diğey azınlık tebaada Ermeniler olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet Han Gayr-i Müslim tebaaya bazı haklar vermiş olduğu yukarıda belirtilmişti. Ermenilerde bu haklardan yararlanan azınlık cemaatlerinden birisi olmuştur. Ermeniler de diğey azınlık gruplar gibi kazandıkları bu hakları daha çok Devletin aleyhinde kullanmışlardır.10 Temmuz 1824 yılında Ermeni Patriği Anadolu'da dağınık halde bulunan Ermenilere bir haber göndermiş ve Ülkenin her vilayetinde Ermeni eğitim kurumlarının açılmasını söylemiştir. Bu emre binaen Osmanlı Ülkesinde 1800'lü yılların ortasına gelindiğinde

⁶⁷Taşdemirci, **A.g.m.**, sf. 20

⁶⁸Taşdemirci, **A.g.m.**, sf. 21

yaklaşık 120 civarı Ermeni Okulu'nun faaliyet göstermiş olduğu bilinmektedir.⁶⁹

Rumlar ve Ermenilerden başka Osmanlı Devletinde hemen hemen tüm Gayr-i Müslim azınlıkların okulları var olmuştur. Bu azınlık okullarının yanı sıra yukarıda da belirtildiği üzere ülkede bir de yabancı okulları vardır. Azınlık okullarını sürekli destekleyen ve kendi amaçları doğrultusunda yönlendiren yabancı devletler zamanla kendi kurum ve okullarını da açmışlar ve faaliyetlerini bu okullar üzerinden sürdürmüşlerdir. Bu okullardan öne çıkmış olanlar şunlardır:

- *)Milletlerarası İzmir Koleji
- *)Fırat Koleji
- *)Anadolu Koleji
- *)Saint Paul Enstitüsü
- *)Apostolik Enstitü
- *)Merkezi Türkiye Koleji
- *)Maraş İlahiyat Okulu
- *)Sansariyan Ermeni Okulu
- *)İstanbul Kız Koleji
- *)Beyrut Amerikan Üniversitesi
- *)Robert Koleji⁷⁰

Bu okulların hemen hemen hepsi eğitim dili olarak Türkçeyi kullanmadığı gibi Türkçe dil eğitimi vermeye de sıcak bakmamışlardır.

---

⁶⁹Taşdemirci, **A.g.m.**, sf. 22

⁷⁰Tozlu, **A.g.e.**, sf.79-150

Tedrisatlarında pozitif ilimlere ağırlık vermekle birlikte din eğitimi ve özellikle Hıristiyanlık eğitimine ağırlık vermişlerdir. Genel anlamda bu okulların Osmanlı düşünce dünyasına faydalarından çok zararları olduğu söylenebilir. Çünkü bu okullar vasıtasıyla yabancı devletler ülke içerisindeki zararlı faaliyetlerini kolayca yürütebilmiştir. Bu anlamda bu okullardan ve okulların ortaya koyduğu düşünce dünyasından Osmanlı Devleti ve eğitim sistemi olumlu anlamda pek bir şey kazanmamıştır denilebilir. Azınlık okulları vasıtasıyla azınlık tebaaya destek veren yabancı devletler bir bakıma Osmanlı Devleti üzerindeki emellerine ulaşmakta hız kazanmışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POZİTİVİZMİN TÜRK DÜŞÜNÜRLERİNE ETKİSİ

Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve Türk düşünürlerine ilk etkileri sadece felsefi bir akım olarak değil; edebiyat, okulların müfredatlarına konulan pozitif illimler, yabancı eğitim veren azınlık okulları ve yabancı okulları, bazı dernekler ve Avrupa'ya ve özellikle de Fransa'ya gönderilen Türk öğrencilerin aktarımlarıyla olmuştur.⁷¹

Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde tercüme faaliyetleri önemli bir etken olmuştur. Pozitivist ve Materyalist bazı filozofların eserlerinin Türkçe'ye tercümeleri pozitivizmin ülkede tanınması hususunda önemli rol oynamıştır. Pozitivizm akımının Türkiye'ye girişinde tercüme felsefi eserlerden çok edebi eserlerde kendini göstermiştir. Pozitivizmden etkilenerek ortaya çıkan realizm ve natüralizm gibi bazı edebi akımlardan örneklerin tercümeleri yapılmıştır. Yapılan çevirilere bakıldığında Voltaire'den yapılan 'Muhaverat-ı Hikemiye' adlı felsefi diyaloglar Batı felsefesine karşı uyanan ilginin ilk örneği olarak gösterilmektedir.⁷²

Pozitivizmin gelişmesinde etkili olduğu belirtilen eserlerin çevirileri yalnızca pozitivizme gönül vermiş, onu benimsemiş düşünürlerimiz tarafından değil; kendileri pozitivizme karşı olmalarına rağmen yaptıkları çevirilerle pozitivizme katkıda bulunmuş olan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi düşünürlerimiz tarafından da yapılmıştır.⁷³ Özellikle Ziya Paşa'nın J.J.Rousseau'nun ünlü eseri 'Emile'i ve 'İtirafları'nın tercümesi önemli olmuştur. Namık Kemal'in ise A. Comte'un fikir babalarından olan Montesquieu'nun 'kanunların ruhu' adlı eserinin tercümesi yine önemli bir tercüme olarak kabul görmüştür. Bunların yanında önemli bir pozitivist

---

⁷¹ Korlaelçi, A.g.e., sf.163-165

⁷² Korlaelçi, A.g.e., sf. 164

⁷³ Korlaelçi, A.g.e., sf. 164

düşünür olan Hippolitte Taine'nin eserleri de Türk Pozitivistleri üzerinde önemli etki yapmıştır.

Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde tercüme kadar etkili bir diğer etken ise bazı dernek ve kuruluşlardır. Pozitivizmin ülkeye ilk girişinde önemli bir yer tutan kuruluşların başında Servet-i Fünun gösterilebilir. Yeni Edebiyat ve Fikir hareketini temsil eden bu dergi 1894 yılında kurulmuştur. Servet-i Fünun hareketinin öncüleri arasında Rezaizade Ekrem olmak üzere Yeni Edebiyatçılar olarak tanınan gruptan edebiyatçılar vardır. Dergi ilk zamanlar sadece Batı'nın ilmi hakkında bilgilere yer verirken daha sonraları ağırlıklı olarak edebi bir akım halini almıştır.⁷⁴ Derginin dördüncü sayısında pozitivizm için önemli bir filozof olan Ernest Renan tanıtılmıştır. Renan'a ait fikirlerin tanıtımı yapıldıktan sonra ondan övgüyle bahsedilmiş ve şöyle denilmiştir:

*"Renan'ın 'İstikbali Fünun'u fenaca tertibedilmiş fakat her nevi efkâr-ı cemiyet nokta-i nazarından zengin bir eserdir. Gazetemizin hacmi müsait olsaydı Renan'ın felsefe hakkındaki efkâr-ı mahsusasını, ahlaka dair olan mülâhazatını ve insaniyeti insanlara tanıtmaya yegâne alet olmak üzere irade ettiği ilm-i tedkikat-ı edebiyeyi anlatırdık."*⁷⁵

Servet-i Fünun dergisi daha ilk sayılarından itibaren yayınladığı yazı, makale, kitap tanıtımları ve tercümelerde savunduğu fikirlerin işaretlerini vermeye başlamıştır. Dergi, tüm yayın hayatı boyunca pozitivizmi över nitelikte yayınına takip etmiştir.

Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde rol oynamış diğer bazı dergiler arasında Ulum-u İktisadiye ve İctimadiye Mecmuası ve İctimaiyat Mecmuasının isimleri zikredilebilir. Bu dergilerden ilkinin kurucuları arasında Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik ve Mehmet Cavit bulunmaktadır. İctimaiyat mecmuası ise sosyal bilimler yoluyla Pozitivizm taraftarlığı yapmıştır. Bu dergiyi çıkaranların başında Ziya Gökalp ve Necmeddin Sadık

⁷⁴ Ülken, A.g.e., sf. 139-140

⁷⁵ Korlaelçi, A.g.e., sf. 176

bulunmaktadır. Comte'un pozitizminin yanında dergide Durkheim'in toplumla ilgili görüşlerine de yer verilmiştir.⁷⁶

Pozitivizmin Türk Düşüncesi'ne girişinde önemli etkisi olan bu dinamiklere kısaca değindikten sonra şimdi de pozitizmden etkilenen düşünürlerimize değinilecektir. Bu çerçeveden bakıldığında ülkemizde doğrudan ya da dolaylı olarak pozitizmin etkisi altına girmiş birçok düşünür olmuştur. Fakat bu düşünürlerin tümüne değinmek bir tezin konusuna sığmayacağından dolayı tezimizde bu düşünürlerden en önemlileri olduğunu düşündüğümüz Abdullah Cevdet, Beşir Fuad, Rıza Tevfik ve Baha Tevfik'in düşüncelerine değinilecektir.

3.1. ABDULLAH CEVDET

3.1.1. Hayatı ve Eserleri⁷⁷

3.1.1.1. Hayatı

Abdullah Cevdet, 9 Eylül 1869 tarihinde Arapkir'de dünyaya gelmiştir. Babası, Diyarbakır'da bulunan birinci Ordu kâtiplerinden Ömer Vasfi Efendidir. Abdullah Cevdet ilk eğitimini babası ve imam olan amcasından almıştır. Özellikle tıbbiye'ye girdiği döneme kadar hayatında çok dindar bir etki görülmesinin sebebinin de bu amcasından kaynaklandığı düşünülmektedir. İlköğrenim yıllarını Arapkir'de geçiren Cevdet daha sonra Mamuret-el Aziz Askeri Rüşdiyesi'ne kaydolmuştur. Buradan 27 Mayıs 1301 tarihinde mezun olan Abdullah Cevdet İstanbul'a gelerek Kuleli Askeri

⁷⁶ Korlaelçi, **A.g.e.**, sf. 180-181

⁷⁷ Abdullah Cevdet'in Hayatı ve eserleri M.Şükrü Hanioglu'nun, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, cilt. 2, İstanbul, **İletişim Yayınları**, 1985, sf. 367-368 Abdullah Cevdet Maddesi, Süleyman Hayri Bolay'ın Türk Düşüncesinde Gezintiler, Ankara, Nobel, 2007 ve Mustafa Gündüz'ün hazırladığı Abdullah Cevdet'in Yazılarında oluşan 'İctihad'ın İctihadi', Ankara, Lotus Yayınevi, 2008 eserlerinden özetlenerek yazılmıştır.

Tıbbiye İdadisi'ne kaydolmuştur. Bu okuldan Askeri göz doktoru olarak mezun olmuştur.

Abdullah Cevdet'in Tıbbiye'ye başlayana kadar olan hayatında oldukça dindar birisi olduğu hatta çevresinde 'sofu' birisi olarak anıldığı tarihçiler tarafından belirtilmektedir. Tıbbiye'ye gelen Cevdet, burada hocalarının ve okuduğu kitapların etkisiyle büyük bir fikri değişime uğramış ve pozitivist-materyalist akımlara yönelmiştir. Bunun, Tıbbiye'de okutulan eserlerin o dönem Batı'da popüler olan biyolojik materyalizm ve pozitivism akımlarının düşünce babalarının yazdığı eserler olmasıyla alakalı olduğu söylenebilir. Abdullah Cevdet bu dönemde Batı'da büyük yankılar uyandıran pozitivist içerikli felsefi eserlerden çeviriler yapmaya başlamıştır. Louis Büchner'in Madde ve Kuvvet adlı ünlü eseri ile de bu dönemde tanışmıştır. Bu eser dönemin tüm pozitivist eğilimli Türk Düşünürlerinde adeta hayranlık uyandırmıştır denilebilir.

Tıbbiye'de okuduğu yıllarda siyasete de ilgi duyan Abdullah Cevdet'in İttihat ve Terakki'nin de ilk kurucuları arasında olduğu birçok kaynaktan belirtilmektedir. O, tıbbiye'de ilgi duyduğu siyasetin ilk anlarından itibaren şiddetli bir Abdülhamit aleyhtarıdır.⁷⁸Bu okuldayken katıldığı siyasi faaliyetleri neticesinde tutuklanmış, sürgün cezasına çarptırılmıştır. İlk önce Trablusgarp'a sürülen Cevdet, orada Jön Türk Hareketi'nin önde gelenleri ile irtibata geçmiş ve bu cemiyetin yayın organlarında takma isimlerle yazılar yazmıştır. Abdülhamit tarafından Fizan'a sürgüne gönderilmiş fakat buraya gitmeden kaçarak Paris'e gitmiş ve tekrar Jön Türk'lerle irtibata geçmiştir.

Abdullah Cevdet, 1897 yılında Cenevre'ye geçmiş ve Osmanlı mecmuasının yöneticileri arasında bulunmuştur. Aynı zamanda farklı dergilerde de yazıları çıkan Cevdet, Mısır'da çıkan Kanun-i Esasi, Romanya'da çıkan Sada-yı Millet ve Londra'da çıkan Kürdistan adlı dergilerde de yazılar yazmıştır.

---

⁷⁸Süleyman Hayri Bolay, Türk Düşüncesinde Gezintiler, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2007, sf. 208-209

Abdülhamit aleyhtarlığından cezalandırılan Cevdet, 1898 yılında Jön Türklerin Abdülhamit ile anlaşarak Osmanlı Mecmuasının yayını durdurma kararıyla birlikte maaşa bağlanmıştır. Daha sonraları da Viyana sefirliği tabipliğine atanmıştır.⁷⁹Bu görevini 1903 yılına kadar sürdürmüştür. Bu görevi esnasında şiirlerini yazmakla meşgul olan Cevdet, daha sonraları Viyana sefiriyle geçinememiş ve Avusturya'dan sınır dışı edilmiştir. Buradan Cenevre'ye geçen Cevdet, 1904 yılında Jön Türk hareketi içinde açıkça anarşist eğilimler taşıyan Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti'nin kuruluşunda yer almıştır.⁸⁰

Abdullah Cevdet'in hayatında önemli bir yeri olan olaylardan şüphesiz en önemlisi İctihat dergisi ve aynı adı taşıyan matbaayı kurması olmuştur. 1904 yılında kurduğu İctihat yayınevi ve çıkarmaya başladığı İctihat Mecmuası siyasi bir içerikten çok kültürel yönüyle ağır basmaktadır. II. Abdülhamit'e yazdığı bir eleştiri yazısı olan 'Bir Rüya' adlı risalesi nedeniyle İsviçre'den de sınır dışı edilen Cevdet, 1905 yılında matbaasını Mısır'a taşımış ve İctihat'ı burada çıkarmaya devam etmiştir. Mısır'da çalışmalarına devam eden A.Cevdet'in önemli bir çevirisi de Hollandalı müsteşrik R.Dozy'nin Hz. Muhammed'i tenkit eden İslam Tarih adlı eseridir. Bu eseri çevirmesi İslam âleminde derin yankılar uyandırmış ve Cevdet'in din düşmanı olarak ilan edilmesine neden olmuştur.

1910 yılında İstanbul'a gelen Cevdet, İctihat Mecmuası'nı burada çıkarmaya devam etmiştir. Batılı filozoflardan ve yazarlardan çeviriler yapmaya hız vermiştir. Bunun yanında o, yalnızca Batılı filozoflara değil aynı zamanda Doğu'nun mutasavvıflarına da ilgi duymuştur. Celal Nuri'nin Gazali ve Mevlana'yı yeren yazılarına bir cevap niteliğinde olan ve bu düşünürleri öven yazılar kaleme aldığı bilinmektedir.

1910 yılından 1918 yılına kadar büyük eleştirilere maruz kalan Cevdet, 1918 yılında yayın ve siyasi çalışmalarına tekrar dönmüştür. Onun bu 8 yıllık

⁷⁹Bolay, A.g.e., sf. 208

⁸⁰ Abdullah Cevdet, İctihad'ın İctihadı, haz. Mustafa Gündüz, Ankara, Lotus Yayınevi, 2008, sf. 21

süre içinde aldığı eleştirilerin artmasının nedeni olarak ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosuyla ters düşmesi gösterilmektedir. 1918 yılından itibaren birçok gazete ve dergide yazılar yazmaya devam eden Cevdet, Serbesti, Yeni İstanbul, Türkçe, Roj-u Kürt, Hetav-ı Kürt, Jin dergilerinde etnik konularla ilgili yazılar yazmıştır. Cevdet'in bu yazılarında onun Kürt milliyetçisi bir tutum sergilediği düşünülmekle beraber bunun tersini iddia edenler de olmuştur. Bu yazılarında Kürt milliyetçiliği yapmadığı, yalnızca olayları çözümlenmeye çalışan bir aydın olduğu da söylenmektedir.⁸¹

1922 yılında İttihat Mecmuası'nda Bahailik dini ile ilgili yazılarından dolayı iki yıl hapse çarptırılmış fakat o dönemdeki çalkantılı siyasi gelişmeler ve Cumhuriyet'in ilanının araya girmesiyle bu cezası düşmüştür. Cevdet'in Cumhuriyet kurulduktan sonra biyolojik materyalizmle ilgili bazı yayınları devlet yayını olarak da basılmıştır. Sayısız tercüme ve telif eserin yanı sıra en önemli yapıtı olan İttihat Mecmuasını ölümüne kadar çıkaran Abdullah Cevdet, 29 Kasım 1932'de ölmüştür.

3.1.1.2. Eserleri

Büyük mirası olan İttihat Dergisi'nin yanı sıra, 46 telif, 30'un üzerinde tercüme kitabı olan Abdullah Cevdet tıp, siyaset, felsefe, şiir ve daha birçok alanda eser vermiştir. Onun en önemli eseri olarak, 1904'ten 1932 yılına kadar yayınlamayı başardığı İttihat Dergisi gösterilmektedir. Dergi, bazı dönemler kapatılarak yayınına ara vermesiyle birlikte toplamda 358 sayı olarak yayınlanmıştır. Derginin son sayısı Cevdet'in ölümünden sonra çıkarılmış ve Cevdet'i konu edinmiştir. Kendisinin esas uzmanlık alanı olan tıp alanında, Kolera, Musiki ile Tedavi ve Âmâlık(körlük) adlı 3 eseri bulunmaktadır. Bunların yanında kültür alanında verdiği telif eserlerden bazıları şunlardır: Bir Hutbe Hemşehrilerime, Dimağ ile Ruh Arasındaki Münasebat-ı Fenniyyedi Tetkik, Dimağ ve Melekat-ı Akliyenin Fizyolojiya ve

---

⁸¹ Cevdet, A.g.e., sf. 24-25

Hıfzıssıhhası, Düşünen Musiki, Fünun ve Felsefe Sanihaları, Hadd-ı Te'dib Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektub, Hiç, İkaz-ı Müslim, İki Emel, Kahriyyat, Mahkeme-i Kübra, Masumiyet, Mükemmel ve Resimli Adab-ı Muaşeret Rehberi, Uyanınız Uyanınız, Yaşamak Korkusu, Karlı Dağdan Ses, Tuluat.

Cevdet'in tercüme ve derleme eserlerinden bazıları ise şunlardır: Hükümdar ve Edebiyat, İstibdat, Ameli Ruhiyat, Asrımızın Nüsus-u Felsefesi, Avrupa Harbinden Alınan Psikolociyai Dersler, Dün ve Yarın, İlm-i Ruh-ı İçtimai, Ruhü'l Akvam, İngiliz Kavmi, Umumi ve Ali Amerika Terbiye Usulleri, Goril, Chillon Mahbusu, Tarih-i İslamiyet, Bir Filozofun Şiirleri, Terbiye ve Veraset, Akl-ı Selim, Dilmesiti-i Mevlana, Harb ve Sözde İyilikleri, Rubaiyyat-ı Hayyam ve Türkçeye Çevirileri.⁸²

3.1.2. Abdullah Cevdet'in Düşünceleri

Abdullah Cevdet'in düşüncelerine geçmeden önce Cemil Meriç'in onun hakkında söylediği bir cümleyi görmek faydalı olabilir:

*"Abdullah Cevdet tek başına bir Edebiyat Fakültesi Fransızca'yı Nesteren'den iyi yazar, Farsça'yı Ali Tarlan'dan iyi çevirir."*⁸³

Muhafazakâr bir düşünür olan Cemil Meriç'in, adı 'dinsiz filozofa' çıkmış bir düşünür hakkında bu denli övücü bir cümle sarf etmesi onun gerçek anlamda dolu bir düşünür olduğu hakkındaki düşünceleri güçlendirmektedir. Ayrıca Cemil Meriç'in de ne kadar objektif olduğunun bir yansımasıdır denilebilir.

Abdullah Cevdet'in düşünce dünyasına bakıldığında, onun pozitivizm ve materyalizmden etkilenmesine rağmen İslam düşünürlerinden de alıntılar

⁸² Cevdet, **A.g.e.**, sf. 25-26

⁸³ Cemil Meriç, **Jurnal I**, İstanbul, **İletişim Yayınları**, 1998, sf. 363

yaptığını görülmektedir.⁸⁴Bu da onun bazılarının yaptığı gibi kolay bir şekilde ateist ya da dinsiz olarak tanımlanmasının kolay olamayacağını gösterir.

Cevdet'e göre felsefe, 'hikmet sevgisi' anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında onun felsefe tanımı klasik filozofların felsefe tanımıyla yakınlık göstermektedir. O felsefe hakkında şu cümleleri sarf etmiştir:

*"Felsefe kelimesi, 'hikmet sevgisi' manasını içerir. Bu halde hâkim sıfatı yalnız ve özel olarak bir bilimde maharet gösterenlere verilmez. Bir adam bir bilimde ne kadar önemli rol icra ederse etsin, ne kadar araştırma eserleri gösterirse gösterebilir, hâkim yahut filozof namını alamaz. Hâkim odur ki, hiçbir konuda büsbütün cahil olmayıp her yönde az çok vukuf sahibi olur. Bu yüzden hakiki manasıyla felsefe, insanların kökeni ve ortaya çıkış sureti, organik âlem ile ilişkileri gibi konularla ilişkilidir. Bu ilişkisi ise, jeoloji, fizyoloji, antropoloji, yani insanbilim; paleontoloji, yani fosilbilim; zooloji, yani hayvanbilim; etnoloji, yani budunbilim; arkeoloji, yani kazıbilim; anatomi; psikoloji; evrim tarihi; filoloji, yani dilbilim; tarih; sosyoloji, yani toplumbilim; siyaset bilim ve benzeri gibi aralarındaki ilişkiler az veya hiç mertebesinde olan birçok bilimlerin, fenlerin ortaya koyduğu sonuçlara dayanma sayesinde çıkaracağı bir genel kanunu kendisine rehber kabul etmelidir. Esas felsefe de budur."*⁸⁵

Abdullah Cevdet'in sözlerine baktığımızda onun felsefeye yüklediği anlam ve metot da anlamış olur. Yukarıdaki sözlerinin özellikle son cümlelerinde, onun felsefesi görüşlerinde pozitivizmin etkisi rahatça görülebilir.

Dinsiz filozof olarak adlandırılan Abdullah Cevdet'in biyolojik materyalizmden ve pozitivizmden etkilendiği birçok düşünür tarafından ortaya konulmuştur.⁸⁶Abdullah Cevdet'in bu eğilimli düşünce dünyasından ve onun fazla anlaşılammış olması hakkında şunlar söylenmiştir:

⁸⁴ Abdullah Cevdet, Fünun ve Felsefe Sanihaları, haz. Ali Utku-Nevzat Yanık, Konya, **Çizgi Kitabevi**, 2009, sf. 169-170

⁸⁵ Cevdet, **A.g.e.**, sf. 159-160

⁸⁶ Cemil Meriç, Jurnal 2, 8. Baskı, İstanbul, **İletişim Yayınları**, 2002, sf. 318-320

“Önce bir biyolojik materyalizm sloganı. Cevdet İslamiyeti araç olarak kullanmak istemiş. Obskürantizm ile düşüncenin ezeli boğuşması. Rıza Tevfik, Abdullah Cevdet veya Celal Nuri, zamanlarında yobazlar tarafından tekfir edildiler. Sonra hücumlar daha zararsız bir hedef üzerinde teksif edildi: Tevfik Fikret. Bunların hepsi de hiçbir zaman küfr-ü mutlak içinde değildiler. Olsa olsa agnostiktiler. Çağdaşlarının bağışlamadığı, bu dürüstlük, bu samimiyet. Kabuklu hayvanlar, her düşünen insanın karşılaştığı bu beşeri tereddütleri anlamak istemediler. Abdullah Cevdet politikaya bulaşmış her yazar gibi zaman zaman namussuz olmuştur, namussuzluğun kanun olduğu bir devirde ve bir cemiyette hiç kimseden bir heykel-i fazilet olması beklenemez. Ama ölümünden yaklaşık yarım asır sonra, iliklerine kadar şair bir düşünce ve duygu adamının İslamiyet’e karşı bir bayrak olarak kullanılması da çok rezil bir teşebbüs. Abdullah Cevdet Müslüman değildi belki. Fakat kendisine çatanlardan çok daha mümindir. Bize göre dava şu: bir yanda kafası işleyen, kâinatın muammalarını anlamak için hem dinlerin hem felsefenin ışığından faydalanmak isteyen, bütün bilgilere, bütün düşüncelere açık bir kişi... Ötede mutlak hakikati belli sloganlara irca ederek Müslümanlığı fitri bir imtiyaz olarak kendilerine mal eden bir iki fırsatçı...”⁸⁷

Cemil Meriç’in tespitleri oldukça isabetlidir. Fakat Cevdet’in İslamiyet’i bir araç olarak kullanma fikrinin olduğu başka düşünürler tarafından da savunulan bir fikirdir. Onun, İslamiyet’e şimdilik göz yumduğu ve pozitivizm gerçekte topluma yerleştiği zaman dinin de işlevini yitireceğini düşündüğü söylenmektedir.⁸⁸Bu açıdan bakıldığında aslında Comte’un pozitivizmdeki din olgusuna bakışıyla paralellik görülmektedir. Cevdet’e göre din bir toplumsal ilerleme aracı olarak kullanıldığı takdirde değerli olacaktır. Abdullah Cevdet’in İslamiyet ya da genel manada dini bir araç olarak kullanma fikri ona okuduğu bazı batılı düşünürlerden geçmiş olabilir. Başta A. Comte olmak üzere birçok pozitivist filozof aynı düşüncüyü savunmuştur. Cevdet’in tesirinde kaldığı kitaplardan birisinde de dinin toplumsal ilerleme için bir araç olduğu olgusu şu cümlelerle dile getirilmiştir:

⁸⁷ Meriç, A.g.e., sf. 318-319

⁸⁸ Bolay, A.g.e., sf. 209

“Giderek halklar aydınlığa kavuştukça özgür düşünce ve akıl eski yaşlanmış doktrinleri yıkacaktır. Dinler içi oyulmuş yapılar gibi yıkılıp gidecektir. Ve maddecilik ki, bilimin kendisidir, üstün ve ince ahlakı ile dinin yerini tutacak ve bütün zekâlara egemen olacaktır.”⁸⁹

Cevdet'in din olgusuna bir araç olarak bakmasının altında yatan sebep yalnızca etkilendiği düşünürlerden gelmemektedir. Büyük ölçüde yabancı düşünürlerden etkilenen ve özellikle de pozitivistin etkisi altında kalan Abdullah Cevdet, bu düşüncelerin dışarıdan alındığı gibi Osmanlı toplumuna aynen nakledilemeyeceğinin farkına varmıştır. Bu açıdan bakıldığında o, savunduğu düşünceleri topluma benimsetebilmek için İslam dininin de bir araç olarak kullanılması tezini savunmuştur denilebilir.

Abdullah Cevdet'in Türkçeye tercüme ettiği ve büyük ölçüde etkilendiği kitaplardan birisinin de Büchner'in 'Madde ve Kuvvet' adlı eseri olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Bu esere sıkı sıkıya bağlanan Cevdet, pozitivist ve materyalist görüşlerini bu kaynaktan beslemeye çalışmıştır. Fakat Büchner ve eserinin aslında materyalist çevrelerde çok fazla yankı uyandırmadığı görülmüştür. Eserin kaba bilimsel yorumlara dayanan bir maddeciliği savunduğu bazı düşünürler tarafından belirtilmiştir.⁹⁰

Siyasi düşüncesi bakımından hemen her tıbbiyelide olduğu gibi Abdullah Cevdet de Abdülhamit karşıtı bir tutum sergilemiştir. Dönemin muhalefet ve eleştirel cemahta yer alan tüm grupları içerisinde tıbbiyeliler her zaman en ön saflarda gelmiştir. Bunun nedenlerine bakıldığında, onların aldığı eğitimin bunda etkili olduğu görülmektedir. Biyolojik materyalizm ve pozitivistten en yüksek seviyede etkilenmiş olan bu gruba göre bireyin ve toplumun ilerleyişi ancak dogmaların ve dinin yıkılarak yerine biyolojik materyalizmin geçmesiyle mümkün olabilir. Bunun olabilmesi içinde toplumda ve yönetimde özgürlüğün vuku bulması gerekmektedir. Onlara göre Osmanlı Devlet'inde ve toplumdaki özgürlüğün önündeki en büyük engel II.

⁸⁹ Felix Isnard, *Spiritualisme et Materyalisme*, Paris, 1879, sf.152

⁹⁰ Bolay, *A.g.e.*, sf. 209

Abdülhamit'tir. Bu nedenle Abdülhamit'in ve onun düzeninin yıkılması için çabalamışlardır.

Abdullah Cevdet'in İslam dünyasının gerileme sebepleriyle ilgili düşüncelerine kısaca bir göz atmak gerekirse, onun bu konuyla ilgili İçtihat Dergisi'nde 'Cihan-ı İslam'a Dair' başlığıyla yazdığı makalesini incelemek önemlidir. Cevdet adı geçen yazısında İslam âleminin geri kalma sebepleri hakkında şunları söylemiştir:

"Biz, İslam âleminin müptela olduğu geri kalma sebeplerini, teşhis etmek, başkalarına göstermek için senelerce derinlemesine araştırma ve tartışmalardan sonra başlıca hastalık sebebi olarak şunları bulduk:

1)İslam hükümdarlarının istibdadı, yönetimleri

2)Gaflet ve din âlimlerinin kötülöklere ses çıkarmamaları, kötü idarecilerle işbirliği yapmaları, onların yönetimlerine göz yummaları

3)Kadınların örtünmelerinin gayri meşru ve uygun olmayan bir şekilde bürünmesi

4)Kader inancının yanlış anlaşılması ve kadercilik yapılması"⁹¹

Abdullah Cevdet'in kendi yazısında ortaya koymuş olduğu gerileme sebepleri bunlardır. Cevdet'in bu konudaki farkı da diğer düşünürlerin hemen hepsi tespitlerini yalnızca Osmanlı Devleti ve toplumu için yaparken; Cevdet, tüm İslam âlemini değerlendirme yoluna gitmiştir.

3.1.3. Avrupa'dan Damızlık İnsan Getirme Tartışması

Abdullah Cevdet denilince akla gelen ilk şeylerden birisi 'İslah-ı nesil' yani 'damızlık İnsan' tartışmasıdır.⁹² Ölümünden önce başlayan, öldükten sonra ise günümüzde bile tartışılmaya devam eden bir konudur damızlık

⁹¹Cevdet, İçtihadın İçtihadı, sf. 77

⁹²Cevdet, A.g.e., sf. 46-47

insan getirme fikri. Abdullah Cevdet'in bunu savunduğunu söyleyen ve kanıtlamaya çalışan düşünürler olduğu gibi, bunun tam aksini iddia eden ve sadece bir yanlış anlaşılma olduğunu savunan düşünürler günümüzde bile mevcuttur.

Cevdet'in Avrupa'dan damızlık getirme tartışması, Abdullah Cevdet'in 25 Mayıs 1920'de Sıhhiye Müdürlüğüne atanmasından sonra, bir Fransız dergisine verdiği bir demeçle başlamıştır.⁹³ Demecin konusu, Türkiye'nin tarım ve nüfus politikaları hakkındadır. Demeci verdiği dönemde bu konuda herhangi bir yankı bulmamıştır. Fakat daha sonra Mustafa Kemal'in Cevdet'i Ankara'ya çağırması sonucunda bazı varsayımlar ortaya atılmış ve Cevdet'in bu demecinde damızlık insan getirerek nesli ıslah etme fikrinden dolayı çağırıldığı söylentileri dolaşmaya başlamıştır.⁹⁴

Bu konuda başlayan tartışmaya birçok düşünür müdahil olmuş ve lehte ve aleyhte konuşmalar yapılmış hatta yazılar yazılmıştır. Hilmi Ziya Ülken'e göre Cevdet, aslında Fransız düşünür G.Le Bon'un 'Melezleşme Teorisi'nden etkilenmiş ve damızlık fikrini bu etkiyle ortaya atmış fakat yaptığının farkında olmamıştır. Ülken bunu şöyle ifade etmiştir:

*"Fakat bu karanlık içinde Abdullah Cevdet'e ışık gibi görünen nokta, G. Le Bon'un 'Melezleşme Teorisi'dir: Mademki ırkların melezleşmesi yeni ve canlı ırkların doğmasına imkân verebilir, öyleyse A. Cevdet'e göre ırkçılığın çizdiği tarihi kader sınırını aşmaya ve gelecekte ümitlenmeye imkân vardır. Bu da Türk ırkının üstün bir ırkla karışması ve melezleşmesidir. İrk hakkındaki peşin bir hükme saplanmış ve üzerinde hiçbir tartışma yapmadan onu kabul etmiş olan Abdullah Cevdet, fikirlerinin sonuçlarında ne kadar sapık bir noktaya ulaştığının farkında değildir."*⁹⁵

Samet Ağaoğlu bu konuda Cevdet'in damızlık insan getirme fikri hakkında bir yazısının olduğundan bahseder fakat herhangi bir kaynak göstermez.⁹⁶ Süleyman Hayri Bolay da Cevdet'in damızlık insan getirerek

⁹³ Cevdet, A. g.e., sf. 47

⁹⁴ Cevdet, A.g.e., sf. 47

⁹⁵ Ülken, A.g.e., sf. 256

⁹⁶ Samet Ağaoğlu, Babamın Arkadaşları, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, sf. 39-40

Türk ırkının ıslahını savunduğunu söyleyen düşünürler arasındadır.⁹⁷ Bolay, 'Türk Düşüncesinde Gezintiler' adlı eserinde Samet Ağaoğlu'nun bu konuya değindiğini tekrarlar ve Ağaoğlu'nun sıradan bir yazar olmadığını söyleyerek bu konudaki fikrinin de sağlam olacağı yönünde görüş belirtir.⁹⁸

A.Cevdet'in Türk ırkını melezeleştirme ya da ıslah etme gibi bir fikrinin asla olmadığını savunan düşünürlerin sayısı da az değildir.⁹⁹ Onun verdiği bir demeçte Türkiye'nin tarım politikalarını geliştirmek amacıyla tarım alanında ileri durumda olan ülkelerden getirilecek göçmenler vasıtasıyla hem nüfus artışı sağlanmış olacak hem de tarımsal gelişme ağılanmış olacaktır. Bu konuda Cevdet'in damızlık insan getirme gibi bir fikrinin olmadığını, bunun bazı İslamcı çevrelerce Abdullah Cevdet'e yönelik yapılmış bir karalama olduğu görüşünde olan düşünürlerle mevcuttur.¹⁰⁰

3.2. BEŞİR FUAD

3.2.1. Hayatı ve Eserleri

3.2.1.1. Hayatı

Beşir Fuad'ın doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Ahmet Mithat Efendi'nin yazdığı biyografisine göre 1852-1853 yıllarına rastlamaktadır.¹⁰¹ Bununla birlikte oğlu Selim Toktamış'ın nüfus dairesinden aldığı kayda göre de doğum tarihi 1857 ya da 1859 yıllarına rast

⁹⁷ Bolay, **A.g.e.**, sf. 211

⁹⁸ Bolay, **A.g.e.**, sf. 212

⁹⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Şükrü Hanioglu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981

¹⁰⁰ Hanioglu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, sf. 387-388

¹⁰¹ Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuad, çevriyazı. Ahmet Özalp, İstanbul, **Oğlak Yayınları**, 1996, sf. 18-19

gelmektedir.¹⁰²Babası Hurşit Paşa, Mir-i Miran olarak Maraş ve Adana'da görev yapmış ve 1868 yılında vefat etmiştir.¹⁰³

İlköğrenimini Fatih Rüşdiye Mektebinde görmüş olduğu sınıf arkadaşları tarafından belirtilmiştir.¹⁰⁴Rüşdiye'den sonra babasının Suriye'de görevli olmasından dolayı Suriye'ye gitmiş ve burada bulunan Cizvit Mektebinde okumuştur. 1873 yılında da Mektebi Harbiye'den mezun olmuştur.¹⁰⁵ Bu tarihten itibaren Beşir Fuad'ın askerlik hayatı başlar. Harbiye'den mezun olunca Abdülaziz'in sarayında yaverliğe başlamış ve 1876 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.¹⁰⁶ Askeri alanda başarılı bir subay olan Beşir Fuad'ın öğrenim ve askerlik hayatıyla ilgili olarak şunlar söylenmiştir:

*"İlk mektebi Fatih Rüşdiye mektebi olduğu, bazı sınıfdaşları tarafından mesmuum olup ailesiyle Suriye'de bulunduğu zaman Cizvitler Mektebi'nde tahsil ederek badehu Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de ikmal-i tahsil eylemiş ve cennet mekân Sultan Abdülaziz Han aleyhir-rahme ve'ı-gufran hazretlerinin yaverliği hizmetiyle mübtecih olarak Sırbistan muharebatının kâffesinde bulunduğu gibi, Rusya Muharebesinde dahi Rusçuk mevkiinde dirayet ve malumatı askeriyesine mebni erkânlık hizmetlerinde bulunmuştur."*¹⁰⁷

Ahmet Mithat Efendi'nin bu sözlerine istinaden Beşir Fuad'ın başarılı bir asker olduğu ve zikredilen savaflara bizzat katıldığı anlaşılmaktadır. Beşir Fuad başarılı bir asker olmasına rağmen kolağası rütbesindeyken askerlikten istifa etmiş ve sivil hayatta yazılarına ağırlık vermiştir. İstifasının nedeni tam olarak bilinmemesine karşılık bunun, bir yazarın duyduğu özgürlük tutkusu

¹⁰² Orhan Okay, Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti, 2. Baskı, İstanbul, **Dergâh Yayınları**, 2008, sf. 18

¹⁰³ Korlaelçi, **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi**, sf. 183

¹⁰⁴ Ahmet Mithat Efendi, **A.g.e.**, sf. 18-19

¹⁰⁵ Beşir Fuad, İlk Türk Materyalisti Beşir Fuad'ın Mektupları, haz. C. Parkan Özturan, İstanbul, **Arba Yayınları**, 1305, sf. 17

¹⁰⁶ Okay, Beşir, **A.g.e.**, sf. 20

¹⁰⁷ Ahmet Mithat Efendi, **A.g.e.**, sf. 19

olduğu söylenmiştir.¹⁰⁸ Bu konuda Beşir Fuad'ın Ahmet Mithat Efendi ile arasında şöyle bir diyalog geçmiştir:

*"Evvelce dahi dediğim vecihle, kendisiyle görüştüğüm zaman kolağası rütbesinde bir askerdi. Muahharen evkatını neşriyata hasr için tebdil-i meslek daiyesine düştüğünde, bu daiyeden feragat etmesi ve uhdesindeki şeref-i askeriye muhafaza eylemesi için pek çok çalıştım. Pek çok sözler söyledim kar etmedi. 'Devletimin her ne zaman muharebesi olursa, gönüllü yazılarak ifa-yı vezaif-i askeriye imkânı eldedir. Şimdiki hal-i sulh ve müsalemette kılıcımla değil, kalemimle hizmet edeceğim. Asker kalırsam, emir altında bulunmaya mecburum. Neşriyat için ise insanın başlı başına kalması lazımdır.' Yollu iknaatla istifasını Bab-ı Vala-yı Ser-askeriye vermiş ve kılıcını dahi çiviye asarak eline kalemi almıştır."*¹⁰⁹

Askerliği bıraktıktan sonra daha çok edebiyat, fen ve felsefeyle ilgilenen Beşir Fuad'ın yaptığı çevirilere bakıldığında onun yabancı dillerdeki becerisi hemen göze batmaktadır. Fransızca, Almanca ve İngilizcede çok başarılı olduğu hem çevirilerinde görülür hem de onun hakkında yazılan eserlerde belirtilmiştir. Dil ve çevirileri konusunda Ahmet Mithat Efendi'nin tespitleri şöyledir:

*"Kendisi, asar-ı münteşiresinde görüldüğü kadar, lisan-ı maderzadına vakıf olup bundan mada Fransızca, Almanca ve İngilizceyi pek güzel bilirdi. Alman ve İngiliz lisanlarına vukufum olmadığı hasebiyle o lisanlardaki derecesini bi-hakkın temyiz ve takdir edemesem de, Fransızcası emsalimiz meyanında cümlemize faikti. Tekellüm eylediği zaman, iltizam edecek olsa, Fransızlar bile Fransız olmadığını anlayamazlar diyebilirim. Fransızcadan Türkçeye tercüme derecesinde bir iktidar değil, Fransızca yazmaya dahi iktidarı vardı. Hem öyle bir yazmak ki, olur olmaz tahsil görmüş bir Fransız'a da müyesser değildir."*¹¹⁰

Batı dilleri ve çeviri konusunda oldukça başarılı olan Beşir Fuad'ın aynı başarıyı Arapça ve Farsça konusunda da göstermediği söylenmiştir. Bu diller

¹⁰⁸ Ahmet Mithat Efendi, **A.g.e.**, sf. 19

¹⁰⁹ Ahmet Mithat Efendi, **A.g.e.**, sf. 19

¹¹⁰ Ahmet Mithat Efendi, **A.g.e.**, sf. 20

hakkında malumat sahibi olmayışının nedeni bilinmemekle beraber bunun bir eksiklik olduğu şöyle belirtilmiştir:

“Beşir Fuad Arabî’yi, Fârisî’yi yalnız bir Fatih Rüşdiyesi’nde görülebilecek kadar görmüş; hadis ve tefsir ve kelam ve tasavvuf gibi şeylerle hiç iştilal etmemiş ve hatta bana kendisinin eylediği üzere Kuran-ı Azimü’ş-şanı Fransızca tercümesinde ve bizce tefsir demek olacak intikadat-ı Kuraniyeyi Avrupa lisanlarında görmüş ve kezalik bir mübahasesinde kendi kalemiyle yazarak itiraf ettiğine göre, bazı hükemay-ı İslamiye’nin hülâsa-i mesalîkine de elsine-i garbiyeye olan tercümelerinden vukuf peyda eylemiş olmasıyla, Müslüman ve Osmanlı olan bir adam için bunların ne yaman noksanlardan addolunacağı muhtac-ı tafsil ve tatvil olamaz.”¹¹¹

Beşir Fuad’ın hayatı çok uzun sürmemiş ve tahminen 32 yaşında bileklerine kokain enjekte ederek uyuşturmuş ve bileklerini keserek 5 Şubat 1887’de intihar etmiştir. İntiharını da pozitivist bilim anlayışına uyum olarak gerçekleştirmiştir.¹¹² İntiharının duyulması 7 Şubat tarihine rastlamış ve İstanbul’da çıkan tüm gazetelerde bu olay geniş yer bulmuştur.¹¹³

3.2.1.2. Eserleri

Beşir Fuad kısa süren yaşamına 14 kitap ve 200’den fazla makale sığdırmayı başarmıştır.¹¹⁴ Eserlerinin muhtevasına bakıldığında pozitif bilimlerden edebiyata, felsefeden dil bilimine kadar geniş bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir.

Beşir Fuad’ın makaleleri genellikle, Envar-ı Zekâ, Güneş, Haver, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazetelerinde yayınlanmıştır.¹¹⁵

¹¹¹ Ahmet Mithat Efendi, **A.g.e.**, sf. 22-23

¹¹² Bolay, **A.g.e.**, sf. 205-206

¹¹³ Okay, **A.g.e.**, sf. 83

¹¹⁴ Okay, **A.g.e.**, sf. 95

¹¹⁵ Mehmet Akgün, Materyalizmin Türkiye’ye Girişi, 2. Baskı, Ankara, **Elis Yayınları**, 2005, sf. 163

Beşir Fuad'ın pozitif bilimler ile alakalı eserleri şunlardır: Beşer, Bir Lokma Ekmeğin Tarihi, Kalb, Mebhas-i Kihıf-ı ve Netayici, Gözyaşlarına Takriz. Bunlardan Bir Lokma Ekmeğin Tarihi Jean Masse'den çevirdiği fizyolojiye ait bir eserdir. Kalb adlı eseri de müellifi belirtmeden Almandan çevirdiği bir eserdir.¹¹⁶Mebhas-i Kihıf-ı Netayici(Kafatası bahsi ve sonuçları) adlı eserinde ise Büchner'in Madde ve Kuvvet adlı eserinin bazı bahislerinden özellikle etkilendiği düşünülmektedir.¹¹⁷

Dil konusunda da telif ve çeviri eserleri bulunan Beşir Fuad'ın bu konudaki eserleri şunlardır: Bedreka-i Lisan-ı Fransevi, Miftah-ı Bedreka-i Lisan-ı Fransevi, Usul-i Talim, Miftah-ı Usul-i Talim, Almanca Muallimi'dir. Bu konuda bazı gazete ve dergilerde yayınlanan Rehber-i Muallimin ve Mebahis-i Askeriye adlı yazıları da olmuştur.¹¹⁸

Beşir Fuad'ın eserlerinden bahsederken onun aynı zamanda bir Victor Hugo eleştirmeni olduğundan da bahsetmekte fayda vardır. Hugo'dan 'Soytarı' ve Emile Zola'dan 'Cinayetin Tesiri' adlı eserleri de dilimize kazandırmıştır.¹¹⁹Bir diğer tiyatro eseri de İki Bebek; Binbaşığı Davet; Birinci Kat adlı eserdir.

Beşir Fuad'ın biyografi türünde yazdığı eserlerine gelince: Victor Hugo, Şiir Ve hakikat, Mektubat, İntikad ve Voltaire'dir. Bunlardan Victor Hugo, edebiyat tarihimiz içinde ilk tenkitli biyografi olması bakımından önemli bir yer teşkil eder.¹²⁰Mektubat ise dönemin gazetecilerinden Fazlı Necip Bey ile arasında geçen felsefi, edebi mektuplardan oluşmaktadır. Bu eser Arba Yayınları tarafından günümüz Türkçesine de çevrilmiştir. İntikad aslı eseri de yine mektuplardan oluşan bir eserdir. Muallim Naci'nin Beşir Fuad'a

---

¹¹⁶ Okay, **A.g.e.**, sf. 99

¹¹⁷ Okay, **A.g.e.**, sf. 100

¹¹⁸ Okay, **A.g.e.**, sf. 109-114

¹¹⁹ Akgün, **A.g.e.**, sf. 163

¹²⁰ Okay, **A.g.e.**, sf. 124

gönderdiği dört mektup ve Fuad'ın cevap olarak yazdığı üç mektuptan oluşmaktadır.¹²¹

3.2.2. Beşir Fuad'ın Düşünceleri

Beşir Fuad'ın düşünce dünyasına bakıldığında, onun felsefe, edebiyat, şiir ve fen alanlarında etkili bir kişilik olduğu görülmektedir. Yazdığı biyografileri özellikle edebiyat alanında büyük bir boşluğu doldurmakla beraber, aynı zamanda kendi edebi ve felsefi görüşlerini de gözler önüne sermiştir.

Düşüncelerinin doğruluğuna inanmakla beraber her zaman tartışmaya açık olduğunu ve bunun düşünce dünyasının genişlemesinin bir koşulu olduğunu kendi sözleriyle şöyle ifade etmiştir:

“Yukarıda söylediğim gibi, düşüncelerime tartışma kurallarına hakkıyla uyarak itiraz edenler olursa, gücenmek şöyle dursun, “düşüncelerin çarpışmasından gerçeğin şimşeği çıkacağından”, onlara teşekkür ederim. Ancak kimi tartışmalarda, bir düşüncenin doğru ya da yanlış olduğunu ortaya koymaktan çok, haklı-haksız ve her ne vasıtayla olursa olsun karşıtını susturmaya çalışmak, kimi zaman övünç sebebi oluyor. Bana kalırsa, bu yolda bir tartışmanın sonucunda yenenden çok, yenilen övülebilir; çünkü edebiyatçıya yakışacak biçimde başlayan bir tartışma kin, düşmanlık ve kişisellik karıştırılarak edepsizce bitiriliyor; her kim terbiye ve edep çerçevesini aşarsa, tartışma onun elinde kalıyor.”¹²²

Görüldüğü gibi Beşir Fuad'ın düşünceleri hakkında derin bir dogmatizme düşmediği anlaşılmaktadır. Onun için, edep çerçevesinde yapılacak tüm ilmi tartışmalar değerlidir.

Beşir Fuad'ın edebiyat ve şiirle ilgili düşünceleri bu tezin konusuyla doğrudan alakalı olmadığı için üzerinde çok durulmayacaktır. Burada önemli olan Fuad'ın felsefeyle alakalı görüşleridir. O, Felsefeyle ilgili en genel

¹²¹ Okay, A.g.e., sf. 154-161

¹²² Beşir Fuad, Victor Hugo, düz. Kemal Bek, İstanbul, **Özgür Yayınları**, 2011, sf. 185

düşüncelerini Voltaire hakkında yazdığı biyografisinin giriş kısmında belirtmiştir. Fuad'a göre insanlık tarihi boyunca ilim sürekli gelişme göstermiştir. İlimdeki bu ilerleme ve tekâmül yalnızca bir defaya mahsus duraklama göstermiştir. Bu duraklamanın müsebbibi olarak ta Hıristiyanlık gösterilmiştir. Hıristiyan dünyasının bu duraklama devrinde İslam dünyası ise hızlı bir şekilde ilerleme göstermiştir. Beşir Fuad bu düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"İnsanlık tarihi, hakimane bir bakışla incelenirse görülür ki, ilim ve irfanın parlak güneşi düşünceler göğünde belirmiş ve gittikçe gelişip yükselerek yaydığı hakikat nurları derece derece çoğalmış; yalnız bir kere tutulma meydana gelmiştir.

Bu tutulmanın doğurduğu cehalet ve taassup karanlıkları Eski Yunan ve Roma medeniyetlerini en müthiş bir karanlıkta bırakıp bunların eserlerini gözden gizlemiştir.

*Bunun hikmeti ise, Hıristiyanlık dünyasında yetişen ve cidden hâkim adını hak etmiş olanların kabul ve itiraf ettikleri gibi, Hıristiyanlığın yayılışıdır."*¹²³

Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği gibi Hıristiyan dünyası böylesine karanlık içerisindeyken İslam dünyası ise aydınlık bir durumda olmuştur. Beşir Fuad bunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

*"Bununla beraber, Doğudan başlayarak yavaş yavaş genişlemiş ve Batıya doğru yayılmakta olan cehalet ve taassup karanlığına insanlık dünyasının bir kısmı dalmakta iken, medeniyetin dünyayı aydınlatan güneşi Hıristiyanlığın ortaya çıktığı kaynak olan noktanın güneyinde daha yüce, daha parlak bir surette görünerek, insanoğlunun diğer bir kısmı İslam medeniyetinin nurlarına gark olmakta bulunmuştu: Hıristiyanlık dünyası Pierre l'Hermitte, Ignacio de Loyola, Torquemada gibi yadigârları meydana getirmekte iken, İslamiyet Farabileri, İbn-i Sinaları, İbn-i Rüşdleri yetiştiriyordu."*¹²⁴

Yine bu esere yazdığı giriş kısmında Rönesans'a değinmiş, aydınlanma düşüncesinin öncüleri olan filozoflardan bahsetmiştir. Fuad'a

¹²³ Beşir Fuad, Voltaire, haz. Ali Utku-Erdoğan Erbay, Konya, **Çizgi Kitabevi**, 2011, sf. 103

¹²⁴ Fuad, **A.g.e.**, sf. 104

göre aydınlanma düşüncesinin temelinde olan filozof ve bilim adamları kilisenin tüm baskısına karşı doğru bildiklerini hakkıyla savunabilmiş, kendi deyişiyile 'kurtuluşa ermiş' kahramanlardır. Bu bir avuç filozof ve bilim adamından şöyle bahsetmiştir:

"Kurtuluşa ermiş olan fırka adını verebileceğimiz o birkaç kişi, acaba nasıl adamlar imiş ki, böyle büyük başarıya ulaşabilmişler? Acaba kullandıkları silahlar ne imiş?"

O küçük fırkayı oluşturan adamlar: Kopernik, Kepler, Galileo, Newton, Bacon, Giordano Bruno ve diğerleri gibi hakikat sever olan âlimler, fen adamlarıdır.

*Papazların zindanlarına, işkencelerine, cellatlarına karşılık kullandıkları silah gözlem, deney ve ayırım gücü fabrikasının ürünleri olan ilimler ve fenlerden, harcadıkları barut akli muhakemelerden, attıkları mermiler faydalı delillerden başka bir şey değildi."*¹²⁵

Beşir Fuad'ın yazmış olduğu bu cümlelerde onun felsefi düşüncesine ait izler kendisini aşikâr bir şekilde ortaya koymuştur. Pozitivist ve aynı zamanda materyalist olan Fuad'a göre hakikate ulaşmanın yolu deney, gözlem ve kuvvetli akli muhakemelerden geçmektedir. Bu tıpkı Bacon'da, Descartes'da ve pozitivismi sistemli hale getiren A. Comte'da olduğu halinden çok farklı değildir.

Beşir Fuad'ta pozitivism etkisini onun birçok yazısında görmek mümkündür. Envar-ı Zekâ dergisinin 15. Sayısında Almancadan çeviri yaptığı 'kalp' isimli makalesinde kalbin fiziki yapısından, görevlerinden uzunca bahsetmiş aynı zamanda kalbin ilham kaynağı olmadığını, kalbe ilham edenin yine tabiat olduğunu vurgulamıştır.¹²⁶ 1984 yılında Ubeydullah Efendi ile birlikte çıkardıkları 'Haver' adlı dergide de pozitivist felsefi görüşlerini ortaya koyan yazılar yazmıştır. Dergide kelam ilmi hakkında bir yazının yayınlanmasına karşı çıkmış ve müspet ilimlerden başka ilim olmadığını

¹²⁵ Fuad, A.g.e., sf. 105

¹²⁶ Korlaelçi, A.g.e., sf. 184

dolayısıyla kelamın bir ilim sayılamayacağını söyleyerek pozitivist tutumunu ortaya koymuştur.¹²⁷

Beşir Fuad'ın düşüncesinin dikkat çeken bir yönü de, Hıristiyanlığa karşı açtığı savaştır. Hıristiyanlığın bilim adamlarına karşı takındığı vahşice tavrı hep eleştirmiştir. Ona göre Hıristiyanlık bilimin önündeki büyük engellerden birisi olmuştur.¹²⁸ Beşir Fuad'ın bu yönüyle de Pozitivizmin babası sayılan Comte ile benzerlik gösterdiği rahatça söylenebilir. A. Comte'da Hıristiyanlığı bilimin önündeki en büyük engellerden birisi olarak görmüştür. Bu konuda Fuad'ın hayran olduğu bir diğer isim Voltaire'de de Hıristiyanlık dinine karşı düşmanlık hat safhada olmuştur.

'Victor Hugo' adlı biyografisinde felsefenin bölümlerinden bahseden Beşir Fuad'a göre önceleri felsefe üç kısma ayrılmıştır: Ruhçuluk(spiritualisme), Işıklılık(Pantheisme) ve Maddecilik(Materialisme). Fakat Beşir Fuad'a göre A. Comte ile birlikte bunlara pozitivism de eklenmiş ve felsefe dört ana kısma ayrılmıştır. Bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

*"Felsefe öteden beri Ruhçuluk yolu (Spiritualisme), Işıklılık yolu (Pantheisme), Maddecilik yolu (Materialisme) adlarıyla üç kısımdan oluşurken, daha sonra Auguste Comte, gerçeği sabit olan şeyleri kabul ile kesinlik derecesine varmayan sözler hakkında kesin bir hüküm vermekten kaçınmak yolundan başka bir şey olmayan Olguculuğu (Pozitivisme) kurmuştur. Gerçi bu yol, birçok konuda maddecilerin yoluyla benzerlik gösterirse de, kimi noktalarda bunların arasında ayrılıklar da vardır. Dolayısıyla Auguste Comte'un tuttuğu yol maddecilerin yoluyla birleştirilmeyip ayrı bir yol sayıldığından, bu durumda felsefenin yolu dörde bölünüyor."*¹²⁹

Yukarıda belirttiği görüşlerinden Fuad'ın bazılarının düştüğü gibi materyalizme pozitivism aynı olduğu konusunda bir hataya düşmediği ve bu akımların farkları olduğunu söylediği görülmektedir. Aynı zamanda Beşir

¹²⁷ Korlaelçi, A.g.e., sf. 184

¹²⁸ Bolay, A.g.e., sf. 205-206,

¹²⁹ Fuad, Victor Hugo, sf. 122

Fuad'ın kendince bir pozitivism tarifi yaptığı da yine söylediklerinden anlaşılmaktadır. Beşir Fuad'ın pozitivismin tanımını özel olarak vermesi onun materyalist görüşlerinin yanında pozitivist yanının ağır bastığına yorumlanmıştır.¹³⁰ Beşir Fuad'ın hem pozitivist hem de materyalist olduğu rahatça söylenilebilir. Bunun yanında genel kanı onun pozitivist yanının ağır bastığı yönündedir.

Beşir Fuad'ın pozitivist görüşlerine istinaden onun deney ve gözleme verdiği önem büyüktür. Din gibi metafizik öğeler içeren alanlar, deney ve gözleme tabi tutulamadığı için pozitivistler tarafından itibar alınmazlar. Bu konuda Beşir Fuad'ın da aynı tavrı takındığı söylenebilir.¹³¹ Victor Hugo'yu yazdığı biyografisinde matematiğe gerektiği önemi vermediği için yerer. Çünkü Fuad'a göre matematik bilimlerin içinde özel yeri olan bir alandır. O, Hugo'nun bazı eksikliklerini bile matematikle olan zayıf bağına bağlar ve şöyle der:

“Hugo'nun matematiğe çok heves etmemesi, yazıklanacak bir durumdur. Çünkü bu bilime gerektiği gibi heves göstermiş olsaydı her şeyi doğru düşünmeye alışır, hayallere kapılmaz ve dolayısıyla da kimi eserlerinde görülen boş düşüncelere yer kalmazdı.”¹³²

Yukarda matematik hakkında söylediği sözler, onun bu bilime verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Beşir Fuad, matematikten başka diğer pozitif bilimlerde ilgilenmiştir. Ona göre kimya biliminin temelini deney oluştururken, astronomi de asıl olan gözlemdir. Bu düşünceleriyle o bir anlamda deney ve gözlem arasındaki farkı da bize sunmuştur. Ona göre deney açıklar, gözlem ise gösterir. Bu konudaki görüşlerini de Claude Bernard'a dayandırır:

“Claude Bernard diyor ki: ‘Olguları değiştirip başkalaştırmadan, yani doğa bunları bize ne yolda sunuyorsa öyle incelemek için basit ya da karmaşık inceleme

¹³⁰ Korlaelçi, A.g.e., sf. 187

¹³¹ Akgün, A.g.e., sf. 170

¹³² Fuad, A.g.e., sf. 24

araçlarını bunlara uygulayana “gözlemci” ve herhangi bir maksatla doğal olguları değiştirip başkalaştırmak, yani doğanın bize sunmadığı durumda ve şekilde bunları ortaya çıkarmak için basit ya da karmaşık inceleme araçlarını kullanana “deneyci” adı verilir..

O halde, “gözlem” gösterir; “deney” ise açıklar demek gerekiyor. Claude Bernard, “deneyci, doğanın sorgulayıcısıdır” diyor.”¹³³

Beşir Fuad’ın edebiyatla ilgili düşüncelerinin bu tezin konusunun dışında olduğu yukarıda belirtmişti. Fakat bir cümleyle bile olsa onun edebiyatta takip ettiği akıma değinilmesi faydalı olabilir. Beşir Fuad, edebiyatta ‘realizm’ akımını benimsemiş bir düşünürdür. Realizm yani gerçekçilik akımını benimsemesi de, deney ve gözleme dayanmayan bilginin bir değeri olmadığını söyleyen pozitivist bir düşünür için oldukça sistemli ve kendisiyle çelişmeyen bir düşüncedir. Beşir Fuad, Osmanlı’nın son döneminde edebiyatta gerçekçilik ve natüralizmi savunmuş bir edebiyatçıdır. Ona göre gerçekçilik, ‘edebiyatı fenne tatbik etmektir.’ Beşir Fuad bu düşüncesiyle Emile Zola’nın izinden gider ve ona göre natüralizm ile gerçekçilik arasında bir fark yoktur.¹³⁴

3.2.3. Beşir Fuad’ın İntiharı

Pozitivist düşüncenin Osmanlıdaki ilk sistemli temsilcisi olarak görülen Beşir Fuad, aynı zamanda bu düşüncenin ilk kurbanı olarak da tanımlanmıştır.¹³⁵ Yaşadığı dönemde düşünceleriyle farklı olmayı başarmış olan Beşir Fuad, ölümüyle de bir hayli farklı olmuştur. Bileklerini kesmek suretiyle intihar eden Beşir Fuad, bu son anlarını kâğıda dökmüş bir düşünür olarak tarihe geçmiştir. Kendi cümleleriyle son anlarını şöyle aktarmıştır:

¹³³ Fuad, A.g.e., sf. 135

¹³⁴ Fuad, A.g.e., sf. 190

¹³⁵ Bolay, A.g.e., sf. 205

“Ameliyatımı icra ettim, hiçbir ağrı duymadım. Kan aktıkça biraz sızlıyor. Kanım akarken baldızım aşağıya indi. Yazı yazıyorum kapıyı kapadım diyerek geriye savdım. Bereket versin içeri girmedi. Bundan tatlı ölüm tasavvur edemiyorum. Kan aksın diye hiddetle kolumu kaldırdım. Baygınlık gelmeye başladı...”¹³⁶

İntiharını gerçekleştirmeden önce zabıt memuruna hitaben yazdığı bir mektupta da ölümünden kimsenin sorumlu tutulmamasını talep ederek şöyle demiştir:

“Canib-i Zabıttadan gelecek tahkik memuruna!

Size anlatmaya mecbur olmadığım bazı esbabdan dolayı, terk-i hayata mecburiyet gördüm. Kendi kendimi öldürdüm. Benim yazım ve imzam, âlem-i matbuatta bulunan muharrirlerce malumdur. Binaenaleyh beyhude işgüzarlık edeceğim diye, zaten matem içinde bulunan familyam azası hakkında, bi-lüzum tahkikata girişip de onları iz’ac etmeyiniz. Şu itirafnamem intiharın vukuunu müsbittir. Sizin vazifeniz bu kâğıdı alıp bir jurnalle makamına takdim etmekten ibarettir.

Vücudumu teşrih olunmak üzere Mekteb-i Tıbbiye’ye teberruan bahşettim. Cenaze oraya naklolunmalıdır.”¹³⁷

Damarının etrafına kokain enjekte edip uyuşturduktan sonra bileğini keserek 5 Şubat 1887’de intihar eden Beşir Fuad’ın ölümü, kimi düşünörlere göre inançsızlığından ve materyalist düşöncelerinden kaynaklanırken kimi düşünörlere göre de hayata ve içinde bulunduğu duruma karşı bir başkaldırı olmuştur. Yaşamını kendi özgür iradesiyle sonlandırma düşöncesi ve benimsediği materyalist görüşler doğrultusunda bir öte dünya düşöncesine sahip olmayışı kanaatimizce onun intiharında etkili olmuştur. Ahmet Mithat Efendi’ye yazdığı mektuplarında intiharına sebep olarak ‘sebeb-i intiharım’ başlıklı kısımda, annesinin delirmiş olduğundan ve bu hastalığın kendisine de geçmiş olabileceğinden endişe duyduğunu belirtmiştir. İntiharıyla ilgili öne sürdüğu ikinci bir neden olarak ise, ailesini geçindirecek durumda

¹³⁶ Ahmet Mithat Efendi, **A.g.e.**, sf. 32

¹³⁷ Ahmet Mithat Efendi, **A.g.e.**, sf. 33

olmadığından, askerlikten ayrıldıktan sonra maddi olarak sıkıntıya düştüğünden bahsetmiştir.¹³⁸

Sebebi her ne olursa olsun Beşir Fuad'ın intiharı Türk düşüncesi açısından büyük bir kayıptır. Onun erken yaşta ölümü, genç yaşta kaybedilmiş keskin bir zekâ olarak görülmüştür.¹³⁹

3.3. RIZA TEVFİK

3.3.1. Hayatı ve Eserleri

3.3.1.1. Hayatı

Asıl adı Ali Rıza olan Rıza Tevfik, 1869 yılında bugün Bulgaristan sınırlarında kalan Cisir-i Mustafa Paşa kazasında doğmuştur. Babası, Arnavut asıllı Bölükbaşı Durmuş Ağa'nın oğlu Hoca Tevfik Efendi, annesi de Kafkasya'dan kaçırılarak hizmetçi olarak İstanbul'a getirilen Çerkez asıllı Münire Hanım'dır.¹⁴⁰

İlk tahsilini babasının hocalık yaptığı Alliance İsrailite okulunda yapmıştır. Rıza Tevfik bu okulda Fransızca ve İspanyolcayı öğrenmiştir. Daha sonra yine babasının hocalık yaptığı Beylerbeyi ve Davut Paşa Rüştüye'lerine devam etmiştir. Devam ettiği bu okullarda çok iyi olmasa da İbranice ve Fransızca öğrenmiştir.¹⁴¹ Babasının işi icabı İzmit'e giden ve eğitimine orada devam eden Rıza Tevfik, annesinin genç yaşta sıtmadan ölmesi üzerine önce İstanbul'a oradan da Gelibolu'ya gitmiştir. Annesini

¹³⁸ Ahmet Mithat Efendi, **A. g.e.**, sf. 40-43

¹³⁹ Bolay, **A.g.e.**, sf. 206

¹⁴⁰ Feridun Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik; hayatı, felsefesi şiirleri*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1943, sf. 94; Hilmi Yücebaş, *Filozof Rıza Tevfik*, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968, sf. 8; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, cilt. III, 4. Baskı, İstanbul, **Türk Edebiyat Vakfı Yayınları**, 2008, sf. 273

¹⁴¹ Abdullah Uçman, **“Rıza Tevfik'in Edebi ve Felsefi Portresi Üzerine Bir Deneme”**, Rıza Tevfik, *Darülfünun Felsefe Ders Notları*, haz. Ali Utku-Erdoğan Erbay, Konya, **Çizgi Kitabevi**, 2009, sf. 29

kaybetmesinin de verdiği üzüntüyle ilk deneme ve şiirlerini burada yazmıştır.¹⁴²

Gelibolu'da geçen günlerinin ardından Rıza Tevfik, İstanbul'a gelmiş ve 1982 yılında Mekteb-i Sultani'ye kaydolmuştur. Bu okuldaki disipline uyum sağlayamayan Rıza Tevfik, iki kez üst üste sınıfta kalmış ve okuldan uzaklaştırılmıştır. Okuldan uzaklaştırıldıktan sonra Gelibolu'ya dönmüş ve bir müddet orada kalmıştır. Daha sonra tekrar okul hayatına başlamaya karar veren Tevfik, önce Gelibolu Rüşdiye'sini bitirir ve daha sonra Mektebi Mülkiye'ye kaydolur.¹⁴³

Bu okulda çok iyi bir eğitim gören Rıza Tevfik, derslerin yanı sıra Fransız İhtilalı'nı hazırlayan düşünürlerin eserlerini okumakla meşgul olmuştur. Mektebi Mülkiye yıllarında bazı öğrenci hareketlerine de katılan Rıza Tevfik, 1889 yılında okuldaki umumi gidişata aykırı davranışlarından dolayı bir kısım hoca ve arkadaşlarıyla birlikte okuldan uzaklaştırılmıştır.¹⁴⁴

Okuldan tekrar uzaklaştırılan Rıza Tevfik, tekrar babasının yanına Gelibolu'ya dönmüştür. Ailevi bazı sıkıntılarını atlattıktan sonra da 1891 yılında Tıbbiye-i Mülkiye'ye kaydolmuştur. Disiplinsizliği nedeniyle bu okuldan da uzaklaştırılmış fakat Tophane müşiri Zeki Paşa'nın araya girmesiyle affedilmiştir. Bu olaydan bir süre sonra, Salkımsöğüt'te bir kahvehanede bazı talebelere hürriyet ve yönetim şekilleri konulu bir konferans verince kitaplarına el konulmuş ve bir ay hapis cezası verilmiştir. Bu olayı ve hapiste geçirdiği günleri 'hapis hatıraları' adıyla daha sonra neşretmiştir. Daha sonra tekrar araya hatırı sayılır kişilerin girmesiyle hapisten çıkmış ve okula ikinci kez kabul edilmiştir. Disiplinsiz hayat tarzının bir nebze dizginlenebileceği düşüncesiyle Darülmualimat müdiresi Ayşe Sıdika hanımla akrabalarının tavsiye ve uğraşları ile evlendirilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴² Uçman, **A.g.m.**, sf. 29-30

¹⁴³ Uçman, **A.g.m.**, sf. 30

¹⁴⁴ Uçman, **A.g.m.**, sf. 30-31

¹⁴⁵ Uçman, **A.g.m.**, sf. 30-31

1907 yılında gizli ittihat ve Terakki Cemiyetine girmiş ve burada aktif olarak görev almıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişini kendi ifadesiyle şöyle anlatmıştır:

"O zaman ittihat ve Terakki Cemiyetine mensup iki dostum bana biraz açılır gibi oldu. Bunlardan biri Mısırlı Halim Paşazade Sait Bey'di –bilahare Sair Halim Paşa olmuştu- kendisine ders verirdim. Aramızda eski ve kuvvetli bir dostluk rabitası vardı. İkincisi ise yine eski ve pek laubali dostum olan Manyasizade Refik Beydi.

Refik Bey'in bir arkadaşı ve muavini de vardı ki, onunla öteden beri kafadardır: Avukat Baha Bey. Bu dostlar beni İttihat ve Terakkiye çekmek için çok uğraştılar. Beni ikna için ne gibi ciddi teşebbüsatta bulduklarını izah ettiler ve yine kanmadım, nihayet yüzüme derin derin bakarak:

*-Zavallı kardeşin Nazif'in kanını unutacak mısın? Dediler. Pek fena bir acı duydum. Bütün fikrim değişti. Birden bire cemiyete girmeyi kabul ettim. Bu, Meşrutiyetten bir sene evvel oluyordu."*¹⁴⁶

İttihat ve Terakki Cemiyetine girişini bu sözlerle anlatan Rıza Tevfik, 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine Selim Sırrı Tarcan ile birlikte İstanbul'da dolaşarak halka hürriyet ve meşrutiyetten bahsetmiştir. Aynı yılın kasım ayında yapılan seçimlerde de Edirne'den mebus olarak Meclis-i Mebusan'a girmiştir.¹⁴⁷

Siyasi hayatının yanında aynı zamanda bir müddet jimnastikle de uğraşan Rıza Tevfik'in bu konudaki isteğinin Spencer'in 'sağlam kafa sağlam vücutta bulunur' kaidesi olduğu söylenmiştir.¹⁴⁸ Fakat bu isteğini uzun bir süre devam ettirememiş, siyasi hayatı ve mesleki çalışmaları buna engel olmuştur.

Zamanla İttihat ve Terakki Cemiyetindeki diğer isimlerle geçinememiş ve cemiyetten ayrılmıştır. Bundan sonraki siyasi hayatına Hürriyet ve İtilaf Partisinde devam etmek üzere bu partiye katılmıştır. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyetindeyken birçok hakaret yönelttiği Abdülhamit'e özür

¹⁴⁶ Kandemir, **A.g.e.**, sf. 119

¹⁴⁷ Uçman, **A.g.m.**, sf. 32

¹⁴⁸ Korlaelçi, **A.g.e.**, sf. 228

niteliğinde şiirler yazmıştır. İçinde bulunduğu parti, Damat Ferit Paşa hükümetiyle iktidara gelmiş ve Rıza Tevfik'te 1918'de Maarif Nazırı, 1919'da da Danıştay Reisliğine getirilmiştir.¹⁴⁹

Seçimle iktidara gelen ittihatçı arkadaşlarının davranışlarını zalimce bulmuş ve kısa süre sonra partiden ayrılarak muhalefet taraftarı bir tutum sergilemiştir. 1912 yılının Ağustos ayında Meclis'in kapatılması üzerine mebusluğu da düşmüştür. Meclis açıldığında ikinci kez mebus adayı olur fakat seçilemez ve bunu bir yenilgi olarak kabul etmiş, aktif siyaseti bırakmıştır.

Aktif olarak siyaset yapmadığı bu dönemde çeşitli okul ve üniversiteler de felsefe dersleri vermeye başlamıştır. Siyasetten uzun süre ayrı kalamamış ve İttihat ve Terakki'den ayrılan eski arkadaşlarının kurduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkasında siyasi hayatına devam etmiştir.¹⁵⁰ Bu dönemde siyasetle ilgilenmesinin yanında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde felsefe dersleri vermiştir. 1918 yılında kurulan hükümette Maarif Nazırı olarak görev yapmıştır. Bundan bir yıl sonra 1919 yılında Rıza Tevfik, hayatının hatası olarak görülecek olan bir olaya imza atmıştır. 1919 yılında Paris'te toplanan Barış Konferansı'na katılmıştır. 10 Ağustos 1920'de tarihimize kara bir leke olarak kazınan Sevr Antlaşması'na imza atan heyette yer almıştır.¹⁵¹

Sevr'e attığı imza onun hakkında olumsuz birçok eleştiri ve tepkiye neden olmuştur. Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ndeki öğrencileri tarafından birçok eleştiri ve protesto ile karşı karşıya kalmıştır. Attığı bu imza ve aynı dönemde milli ruha yönelik yazdığı yazılardan dolayı Darülfünun'dan istifa etmiş ve 150'likler listesine girmiştir. Bunun sonucu olarak da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁵²

---

¹⁴⁹ Korlaelçi, **A.g.e.**, sf. 229

¹⁵⁰ Uçman, **A.g.m.**, sf. 33

¹⁵¹ Uçman, **A.g.m.**, sf. 33

¹⁵² Uçman, **A.g.m.**, sf. 34

Bundan sonraki hayatında Ürdün'de çeşitli görevlerde çalışmış, daha sonra 1928 yılında Lübnan'a yerleşmiştir. 150'likleri affeden kanunun çıkmasından 5 sene sonra, 1943 yılında İstanbul'a dönen Rıza Tevfik, 1949 yılının son aylarında zatürreeye yakalanmış ve aynı zamanda kısmi felç geçirmiştir. Tedavi için hastaneye kaldırılan Rıza Tevfik, 30 Aralık 1949 yılında ölmüştür.¹⁵³

3.3.1.2. Eserleri

Rıza Tevfik, felsefeden, şiire, edebi incelemeden, tenkite kadar birçok alanda eserler yazmıştır. Rıza Tevfik'in eserleri konusunda yazılan 'Rıza Tevfik'in edebi ve felsefi portresi üzerine bir deneme' adlı makalede onun eserleri uzun uzadıya ele alınmıştır.¹⁵⁴

Felsefi alandaki eserleri, Felsefe Dersleri, Mufassal Kamus-ı Felsefe, Abdülhak Hamid'in Mülahazat-ı Felsefiyesi ve çeşitli dergi ve gazetelerde yayınladığı makaleleri vardır. Mufassal Kamus-ı Felsefe adlı felsefe sözlüğünü c harfine kadar çıkartarak 1916-1920 yılları arasında bastırmıştır. Bu eserin amacının felsefi terimlerin Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarının ortaya konması olduğu söylenmiştir. Eserin yarım kalmasına sebep olarak I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Rıza Tevfik'in tekrar politikaya dönmesi gösterilmiştir.¹⁵⁵ Bir diğer eseri olan Abdülhak Hamid'in Mülahazat-ı Felsefiyesi adlı eserini ise 1918 yılında bastırmıştır. Bu eser Türk Edebiyat Tarihinde bir düşünürün felsefi anlayışı üzerine yapılan ilk deneme olarak gösterilmektedir.¹⁵⁶ Bu eserde Abdülhak Hamid'in felsefi düşünceleri, tasavvufi ile ilgili meseleler ve batı felsefesiyle ilgili bazı konular tartışılmıştır. Bu eser günümüz Türkçesiyle ve Latin harfleriyle 1984 yılında yeniden yayınlanmıştır. Rıza Tevfik'in önemli bir diğer eseri ise Felsefe Dersleri'dir.

¹⁵³ Uçman, **A.g.m.**, sf. 34

¹⁵⁴ Tevfik, **Darülfünun Felsefe Ders Notları**, .sf. 46-49

¹⁵⁵ Tevfik, **A.g.e.**, sf. 47

¹⁵⁶ Tevfik, **A.g.e.**, sf. 47

Bu eser, Rıza Tevfik'in vermiş olduğu felsefe ders notlarından oluşmaktadır. Bu eserde sadeleştirilerek günümüz Türkçesi ve Latin harfleriyle tekrar basılmıştır. Bu kitap kendi içinde bölümlere ayrılmıştır. Ontoloji, metafizik, estetik ve Bergson hakkında Darülfünun'da ve bazı okullarda verdiği derslerin notlarından oluşmaktadır.

Rıza Tevfik'in eserlerinden birisi de Ömer Hayyam'ın Rubailer'i'nin felsefi yorumlamasının yapıldığı, Rubaiyat-ı Ömer Hayyam adlı eserdir. Bu eserde aynı zamanda rubai türü hakkında geniş edebi bilgiye de yer verilmiştir.¹⁵⁷ Rıza Tevfik'in şiirlerinin çoğunu topladığı bir eseri de, Serab-ı Ömrüm adlı şiir kitabıdır. Bu kitap ikinci kez Rıza Tevfik'in ölümünden kısa bir süre önce basılmıştır. İlk basımında 75 şiir varken, ikinci basımında eklenen yeni şiirleriyle birlikte toplamda 115 şiir bulunmaktadır.

Rıza Tevfik'in eserlerinden birisi de yakın arkadaşı Tevfik Fikret hakkında yazdığı biyografi tarzı kitabıdır. 1945 yılında kaleme aldığı bu eserde, Tevfik Fikret'in hayatı, şahsiyeti ve eserleri üzerinde durulmuştur.¹⁵⁸ Bunlardan başka, Rıza Tevfik'in Sevr Antlaşması ve diğer yaşadığı siyasi olayları ve hatıralarını anlattığı, 'Biraz da ben konuşayım' adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Kitap halindeki bu eserlerinden başka, servet-i Fünun, ulum-u iktisadiye ve içtimaiye, Peyam-ı Edebi, Muhibban, Peyam-Sabah ve Yeni Sabah gibi dergilerdeki makaleleri ve bazı düşünürlerle mektuplaşmaları çıkmıştır.

3.3.2. Rıza Tevfik'in Düşünceleri

Rıza Tevfik'in genel anlamda çalışmaları ve ilgi alanları oldukça çeşitli olduğundan dolayı onun düşünceleri de oldukça çeşitli alanlarda kendini göstermiştir. Bu tezde, tezin konusuna sadık kalmak maksadı ile sadece Rıza Tevfik'in felsefi görüşlerine değinilecektir. Rıza Tevfik'in severek

---

¹⁵⁷ Tevfik, A.g.e., sf. 47-48

¹⁵⁸ Tevfik, A.g.e., sf. 48

kullandığı 'feylesof' lakabına karşın, onun hakkında birçok olumlu ve olumsuz görüş bildirilmiştir. Kimileri onun filozoflukla hiç alakası olmadığını söylerken, kimileri ise onu büyük bir filozof olarak göstermiştir. Onun filozof olamayacağını savunanlar, onun yeni bir felsefi sistem getirmediğini söylemişlerdir. Fakat o her ne kadar yeni bir felsefi sistem getirmemişse de, kendisinin felsefi düşünceleri sistemlidir. Yeni bir fikir ortaya koymamış olsa da eserlerinde ve özellikle makalelerinde hangi felsefi sistemi takip ettiği rahatça anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ Bazı düşünürler Rıza Tevfik'i orijinal bir fikir adamından çok, batı ve doğu düşüncesini yayan, öğreten bir düşünür olarak tanımlamıştır.¹⁶⁰ Rıza Tevfik'in döneminde birçok kimse tarafından eleştirilmesinin altında yatan asıl sebebin ise onun mason, Bektaşî olması olarak görenler vardır. Tüm bu eleştirilere rağmen Rıza Tevfik, Türk düşünce dünyasına batılı ve doğulu düşünürlerin fikirlerini aktarmanın yanı sıra, Türk eğitim tarihine de felsefeyi eğitime koyan düşünür olarak geçmiştir. Onun bu yönü hakkında söylenenler şöyledir:

"Evet; bizim ihmal edilemeyecek bir mütefekkimiz vardır. Şairdir. Filozoftur. Hatta sportmendir. Fakat asıl şöhreti felsefededir. Bu tabiri her zaman adının önüne koymakta ve yazmakta olması kendisinin de en kuvvetli cephesinin bu olduğuna inanışından ileri gelir.

İşte bu mütefekkir, Filozof Rıza Tevfik'tir. Osmanlı Maarif Nezareti bunun felsefedeki kudret ve ihtisasını kabul ve teslim etmiş olacak ki: Kamus-ı Felsefe gibi muazzam bir eserin yazılması işini kendisine vermiş, o da memlekette bulunduğu sırada 1200 sahifelik üç cildini yazıp bastırmıştır.

Yine o hükümet bu zatı Darülfünun Felsefe muallimliğine getirmiş ve orada tedrisatta bulunmuştur. Başka bir mektepteki tedrisatından da Felsefe Dersleri adında 500 sahifelik bir eseri ortaya koymuştur."¹⁶¹

Liselerde okuttuğu felsefe derslerinin müfredatlarını da kendisi hazırlayan Rıza Tevfik, daha çok bilgi teorisi ve kendisinin de takipçisi olduğu

¹⁵⁹ Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, sf. 258

¹⁶⁰ Ülken, **A.g.e.**, sf. 258

¹⁶¹ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, cilt. 3-4, İstanbul, **Eser Matbaası**, 1977, sf. 1245

bazı İngiliz filozoflarının görüşlerini anlatmıştır. Bu İngiliz filozoflar arasında özellikle, Hamilton, Thomas Reid ve J.S.Mill'dir. Bunların yanında kendisinin de sıkı bir taraftarı olduğu H.Spencer ve onun agnostisizm ve evrim ile alakalı görüşlerine derslerinde geniş yer vermiştir.¹⁶² Rıza Tevfik'in bu fikirleri yalnızca aktarmadığı, aynı zamanda kendi felsefi görüşleri olduğunu savunduğunu söylemektedir. Bu konuda Rıza Tevfik de kendi felsefi görüşü sorulduğunda çeşitli yazı ve makalelerinde cevap olarak, agnostik ve ampirik olduğunu belirtmiştir.¹⁶³ Bununlar birlikte tezimizin konusundan da anlaşılacağı üzere o, aynı zamanda pozitivist bir düşündürdür. Rıza Tevfik'in kitaplarını incelediğimizde bu pozitivist yanının fazlaca ortaya konulmadığını görürüz. Bu konuda o, pozitivist düşüncelerini daha çok çeşitli dergi ve gazetelerdeki makale ve yazılarında ortaya koymuştur.¹⁶⁴ Bunun nedeninin, onun kitaplarının daha çok felsefe derslerinde anlattığı genel felsefe bilgilerinden oluştuğu ve aslında bir çeşit felsefe tarihi aktarımları olduğu düşünülmektedir.

Rıza Tevfik tarih içerisinde yapılan altı felsefe tanımından bahsettikten sonra bunların hepsinde bazı eksiklikler olduğunu söylemiştir. Bu tarifleri Rıza Tevfik şöyle anlatmıştır:

*"Yunan-ı kadimde meşhur ve muteber olan felsefe tarifleri altı türdür. Bunların birincisi ile ikincisi, felsefeyi mevzu'a göre tarif eder. Yani felsefe neden bahseder? Ne gibi mesail ile meşgul olur? Sualine cevap verir. Üçüncüsü ile dördüncüsü gaye-i nazaran tarif eder. Yani felsefe ne için o gibi mevzuatla o türlü meselelerle uğraşır? Sualine cevap verir. Beşincisi ehemmiyetine yani haysiyyeten ulum-ı saireye takaddümü esbabına atfen bir tariftir. Altıncısı bizzat tabirin yani felsefe kelimesinin ilham ve eham ettiği manadır."*¹⁶⁵

Rıza Tevfik'in felsefe hakkındaki düşüncelerini daha iyi analiz edebilmek için onun felsefe dersleri adlı eserini incelemek gerekir. Rıza

¹⁶² Ülken, A.g.e., sf. 259-260

¹⁶³ Ülken, A.g.e., sf. 259

¹⁶⁴ Korlaelçi, A.g.e., sf. 240

¹⁶⁵ Rıza Tevfik, Felsefe Dersleri, haz. Semih Yalçın, 2. Baskı, Ankara, **Berikan Yayınevi**, 2005, sf. 19-20

Tevfik bu eserini 5 bölüme ayırmıştır.¹⁶⁶ İlk bölümde felsefenin tanımlarından ve ilkçağdan itibaren kısa bir şekilde tarihinden bahsetmiştir. Bu bölümde felsefenin menşei konusuna değinen Tevfik, ayrıca felsefe, bilim, sanat hakkında bilgiler vermiştir. İkinci bölümde Rıza Tevfik olaylar âleminden ve bizim bu olayları algılamamızda duygularımızdan yararlandığımızı anlatmıştır. Üçüncü kısımda ise, bilinçten, duyulardan bahsetmiştir. Dördüncü kısımda, sofistlerden ve bunların felsefeye yönelttiği eleştiriler anlatılmıştır. Son bölüm ise Rıza Tevfik'in daha ziyade bilgi teorisine yönelik düşüncelerinden oluşmuştur.¹⁶⁷ Bu bölümde Tevfik, Sokrates öncesi dönemden başlayarak günümüze kadar gelen tüm filozofların bilgi teorileri hakkında bilgi vermiş ve hepsinin düşüncelerini karşılaştırmıştır.¹⁶⁸

Rıza Tevfik'in felsefe tanımları hakkındaki düşünceleriyle ilgili olarak şunlar söylenmiştir:

“Rıza Tevfik, ilkçağdan beri isim yapmış düşünürlerden yararlanarak felsefenin çeşitli tanımlarını yapmıştır. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz: ‘Felsefe, varlığı hattı zatında olduğu gibi bilmektir.’ ‘Felsefe, Allah ve insanla ilgili şeylerin bilimidir.’ ‘Felsefe ölümü düşünmektir.’ ‘Sanatların sanatı, bilimlerin bilimidir.’ ‘Bilimlerin birliğidir.’ ‘Hariçteki varlıkları öz yapısında olduğu gibi bilmektir.’ ‘Sebepleri ve sebep olunanları tanımlamak bilimidir.’ ‘Yeterli sebepler bilimidir.’ ‘İmkân âlemini mümkün olması dolayısıyla bilmektir.’ ‘İlk ilkelerden açık olarak istidlal edilen şeylerin bilimidir.’ ‘Duyulan ve soyut kalan gerçeklerin bilimidir.’ ‘İnsan aklının, zorunlu amaçlarla bilgilerin ilişkilerini araştırması ve saptamasıdır.’ ‘Mutlak varlığın bilimidir.’ ‘Duyulan gerçeklerle gizli gerçeklerin aynı olduğunu ispat bilimidir.’”¹⁶⁹

Felsefenin çeşitli tanımlarını bu şekilde aktaran Tevfik'e göre bu tanımların hepsinde çeşitli eksiklikler vardır.¹⁷⁰ Tevfik'e göre insanı felsefeye

¹⁶⁶ Ülken, A.g.e., sf. 260-261

¹⁶⁷ Ülken, A.g.e., sf. 260-261

¹⁶⁸ Korlaelçi, A.g.e., sf. 242

¹⁶⁹ İbrahim Agâh Çubukçu, ‘Şair Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Felsefi Düşüncesi’, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt.31, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989, sf.139

¹⁷⁰ Çubukçu, A.g.m., sf. 139

iten sebeplerin başında, ölüm korkusu, merak, şüphe duymak gibi sebepler vardır. Bu sebepler peşinde koşan insan, kendisini felsefenin içinde bulmuştur. Felsefenin ölüm korkusundan ortaya çıktığını savunan Rıza Tevfik'in bu düşüncesiyle de Platon ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.¹⁷¹

Siyaset felsefesi konusunda da felsefenin diğer alanlarında olduğu gibi İngiliz evrimci filozofu H.Spencer'in etkisinde kalan Rıza Tevfik bu düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

*"İngiliz filozoflarının hikmet-i siyasede liberalizm nazariyatına ve usulüne fevkalade taraftar olmaklığım tabii idi. Hele Spencer'i çok beğeniyordum ve yalnız ve yalnız felsefe-i tekamülün müessisi ve naşiri olduğundan değil, fakat devlete karşı fert unvanı ile, daha pek çok genç iken yazmış olduğu dört makalelik bir küçük kitabı hiç elimden düşmemiş, cebimden eksik olmamıştı."*¹⁷²

Pozitivizmin etkisi ve bu konudaki düşüncelerini kitaplarından çok yazı ve makalelerinde gördüğümüz Rıza Tevfik'in pozitivist düşüncelerinin kaynağı, Fransız pozitivist A. Comte'tan çok, İngiliz Mill ve Spencer'dan gelmektedir. Özellikle H.Spencer, Rıza Tevfik için fikir babası niteliğindedir denilebilir.

Hemen her pozitivist düşünürün temel taşlarından olan deney ve gözlem, Rıza Tevfik içinde çok önemli bir yer tutmuştur. Deney ve gözlem ile temellendirilmeyen bilginin bir önem teşkil etmeyeceği fikri onda hüküm sürmüştür. Bu konuyla ilgili düşüncesi şöyledir:

*"Bilimin hem metodu hem de vazifesi deney zemininde sağlam adımlarla ilerlemek ve her adımda kesin bir delile, açık bir olguya dayanmak ve ancak kanıt ile sabit olan şeylere inanmaktır; bu sebepten dolayı deneyin sınırlarını aşan, hatta kendi konuları ve verileri dışında bulunan meselelere kesinlikle iltifat etmemesi, kendisi için pek tabii bir ihtiyat gereğidir."*¹⁷³

¹⁷¹ Rahmi Karakuş, Felsefe Tasavvurumuz, İstanbul, **Değişim Yayınları**, 2003, sf. 32

¹⁷² Kandemir, **A.g.e.**, sf. 111

¹⁷³ Tevfik, Darülfünun Felsefe Ders Notları, sf. 337

İlimler tasnifi konusunda A. Comte'un ve Spencer'in tasniflerine değinen Rıza Tevfik'e göre ilimler arasındaki ayrıma dikkat çekerek, onları hakıyla sınıflandıran Comte'dur. Comte'un ilimler tasnifine yönelik Spencer'in itirazlarını aktaran Rıza Tevfik, kendi görüşünde de her konuda olduğu gibi bu konuda da H.Spencer tarafında bir tutum sergilemiştir.¹⁷⁴

Pozitivist tutum ve düşüncelerini ahlak ile ilgili yazılarında da sürdüren Rıza Tevfik'e göre ahlakın temelinde yarar yer alır. Toplum ahlakından bahsederken maneviyata hiç yer vermeyen düşüncelere sahiptir.¹⁷⁵ Bu konudaki görüşlerini yazdığı bir makale de şöyle açıklamıştır:

*"Cemiyet ahlakını anlaşır hale koymak için elhasıl açık söyleyeyim! Ahlak-ı içtimaiyenin hot behot iyi kötüsü olmaz. Nüfusun tezayüdünü, saadet-i beşeriyenin artmasını mucib olanları iyidir. Tenakus-u nüfusu muktezi ve fakr ü fakayı dai olanları kötüdür."*¹⁷⁶

Pozitivizmden etkilenen Türk düşünürleri arasında yer alan Rıza Tevfik'i diğer pozitivist düşünürlerden ayıran en önemli özelliği, yukarıda da belirtildiği gibi, felsefenin eğitim alanına girmesindeki rolüdür. Orta öğretim düzeyinde de felsefe dersleri vermiş olan Tevfik, felsefeyi müfredata sokan düşünür olarak tarihimizdeki yerini almıştır.

Pozitivizmden etkilenen diğer düşünürlerimiz, Fransız pozitivismi ve özellikle A. Comte etkisinde kalırken, Rıza Tevfik İngiliz pozitivismi ve evrimciliğini kendisine rehber edinmiştir. Bu açıdan bakıldığında da onun üstatları H.Spencer ve J.S.Mill'dir. Rıza Tevfik'in anlattığı derslerinde de kendisine rehber kabul ettiği bu düşünürlerin fikirlerini taşıdığı görülmektedir. Rıza Tevfik, Türk düşünce dünyasına özellikle Spencer ve J.S.Mill'in düşüncelerinin taşıyıcılığını yapmış bir düşünür olmuştur.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Korlaelçi, A.g.e., sf. 238

¹⁷⁵ Korlaelçi, A.g.e., sf. 240

¹⁷⁶ Korlaelçi, A.g.e., sf. 240

¹⁷⁷ Korlaelçi, A.g.e., sf. 244

3.4. BAHA TEVFİK

3.4.1. Hayatı ve Eserleri

3.4.1.1. Hayatı

Baha Tevfik, 14 Nisan 1884 yılında İzmir'de dünyaya gelmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber en yakın arkadaşlarından birisi olan Suphi Ethem'e göre 19 Mayıs 1914 yılında ölmüştür. Babası Gümrük memurluğu yapan, Mehmet Tevfik Efendi'dir.¹⁷⁸Bazı kaynaklarda babasının İzmir'de küçük bir kırtasiye dükkânı çalıştırdığı ve maddi durumunun iyi olmadığı belirtilmiştir.¹⁷⁹

İlk eğitimini İzmir'de, İptidaiyi İzmir Namazgâh Mektebi'nde tamamladıktan sonra Rüşdiye ve Mülki İdadi'sini de İzmir'de bitirmiştir. Daha sonra eğitim için İstanbul'a gelen Baha Tevfik, Mekteb-i Mülkiye'ye kaydolmuş ve bu okuldan iyi bir dereceleyle 1907 yılında mezun olmuştur. Okul yıllarından itibaren Fransızca'yı öğrenmeye başlayan Baha Tevfik, bu yıllarda edebiyata merak salmış ve şiire olan aşırı ilgisi nedeniyle okulunu ihmal ederek sınıfta kalmıştır.¹⁸⁰Yine lise dönemlerinde İzmir'deki bir yerel gazete de yazıları yayınlanmaya başlamıştır. İstanbul'da eğitimine devam ederken de İzmir'deki bu gazeteye yazılar yollamıştır.

Mülkiye yıllarında Fransızcasını iyice geliştiren Baha Tevfik, Hasan Vasfi Mentesh'le birlikte 'Fransızca İştikak Lügati' adlı eseri çıkarmıştır. Gelişen Fransızcası sayesinde Ahmed Nebil'le birlikte daha sonrada Türkçe'ye de tercüme edeceği, Ludwig Buchner'in 'Madde ve Kuvveti'ni okumuştur. Bu eser Türkiye'ye materyalizm ve pozitivizmin girişinde ve gelişmesinde önemli etkisi olan, birçok düşünürün elinden düşürmediği bir

¹⁷⁸ Rıza Bağcı, Baha Tevfik'in Hayatı, Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma, İzmir, **Kaynak Yayınları**, 1996, sf. 12

¹⁷⁹ Bağcı, **A.g.e.**, sf. 12; Baha Tevfik, Yeni Ahlak ve Ahlak Üzerine Yazılar, haz. Faruk Öztürk, Ankara, **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, 2002, sf. 11

¹⁸⁰ Bağcı, **A.g.e.**, sf. 14

eser olması hasebiyle önemlidir. Bu eserden başka, Alfred Foullillee'nin 'Felsefe Tarihi'ni, Ernest Haeckel'in 'Kâinatın Muammaları'nı ve 'Vahdet-i Mevcut' adlı eserlerini okumuştur.¹⁸¹

Özgürlüğüne düşkün bir kişilik olan Baha Tevfik, önceleri ayan meclisi kâtipliğine getirilmiş fakat burada anlaşamadığı için buradan ayrılmıştır.¹⁸²Buradaki görevinden ayrıldıktan sonra maddi sıkıntılara girmiş ve bu sıkıntılar basın hayatına girmesinde etkili olmuştur. Geleneksel düşünceye, adetlere ve dinsel yapıya karşı sürekli saldırılarda bulunmuştur. Müthiş bir tartışma yeteneği olan Baha Tevfik'in karşısındaki insanı düşünceleriyle ezmekten hoşlanan bir kişilik olduğu söylenmektedir..

1914 yılının Mayıs ayında hastalanan Baha Tevfik, İstanbul Tıp Fakültesi Hastanesi'ne yatırılmıştır. Karaciğerinden rahatsız olduğu tespit edilen Tevfik, ameliyata alınmış fakat kurtarılamamıştır. 19 Mayıs 1914'te Salı günü ölen Baha Tevfik, Karacaahmet Mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸³

3.4.1.2. Eserleri

Baha Tevfik'in eserleri arasında ilk olarak 'Biraz Felsefe' adlı küçük kitapçıktan bahsedilebilir. Bu eseri el yazması olup basımı yapılmamıştır. Baha Tevfik, bu eseri lise yıllarında, o zamanlar çok kullanılan boya kalemleriyle yazmıştır.¹⁸⁴Bu eser el yazması olarak, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İsmail Saip Sencer Kütüphanesi'nde 1/4907 numara ile kayıtlı ve 82 sayfadan oluşmaktadır.¹⁸⁵Baha Tevfik bu eserinde, bilim ve bilimler sınıflandırması konularına değinmiş, evren hakkında bilgiler vermiştir.

¹⁸¹ Bağcı, A.g.e., sf. 16

¹⁸² Baha Tevfik, A.g.e., sf. 11

¹⁸³ Bağcı, A.g.e., sf. 36

¹⁸⁴ Akgün, A.g.e., sf. 51

¹⁸⁵ Bağcı, A.g.e., sf. 143

Baha Tevfik'in Ahmet Nebil ile birlikte Ludwig Büchner'den çevirdikleri 'Madde ve Kuvvet' adlı eser, düşünce dünyamızda özellikle pozitivist ve materyalist kanatta önemli bir yer tutmuştur. Üç cilt halinde çevrilen bu eser 736 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser, günümüz harfleriyle ve sadeleştirilmiş olarak Çizgi Kitabevi'nden tekrar basılmıştır.

Türk düşüncesindeki pozitivist ve materyalist düşünürlerin takipçisi oldukları bir diğer düşünür de Ernest Haeckel'dir. Haeckel'in bir konferansından oluşan 'Vahdet-i Mevcut Bir Tabiat Âliminin Dini' adlı eser de Baha Tevfik ve Ahmet Nebil tarafından Türkçeye kazandırılmış bir diğer çeviri eserdir. Bu eser 1910 yılında dilimize çevrilmiştir. Eserin konusunun aslında bizim düşünce dünyamızca zaten tartışılan, Vahdet-i mevcut konusu olduğunu yazdığı önsözde Baha Tevfik belirtmiştir.¹⁸⁶

Baha Tevfik'in Ahmet Nebil ile birlikte yazdığı bir diğer kitap da 'hassasiyet bahsi ve yeni ahlak' adlı eserdir. Bu eser 1910 yılında yayınlanmış ve 64 sayfadan müteşekkil ince bir kitaptır. Baha Tevfik bu eserinde ahlakla ilgili teorilere değinmiş ve eski ahlakı ağır şekilde eleştirmiştir.¹⁸⁷ Baha Tevfik'in bu eserde bahsettiği ahlak ile ilgili görüşlerine ilerde onun düşünceleri kısmında değinilecektir. Baha Tevfik'in yine Ahmet Nebil ile birlikte çevirdikleri bir eser de Alfred Fouillee'den 'Tarih-i Felsefe' adlı eserdir. Bu eserin birinci cildi 1911 yılında yayınlanmıştır. Bu ciltte felsefe tarihi, eski uygarlıkların felsefe tarihleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu eserin ikinci cildi ise 1912 yılında yayınlanmıştır. Bu ciltte de Ortaçağ felsefesi ve Yeni Çağ felsefesi konu edilmiştir.¹⁸⁸

Baha Tevfik, 'Nietzsche Hayatı ve Felsefesi' adlı eseri Ahmet Nebil ve Memduh Süleyman ile birlikte 1912 yılında yayınlamıştır. Baha Tevfik'in lise düzeyinde bir de ders kitabı bulunmaktadır. Muhtasar Felsefe adlı bu eseri

---

¹⁸⁶ Bağcı, A.g.e., sf. 189

¹⁸⁷ Bağcı, A.g.e., sf. 146

¹⁸⁸ Bağcı, A.g.e., sf. 201

Baha Tevfik 1913 yılında yayınlamıştır. Bu eseri yazdığı sırada o, Rehber-i İttihad-ı Osmanî Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yapmıştır.¹⁸⁹

Baha Tevfik'in önemli eserlerinden birisi de 'Felsefe-i Fert'dir. 1914 yılında yayınlanan bu eser toplamda 15 makaleden oluşmaktadır. Felsefe tarihinden bazı konulara değinilen eser de en çok fert ve toplum üzerinde durulmaktadır. Bu eser 'anarşizmin Osmanlıcası, felsefe-i fert' adıyla Burhan Şaylı tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Bu eserinde Baha Tevfik, felsefe tarihinden örneklerle birey ve bireyin toplum karşısındaki hakları üzerinde geniş bir şekilde durmuştur. Bu bakımdan bu kitap aynı zamanda bir siyaset felsefesi kitabı olarak ta kabul edilebilir.

Baha Tevfik'in Türkçeye tercüme ettiği bir diğer eser de, Odette Lacquerre'nin 'Feminizm' adlı eseridir. 1906 yılında yayınlanan bu eser 87 sayfadan oluşmaktadır. Türk düşüncesinde o döneme kadar pek tartışılmayan bir konuya değinen bu eserin tercümesi bu açıdan önemlidir.

Genç yaşta hayatını kaybeden Baha Tevfik, bu kısa ömründe çok sayıda kitap ve makale yayınlamıştır. Yukarıda zikredilen felsefi içerikli eserlerinin yanında çeşitli gazete ve dergilerde makale ve yazıları, psikoloji ve edebiyat alanında da kitapları bulunmaktadır.

3.4.2. Baha Tevfik'in Düşünceleri

Baha Tevfik'in düşüncelerinden bahsetmeden önce şu belirtilmelidir ki, onun materyalist yanı pozitivist yanına oranla daha ağır basmaktadır. Fakat o sadece bir materyalist değil aynı zamanda pozitivist ve evrimcidir denilebilir. Onun aynı zamanda immoralist ve pozitivist materyalist olduğu iddiaları da bulunmaktadır.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Bağcı, A.g.e., sf. 152-153

¹⁹⁰ Ülken, A.g.e., sf. 234-240

Eleştiri konusunda oldukça güçlü olan, tartışmayı seven Baha Tevfik, yazılarında toplumsal olayları ele almış ve en çok üzerinde durduğu konular ise birey ve ahlak olmuştur.¹⁹¹Bu konudaki düşüncelerini de özellikle ‘Yeni Ahlak ve Ahlak Üzerine Yazılar’ adlı eserinde toplamıştır. Bu eserden yola çıkarak ilk olarak onun bu konudaki düşünceleri aktarılmaya çalışılacaktır. Baha Tevfik’in mevcut ahlaksal yapıya hitaben söylediği eski ahlak tabiri ve bu konudaki görüşleri şöyledir:

“Artık eski ahlakın tamamen iflas etmiş olduğunu herkes kabul ediyordu. Yalnız şurasını kesinleştirmek isteriz ki ‘Ahlak iflas etmiştir’ demek, ‘her türlü ahlaksızlık ve edepsizlik mübah ve önerilen bir şeydir’ anlamına gelmez. Aslında hukukun ve cezanın bir takım konulmuş kanunları vardır ki birçok zararlı ve çirkin davranışlara engel olur.”¹⁹²

Bu konudaki görüşleri itibariyle Baha Tevfik’te Nietzsche etkisinin görüldüğü düşünülebilir. Baha Tevfik’in ‘ahlak iflas etmiştir’ sözü ile Nietzsche’nin ‘Tanrı öldü’ sözü arasında bir bağ kurulabilir. Baha Tevfik’in ahlakın iflasından sonra söylediği sözler bu tezi doğrular niteliktedir. Ahlakın iflasının sadece bir geçiş dönemi olduğu, aslında her türlü ahlaksızlığın mübah olmadığı belirtilmiştir. Bunun anlamı şudur, aslında iflas eden sadece mevcut ahlaki yapıdır. Nietzsche’de de aslında Tanrıyı öldüren, Tanrının buyruklarını hiçe sayarak zulüm yapan kilise olmuştur. Ve aslında ölen kilise ve kilisenin zorbalıklarıdır. Yeni bir düzen kurulduğu takdir de Tanrı öldü iddiasının metaforik yapısı da geçerliğini yitirmiş olur.

Baha Tevfik ahlak ile ilgili yazılarında kendi düşünceleri doğrultusunda ahlakın ne olup ne olmadığı konularında da bilgiler vermiş ve şöyle söylemiştir:

“Anlaşıyor ki ahlak demek iyiyi ve kötüyü bilmek demek değildir. Ve ancak bu bilgiyi kazanma amacıyla ortaya konulan haz, iyilik ve menfaat dayanakları ahlakın yaygın olduğu çerçeveden çok uzak kalırlar. Çünkü ahlak, iyiyi kötüden

¹⁹¹ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 13

¹⁹² Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 30

ayırmaktan çok, iyi olduğu kesinlik kazanan eylemlerin yapılması ve kötülüğü apaçık derecesine uzanan eylemlerin ise yapılmaması kararlılığını takviye ile uğraşır.”¹⁹³

Baha Tevfik'in bu düşüncelerinden yola çıkarak, ahlakın, iyinin ve kötünün bilinmesinden çok eylemlerde bunu göstermek olduğunu söylenebilir. Ahlak, insanın kendi davranışlarını denetlemesi ve iyi-kötüyü eylemlerinde gösterebilmesidir.¹⁹⁴ İnsanın kendisini denetlemesi ve kendisine hâkim olması da psikoloji ile açıklanmıştır. Baha Tevfik bunu şu cümleleriyle açıklamıştır:

“İşte Hale gazetesinin ikinci sayısında: ‘Ahlak yoktur, insanın bütün eylemleri psikoloji ile ölçülür’ denildiği zaman bu nefis hâkimiyeti düşünülmüş ve bunun ancak psikoloji sayesinde gerçekleştirilip, desteklenebileceği anlatılmak istenmiştir.”¹⁹⁵

Ahlakı bu şekilde tanımlayan Baha Tevfik, bir anlamda Sokrates'in ahlak-bilgi ilişkisinin de yanlış olduğunu düşündüğü varsayılabilir. Sokrates'e göre bilen insan yanlış yapmaz. Fakat Baha Tevfik'e göre iyi ve kötünün bilgisine sahip olmak yeterli değildir. Bu düşüncesini şöyle dile getirmiştir:

“Şu halde ahlak, insanları iyi olduğu kesinleşen yola yöneltmeye ve kötü olduğu anlaşılan yoldan alıkoymaya çalışmalıdır. Bu da iradenin eğitilmesiyle mümkündür. Çünkü iyiyi bildiği halde yapmayan, kötülük gördüğü halde kendini ondan ayıramayanlar var. İşte ahlak, insanda nefis hâkimiyetini oluşturmaya çalışmalı ve bir tür ‘irade eğitimi’ ilmi olmalıdır. Bu da ahlakın dördüncü ve en yeni şeklidir.”¹⁹⁶

Baha Tevfik'in üzerinde durduğu bir diğer husus da kadın-erkek eşitsizliği, birey olarak kadının hakkı konularıdır. Ona göre mevcut ahlaki yapı kadının hakkını savunmamaktadır. Bunu şöyle anlatmıştır:

¹⁹³ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 33

¹⁹⁴ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 33

¹⁹⁵ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 34

¹⁹⁶ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 64-65

“Bugünkü ahlak anlayışı açısından erkek ve kadın, tamamıyla ayrı iki hüküm altında bulunuyorlar: Biri hürriyet ve merhamet, diğeri için baskı ve şiddet!”¹⁹⁷

Namus adı altında kadınların şiddete maruz bırakıldığını söyleyen Baha Tevfik’e göre, aynı suçu erkek işlediği zaman görmezlikten gelinmektedir. Erkek, bütün arzularını tatmin etmeye özgür olduğu halde mevcut ahlak yasaları kadına aynı hakkı tanımamakta hatta onu linç etmektedir.¹⁹⁸ Aynı zamanda kadının kapanmasını ve tesettürü de ilerlemenin önünde bir engel olarak gördüğü çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. Bu konuda Baha Tevfik, feminizmden bahsetmiş ve kadın hakları savunuculuğu da yapmıştır. Feminizmi anlatırken onu yücelten Baha Tevfik, şöyle demiştir:

“Feminizm, her iki cinse ait ahlakın birleştirilmesiyle eski köleliklerin bir kalıntısı olan bu vahşetlerin giderilmesini istemek ve kadının yalnız özgürlüğünün değil, belki aynı zamanda ahlakın yüceltilmesini de arzu eder.”¹⁹⁹

Ahlak konusunda değinilmesi gereken bir diğer husus, Baha Tevfik’in bilim-teknik ve ahlak arasında kurduğu ilişkidir. Ona göre bu üç alanın temelinde yatan ruh: Gerçek, güzel ve iyidir. Bunların ilkinden bilim ve teknik, ikincisinde yani güzelden, güzel sanatlar ve şiir, üçüncüsünden ise ahlak ortaya çıkmıştır.²⁰⁰ Baha Tevfik’e göre ahlak ve bilim arasındaki ilişki şöyle temellendirilebilir:

“Bilim; insanlığın aklını gerçeklik ışığı ile aydınlatarak yüksek bir mükemmellik derecesine ulaştırır. Bu noktada insanı hayvandan ayıran bir manevi fark olmakla, bilimin ahlaka önemli bir temel oluşturduğu görülür. Fakat her halde bilim ve teknik, erdemden büsbütün ayrı ve uzak olduğu gibi ahlaki gerçeklik de evrenin bütün gerçeklerini kapsamaz.”²⁰¹

Baha Tevfik’in ahlakın temeline bilimi koyarak pozitivist bir tutum ortaya koyduğu görülmektedir. Baha Tevfik, üzerinde yoğun olarak durduğu

¹⁹⁷ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 83

¹⁹⁸ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 83-84

¹⁹⁹ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 85

²⁰⁰ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 103

²⁰¹ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 103

bir diğerk konu olan birey-toplum ilişkisini ise ‘felsefe-i fert’ adlı eserinde ele almıştır. Birey hakkındaki düşüncelerine başlarken ilk olarak ‘toplumsal hayatta en önemli esas bireydir’ diyerek başlayan Baha Tevfik’e göre esas olan devlet değil bireydir.²⁰²

Bireye verilen önem konusunda Aristoteles’in birey anlayışıyla Platon’un birey anlaşını karşılaştıran Baha Tevfik şöyle demiştir:

“Aristo metafizik bakış açısından her ne kadar pek ruhani ve hayali kalmışsa da siyasi bilgilerde Platon’u kat kat geçmiş, bireyin değer ve önemini takdir ederek gerçek özgürlüğün bireylere verilen önem derecesinde gelişeceğini ve düşünce karşıtlıklarının tam bir gerçeklikle ölçülebileceğini söylemiştir.”²⁰³

Pozitivist ve materyalist bir düşünür olması hasebiyle Aristoteles’in metafizik düşüncelerini eleştiren Baha Tevfik, onun bireyin özgürlüğüne verdiği önemi beğenmekten geri kalmamıştır. Ona göre gerçek özgürlük, bireylerin özgürlüklerinin arttırılmasıyla doğru orantılıdır.

Bu düşüncelerden yola çıkarak kendi topraklarındaki birey-devlet ilişkileri hakkında görüş belirten Baha Tevfik’e göre ülkedeki sıkıntıların temel kaynağı ahlaki çöküntüdür. Bu düşünceleri onun şu cümlelerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır:

“Memleketimizin gelişme yolunda büyük bir hızla ilerlemediğini söyleyenler, bu gecikmişliğin sebebi olmak üzere pek çok şeyler anmışlardır. Bence bu sebeplerin en önemlisi ahlak bozukluğudur. Hatta bu hastalık bence cehaletten daha önce ve daha müthiştir. Ahlaki metanetini ve her türlü anlamıyla terbiyeye malik olmayan bir ulusun bireyleri yalnız gecikmişliğe değil, hatta batışa bile mahkûm olur.”²⁰⁴

²⁰² Baha Tevfik, Anarşizmin Osmanlıcası, Felsefe-i Fert, çevriyazı. Burhan Şaylı Basım Yeri Belirtilmemiş, **Altıkırkbeş yayınları**, Basım tarihi belirtilmemiş, sf.39

²⁰³ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 41

²⁰⁴ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 49

Bireyin özgürlüğünün bir anlamda devletin özgürlüğü olduğunu düşünen Baha Tevfik'e göre, bireyin bağımsızlığı hükümetin bağımsızlığı demektir. Bu konuda söyledikleri dikkate şayandır:

*"Birey bağımsız olmazsa hükümet bağımsız olamaz. Birey hâkim değilse, bu açık ve ahlaki hakından vazgeçiyorsa hükümet mahkûmiyete hazırlanmalıdır, bireyde bağlanma özelliği arttıkça, bir genel bireyler heyeti olan hükümette de bu gereksinim uyanır."*²⁰⁵

Baha Tevfik kendi döneminde Türk dünyasındaki felsefe çalışmalarının da eleştirmiştir. Ona göre Türk dünyası büyük bir çöküntü ve bataklık içerisindedir. Baha Tevfik, İçler acısı durumda olduğunu söylediği felsefe ve düşünce dünyasını şöyle tarif etmiştir:

*"Bizde felsefe derken kalbim sızlıyor; çünkü bazı eskilerle tarikat izleyicilerinin gücenmeyeceklerini bilsem hiç tereddütsüz 'yoktur' deyip keseceğim. Fakat daima Arap felsefesiyle ve bazı büyük tarikatların pek esaslı olan kuramlarıyla gururlananları düşündükçe bu yargıyı ertelemeye mecbur oluyorum."*²⁰⁶

Baha Tevfik'in yukarıdaki sözlerinden çıkarılacak bir sonuç da: Onun İslam felsefesi diye bir şeyin varlığını kabul etmeyip bunu tamamen Arap felsefesi olarak adlandırmasıdır. Baha Tevfik'in bilim ile felsefe arasında kurduğu ilişki de önemlidir. Ona göre dünün felsefesi bugünün bilim ve fenni, yarının bilim ve fenni bugünün felsefesidir.²⁰⁷

Baha Tevfik pozitivist bir düşünür olarak deney ve gözleme dayanmayan yani metafizik olarak adlandırılan alanı reddetmiştir. Ona göre, İnsan bilmek ister ve araştırır. İnsan gizli olanları açığa çıkarmak için, deney ve gözleme başvurur. Deney ve gözlem bilimin ve fennin temelidir.²⁰⁸

Baha Tevfik'in düşüncelerine bakıldığında onun Türklük hakkında pek olumlu fikirleri olmadığı görülmektedir. Hatta Onun Türklükten hiç

²⁰⁵ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 49-50

²⁰⁶ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 66

²⁰⁷ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 67

²⁰⁸ Baha Tevfik, **A.g.e.**, sf. 69

hoşlanmadığı iddia edilmektedir.²⁰⁹Baha Tevfik'e göre Türkler hala göçebelik dönemlerinden kalan adetlerinden kurtulamamışlardır ve bu halde asla ilerleyemeyeceklerdir. Bunu şöyle ifade etmiştir:

“Türklüğün vaktiyle pek makbul sayılan bazı sıfatları vardır ki bugün onlar müthiş birer eksikliktir. Onları canlandırmaya değil imhaya çalışmalı, uygulama alanına çıkarmaktan çok tarihin derinliklerine gömmeli..

Mesela akıncılık, her zaman savaşçı geçinmek için göçebelik, ticaret ve faizcilikten nefret ve saire hep bunlar dünün meziyetleriydi, fakat bugünün eksiklikleridir.”²¹⁰

Milliyet bilincine dönme çalışmalarını saçma bulan Baha Tevfik'in bu konudaki sözleri şöyledir:

“Şu halde biz milliyet yerine ‘gaye-i hayal’(düşsel erek) ikame etmek düşüncesindeyiz. Ve zannederiz ki millileşmek davasının ciddi ileri sürücüleri de ‘düşsel erek’ ya da yeni deyimle ‘mefkûre’ diyecek yerde ‘milliyet’ kelimesini kullanmışlardır. Çünkü Türklüğü kurtaracak şey mutlaka bir düşsel erektir. Avrupalılaşmak, medeni ve ilerlemiş olmak düşsel ereği... Bu düşsel ereği milliyetimize değil, tersine milliyetimizi bu düşsel ereğe yakınlaştırmaya çalışmalıyız.”²¹¹

Felsefe-i Fert adlı eserinde Türk aile yapısı hakkında da pek olumlu sözler söylememiştir. Baha Tevfik'e göre Türklerde aile kurumu bile yoktur. Bunu şu gerekçelerle öne sürmüştür:

“Bizde aile yoktu, aile hayatı oluşamaz. Erkeklerle kadınlar arasındaki tesettür adı altındaki ayrılık bir Çin Seddi dehşet ve kuvvetiyle dururken ne uygarlık, ne ilerleme, ne ahlak, ne de bahtiyarlık bütün erkekler ve bütün kadınlar için birer anlamsız terimden ibaret kalacaktır.”²¹²

²⁰⁹ Bolay, A.g.e., sf.214

²¹⁰ Baha Tevfik, A.g.e., sf. 90

²¹¹ Baha Tevfik, A.g.e., sf. 92

²¹² Baha Tevfik, A.g.e., sf. 103

Felsefe hakkındaki düşünceleri tamamen pozitivism ve materyalizm üzerinde kurulu olan Baha Tevfik'in felsefi düşünceleri üzerine tartışmalar günümüzde bile hala tartışılmaktadır. Fakat onun Türkler ve Türk aile yapısı üzerine düşüncelerinin doğru olduğu söylenemez. Hele onun ilerlemenin, ahlakın ve uygarlığın önündeki tek engel olarak tesettürü göstermesi kolay kabul edilebilecek bir düşünce değildir.

Düşünceleri itibariyle dönemindeki diğer materyalist ve pozitivistlere göre daha tutarlı olan Baha Tevfik, kısa yaşamında birçok kitap ve makale yazarak Türk düşünce dünyasına bırakmıştır.

SONUÇ

Düşünce dünyamızda 19. Yüzyılda yoğun bir şekilde görülmeye başlayan pozitivistimin hem olumlu hem de olumsuz yansımaları olmuştur. Toplumun ve düşünürlerimizin daha önce hayli yabancı olduğu bu akımın bize entegresi oldukça zor olmuştur. Pozitivistimin din ve inanç konusundaki yıkıcı tutumu onun Türk Düşünce dünyasına girişini geciktirmiş ve yayılmasını yavaşlatmıştır. Daha düz bir ifadeyle pozitivism, Türk düşünce dünyasında tepkiyle karşılanmış bir akım olmuştur.

Pozitivistimin Türk dünyasında tepkiyle karşılanmış olmasının temel nedeni, onun özellikle semavi dinlere karşı olan yıkıcı tutumudur. Yeni bir din kurmayı düşleyen A. Comte, bu dinin Tanrısının insanlık olacağını belirtmesi tüm semavi dinler için yıkıcı bir düşüncedir. Bu bağlamda Müslüman dünyanın temsilcisi konumunda olan Osmanlı Devleti için pozitivism kolay kabul görebilecek bir düşünce akımı olmamıştır.

Pozitivistimin düşünce dünyamıza girişinde ortaya çıkan sekteler ve yavaşlığın bir diğer nedeni de, düşünürlerimizin bu akımı çok sığ olarak ele almış olmalarıdır. Pozitivistimden etkilenen düşünürlerimizin hemen hiçbirisinin orijinal düşünceleri olmadığı görülmektedir. Onlar yalnızca Avrupa hayranlığına kapılmış ve pozitivistimin övüldüğü ve anlatıldığı eserleri çevirerek, koyu bir pozitivism savunuculuğu yapmışlardır. Tam olarak anlayamadan kabul ettikleri pozitivism, düşünürlerimizde kendisini olduğundan farklı olarak göstermiştir. Bunların beraber pozitivismi savunan düşünürlerin en başarılı yönleri, pozitivismdeki din karşıtı yapıyı gizlemek ve halkın tepkisini azaltmak için kullandıkları 'İslam dininde pozitivismde yer vardır' anlamındaki düşünceleri yaymaya çalışmış olmalıdır.

Pozitivistimden etkilenen Türk düşünürlerinin hemen hepsi, onun İslam ile çatışmadığını gösteren dolaylı ya da doğrudan işaretler vermişlerdir. Bu konuda Abdullah Cevdet'in Hz. Muhammed için methiyeler yazması, ya da diğer düşünürlerin İslam'ın ilme verdiği değeri örnek göstererek pozitivistimin

salt olgusallığına vurgu yapmaları birer örnek teşkil edebilir. Bu anlatılanın dışında tutulabilecek belki tek Türk düşünürü Beşir Fuat olabilir. Beşir Fuat pozitivist ve materyalist kanatta bulunan Türk düşünürleri içerisinde en sistemlisi olma unvanını hak eden tek düşünürdür. Öldükten sonra bile bu tutumunu değiştirmeyerek, cesedini bilimin ilerlemesi için kullanılması düşüncesiyle tıbbiyeye bağışladığı buna güzel bir örnektir.

Pozitivizmin düşünce dünyamıza yaptığı olumlu etkilerin başında ise, durağanlaşan felsefi hayata kattığı devinim gelmektedir. Ortaçağ'da Hıristiyan dünyasının karanlık çağının aksine parlak bir dönem geçiren Türk-İslam dünyası, düşünce alanında da hayli ileri seviyede olmuştur. Fakat 19. Yüzyıla gelindiğinde her alanda gücünü kaybeden Türk dünyası, düşünce alanında da hiçbir yenilik üretmeyen, sürekli eski başarılarının övüncüne kapılan, çağın felsefe ve biliminden uzak bir duruma gelmiştir. Bu bağlamda pozitivistten etkilenmiş olan düşünürlerimiz gerek çevirileriyle gerekse telif eserleriyle düşüncelerini ortaya koyarak düşünce hayatına bir hareket kazandırmışlardır. Onlar aslında bu yaptıklarıyla sadece pozitivism ve materyalizm alanında değil aynı zamanda ruhçu kanadı da harekete geçirerek tüm alanlarda devinime imza atmışlardır. Bu çalışmanın konusu dışında kaldığı için üzerlerinde durulmasa da, pozitivism antitezini de ortaya çıkarmış ve ruhçu, maneviyatçı düşünürlerimizi felsefi tartışmalara girecek kadar etkilemiştir. Uzun yıllar durağan olan Türk düşüncesi, pozitivist-materyalistlerle maneviyatçı olarak adlandırabileceğimiz kanat arasındaki felsefi tartışmalar sayesinde eski gücünde olmasa da harekete geçmiştir.

Pozitivizmin ülkemize ve düşünce dünyamıza girişinde etkili olan bazı kurum ve kuruluşların milli ve manevi değerlerimize yaptığı tahribat da üzerinde durulmadan geçilmeyecek kadar büyük olmuştur. Her ne kadar bu çalışmanın doğrudan konusu olmasa da bu tahribat, oldukça fazla olmuştur. Bu çalışmada da bahsedildiği gibi özellikle yabancı okulları ve azınlık okulları, uyguladıkları müfredatlarıyla pozitif bilimlerin, deney ve gözlemin düşünce dünyamıza girişine katkıda bulunmakla beraber misyonerlik faaliyetlerine de

tüm güçleriyle devam etmişlerdir. Zaten son nefeslerini almakta olan Osmanlı Devleti için yıkımın gelmesinde bu okulların etkisi azımsanamaz.

Pozitivist Türk düşünürlerinin ne kadar pozitivist oldukları da ayrı bir tartışma konusu olabilir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi kendilerinin pozitivismi tam olarak kavrayabildikleri söylenemez. Bazılarının pozitivist eğilimleri yalnızca edebiyatta gerçek anlamda ortaya çıkarken bazılarında ise yalnızca siyasi bir yansıma olarak kendisini göstermiştir. Yaptıkları çeviri eserlere bakıldığında da özellikle materyalist tutumlarını dayandırdıkları en önemli eser 'madde ve kuvvet'tir. Bu eserin de materyalizm ve pozitivism açısından önemi ya da geçerliliği tartışılabilir. Ayrıca eğer gerçek manada pozitivism anlaşılabilmiş olsaydı, yaptığı tahribatların yanında, bilime ve düşünceye de olumlu yönde katkısı olması beklenirdi. Oysaki bu dönemde ses getirecek herhangi bir bilimsel çalışma olmadığı gibi felsefi anlamda da orijinal diyebileceğimiz bir düşünce sistemi düşünürlerimiz tarafından ortaya konulmamıştır.

Türk düşüncesinde etkileri 19. Yüzyılda görülmeye başlanan pozitivism, aslına bakılırsa kendi vatanında, ortaya çıktığı topraklarda, kısa zamanda farklılaşmıştır. Din konusundaki tutumu değişen pozitivism, yalnızca bilimsel düşünceye verdiği önemle adından söz ettirmeye başlamıştır. Fakat ne gariptir ki, Türk Düşünürlerindeki etkileri, ateizme varacak kadar ileri gitmiştir. Bu gariplik kendisini en açık biçimde yabancı okullarında da göstermiştir. Ülkemizde müfredatlarıyla pozitif bilimlere sıkı sıkıya bağlı olan yabancı okulları ve azınlık okulları, din eğitimini de müfredatlarından asla kaldırmadığı görülmüştür.

Pozitivizmin Türk düşünürleri üzerindeki etkisi her ne kadar pozitivismin tam olarak anlaşılmadığından kaynaklanan eksiklikleri olsa da, düşünce dünyamıza getirdiği hareketlilik göz önüne alındığında olumlu bir etki yaratmıştır. Bununla beraber son olarak şöyle söylenebilir ki, pozitivismi yalnızca maneviyata karşı bir saldırı olarak değil de, bilime ve düşünceye verilen bir önem olarak algılamak en doğru yaklaşım olacaktır. Eğer

düşünürlerimiz pozitivizmi bu şekilde algılayarak aktarmış olsalardı, bu akım yalnızca bir felsefi hareketlilik sağladığı için değil de, düşünce dünyamızı geliştirdiği için olumlu addedilebilirdi. Sağladığı olumlu etkinin yanında pozitivizm, ülkemizde olumsuz etkileri daha ağır basan bir akım olarak görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, Samet; **Babamın Arkadaşları**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- AHMET, Cevdet Paşa; **Tezakir-i Cevdet**, 3. bs., cilt1, yay. Cavid Baysun, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- AHMET, Mithat Efendi; **Beşir Fuad**, düz. Ahmet Özalp, İstanbul, Oğlak Yayınları, 1996.
- AKGÜN, Mehmet; **Materyalizmin Türkiye'ye Girişi**, 2. bs.,Ankara, Elis Yayınları, 2005.
- ASTER, Ernest Von; **Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri**, haz. Şennur Şenel, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004.
- BACON, Francis; **Novum Organum**, çev. Sema Önal Akkaş, Ankara, Doruk Yayınları, 1999.
- BAĞCI, Rıza; **Baha Tevfik'in Hayatı, Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma**, İzmir, Kaynak Yayınları, 1996.
- BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 16. bs., haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- BIÇAK, Ayhan; **Türk Düşüncesi II - Kaygılar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010.
- BOLAY, Süleyman Hayri; **Türk Düşüncesinde Gezintiler**, Ankara, Nobel Yayın-Dağıtım, 2007.
- CEVDET, Abdullah; **Fünun ve Felsefe Sanihaları**, sad. Ali Utku-Nevzat Yanık, Konya, Çizgi Kitabevi, 2009.

CEVDET, Abdullah; **İçtihadın İçtihadı**, haz. Mustafa Gündüz, Ankara, Lotus Yayınevi, 2008.

CEVİZCİ, Ahmet; **Felsefe Sözlüğü**, 7. bs., İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2010.

CEVİZCİ, Ahmet; **On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, Bursa, Asa Kitabevi, 2001.

COMTE, Auguste; **Pozitif Felsefe Kursları**, çev. Erkan Ataçay, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2001.

COMTE, Auguste; **Pozitivizm ilmihali**, 2. bs., çev. Peyami Erman, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986.

COPLESTON, Frederick; **A History of Philosophy, Volume IV, Modern Philosophy: From the French Revolution to Sartre, Camus, and Levi-Strauss**, New York, Doubleday Publishing, 1994.

COPLESTON, Frederick; **Felsefe Tarihi, Modern Felsefe Descartes'tan Leibniz'e, Bölüm a Descartes**, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 2010.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh; "Şair Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Felsefi Düşüncesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt 31, sayı 40. Yıl özel, 1989, s.139.

DAVAL, Roger; **Fransız Düşünce Tarihi**, çev. Ahmet Argın, İstanbul, Anı Yayınları, 2008.

DESCARTES, Rene; **Anlığın Yönetimi İçin Kurallar-İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar**, 2. bs., çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 1998.

DESCARTES, Rene; **Metot Üzerine Konuşma**, 5. bs., çev. Sahir Sel, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1994.

- DUIGNAN, Brian; **The History of Philosophy, Modern Philosophy from 1500 ce to the Present**, New York, Britannica Educational Publishing, 2011.
- ENGELHARDT, Philippe; **Tanzimat ve Türkiye**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999.
- ERGİN, Osman; **Türk Maarif Tarihi**, cilt 1-2, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.
- ERYILMAZ, Bilal; **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, 3. bs., İstanbul, İşaret Yayınları, 2010.
- FUAD, Beşir; **İlk Türk Materyalisti Beşir Fuad'ın Mektupları**, haz. C.Parkan Özturan, İstanbul, Arba Yayınları, 1305.
- FUAD, Beşir; **Victor Hugo**, İstanbul, Özgür Yayınları, 2011.
- FUAD, Beşir; **Voltaire**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2011.
- GÖKDEMİR, Ayvaz v.d.; **Yeni Türk Ansiklopedisi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1985.
- HANIOĞLU, M.Şükrü; **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981.
- İNALCIK, Halil; **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- İSNARD, Felix; **Spiritüalizme Et Materyalizme**, Paris, 1879.
- KABAKLI, Ahmet; **Türk Edebiyatı**, 4. bs., cilt 3, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2008.
- KANDEMİR, Feridun; **Kendi Ağzından Rıza Tevfik; Hayatı, Felsefesi, Şiirleri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1943.

KARACA, Nuray; **Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi**, Ankara, Anı Yayınları, 2008.

KARAKUŞ, Rahmi; **Felsefe Tasavvurumuz**, İstanbul, Değişim Yayınları, 2003.

KORLAELÇİ, Murtaza; **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi**, 2. bs., Ankara, Hece Yayınları, 2002.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 4. bs., çev. Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2010.

MERİÇ, Cemil; **Jurnal 1**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

MERİÇ, Cemil; **Jurnal 2**, İstanbul, 8. bs., İletişim Yayınları, 2002.

OKAY, Orhan; **Beşir Fuad, İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti**, 2. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2008.

ÖZBİLGİN, Erol; **Pozitivizmin Kısacasında Türkiye**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1994.

ÖZTUNA, Yılmaz; **II Mahmut**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

ÖZÜGÜL, Oğuz; **Pozitivizm Ya Da Mantık Olarak Felsefe**, İstanbul, Us Yayıncılık, 1991.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy; "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı 10, 2001, s.14.

TEVFİK, Baha; **Felsefe-i Fert**, çev. Burhan Şaylı, Altıkırkbeş Yayınları.

TEVFİK, Baha; **Yeni Ahlak ve Ahlak üzerine Yazılar**, haz. Faruk Öztürk, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

TEVFİK, Rıza; **Darülfünun Felsefe Ders Notları**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2009.

TEVFİK, Rıza; **Felsefe Dersleri**, haz. Semih Yalçın, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005.

TOZLU, Necmettin; **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991.

URAL, Şafak; **Pozitif Felsefe**, 2. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2006.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 9. bs., İstanbul, Ülken Yayınları, 2010.

WEBER, Alfred; **Felsefe Tarihi**, 4. bs., çev. Vehbi Eralp, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1991.

YILMAZ, Ömer Faruk; **Belgelerle Osmanlı Tarihi**, İstanbul, Osmanlı Yayınevi, 1999.

YÜCEBAŞ, Hilmi; **Filozof Rıza Tefrik**, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968.

ÖZET

TEKİN, Mürsel. 19. Yüzyılda Batıdaki Pozitivist Akıl Anlayışının Türk Düşünürleri Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012

A.Comte'un sistemli bir hale getirdiği pozitivism akımı, son dönem Türk Düşünürlerinin birçoğunun ilgisini çekmiş, onları etkilemiştir. Çalışmamızda bu etkiler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, pozitivismin Türk düşüncesine girişı, yaptığı olumlu- olumsuz etkiler ve doğurduğu sonuçların ortaya konması bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Bir felsefe sistemi olarak doğruları ve yanlışları tartışılrsa da, pozitivismin Türk düşüncesinde yansımaları önemlidir. Onun etkilediği düşünürlerin yalnızca birer felsefeci olmayıp aynı zamanda birer siyasetçi, edebiyatçı ve eğitimci oldukları göz önüne alındığında bu etkinin boyutu da gözler önüne serilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, tezimizin konusunun ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

- 1.Positivism
2. Türk Düşüncesi
3. Batılılaşma
4. Çağdaş Düşünce
5. Pozitivist Düşünce

ABSTRACT

TEKİN, Mürsel. The Influence of Western Positivist Thought on Turkish Thinkers in 19th Century.

The positivist approach which was systematized by A. Comte, had a strong influence on Turkish thinkers. Our study thoroughly emphasizes this influence. In this context the main concern of the thesis is to put forth the introduction, positive and negative influences of positivism in Turkish thought and the consequences that come with it.

Although it's a problematic area as a philosophical system, positivist impressions are substantial for Turkish thought. If one takes into consideration that Turkish thinkers who are influenced by positivism, are not only philosophers but also politicians, educators and men of literature, the importance of this influence can be understood explicitly. Thus it reveals the importance of the subject matter of our thesis.

KeyWords:

1. Positivism
2. Turkish Thought
3. Westernization
4. Contemporary Thought
5. Positivist Thought